

'वा. भो. शास्त्र' ग्रंथभाषा मज्झिमा पांथमे

प्रगतिनां पादचिन्हो

ॐ अथवा ॐ

अनुभवना ओडकार

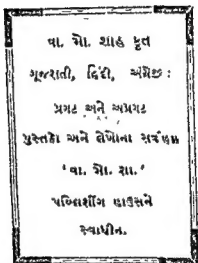
लेखकः

स्व. वाडीलाल मोतीलाल शास्त्र

भबुभदिको, संभारभा सुभकदया छ १, मृत्युना भेदाभा असह-
कार, पौष्टिकिक जीता, भरतविवास, नैनदीशा, नमसत्य,
मुगाध पडेवी हृनिथा, ओक आदिना लेखकः ससुक्त
नैन विद्यार्थीशुद्ध (पौष्टी मल्लाडस) नो रथापकः निविध नैन
कोनुरन्तनां प्रमुपः 'नैनहितेच्छु मासिक', 'हिंदी नैनहितेच्छु'
भादिक अने 'नैनसभाचार' साप्ताहिक पत्रना तभी.

પ્રસિદ્ધતા
શકરાબાઈ મેતીલાલ શાહ.
પાટણપર (મુંબઈ).

પ્રથમાવૃત્તિ, પ્રત ૨૦૦૦.
જુલાઈ, ૧૯૩૩.
મુદ્રા : એક દિપિએ.

વા. મો. શાહ દ્વૃત પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:-
‘વા. મો. શા.’ પબ્લિશીંગ હાઉસ.
સારંગપુર—શુભારાની પોળ, અમ દા વા દ.

નિવેદન

“વા. મો. શાહ” અંધમાળા”ના ચાર મણુકા-પુસ્તકો (એક, મહાત્મા કબીરનાં આધ્યાત્મિક પદો, મહાવીર કહેતા હવા, અને આર્ષધર્મ) અત્યાર આગમ્ય પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે, પાંચમા અને છઠ્ઠા મણુકા તરીકે ‘પ્રગતિનાં પાદચિન્હો અથવા અનુભવના ઓડકાર’ અને ‘નવનસત્ય’ ગયા ઓકટોબરમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું જણાવેલું હતું પરંતુ પ્રેસની અગવડતાને લીધે આજે પ્રગટ થાય છે.

આ પુસ્તકમાં આપેલા સૂત્રો અને વા. મો. શાહનું આત્મવૃત્ત : સન ૧૬૨૭માં પ્રગતિ, જૈનજીવન, હિંદુસ્તાન આદિ પત્રોમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યા પછી પુસ્તક રૂપે આ પ્રથમવાર જ પ્રગટ થાય છે.

આ પુસ્તકનું વા. મો. શાહના હસ્તાક્ષરનું અસલ લખાણ નહિ મળી શકવાથી જે જે સાધનો મળી શક્યા અને તેમાં જે જે જગાએ ત્રુટિઓ જણાઈ તેમાં યથાશક્તિ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ કેઈ જગાએ ત્રુટિ રહેલી જોવામાં આવે તો વાચક સુધારી લેતો એવી આશા છે.

વા. મો. શાહના પુસ્તકોની દિંદી આવૃત્તિ માટે મારવાડ, મેવાડ, પંજાબ આદિ સ્થળેથી ઉપરાઉપરી થતી રહેલી માગણીને લીધે હિંદી અનુવાદનું કાર્ય ધરૂં કરવામાં આવ્યું છે. આશા છે કે નવેમ્બર વ્યાખ્યર સુધીમાં એક, મહાત્મા કબીરનાં આધ્યાત્મિક પદો, મહાવીર કહેતા હવા અને આર્ષધર્મ: એ ચાર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ શકશે.

જૈન ષટ્તલે ?

“ જૈન એ કાંઈ જુદી પૃથ્વીપરનું ગ્રાણી નથી: એ વીજાઓ જેવે જન છે-મનુષ્ય છે, માત્ર એ માત્રા એની વિશેષતા છે. મન્ય આશ્ચર્યાગમી કલ્પનાશક્તિ: (Imaginative power) અને પુરુષાર્થ અથવા તપ: એ બે પાંચો જ સામાન્ય ‘જન’ ને ‘જૈન’ બનાવે છે: યજ્ઞ બનાવે છે, સિદ્ધ બનાવે છે, દેવ બનાવે છે, વિજેતા બનાવે છે, યજ્ઞન-સંરક્ષણ અને સંહાર શખિનો કાર્દિનેગો પરાયણી પુરુષલ્પા બનાવે છે. જ્યાં તે બે પાંચો નથી ત્યાં જમીનપર આઝોટવાની પ્રતિ છે, રીનતા છે અને રીનતાગ્રન્થ રૂપાં અને દુમ છે: ‘કીડા’નું કલેવર છે....કીડાં જીવતરને ત્યાવવા ધમે છે, જૈન જીતવા માટે જીવતરને પળ હોમે છે. કીડાને પ્યેય ‘સુરા’ છે, કે જે કર્મનને-સ્થૂલને-મિલ્કતને-માન-પૂજાને વચ્ચી રહેવામાં મનાય છે. ‘જૈન’નું સ્વાભાવિક પ્યેય ‘મુક્તિ’ છે, કે જે પુરુષાર્થથી મટી આવતી તમામ પ્રાપ્તિઓનો સ્વ અથવા અનુભવ વાસી તરફ રોચાને વાતમાં હોની દેવામાં તમાવતી છે. ‘જૈનપર્મે’ એ થીનું કાંઈ નહિ પણ એક એ! થીનું છે કે જે વડે ત્રિગુણાભ્યસ માટીમાંથી મગનવિહારી નરહો પઢાય, અરણ્યપ્રેમી દ્વારવાસી સિદ્ધ પઢાય. જ્યાં પદતર કરા નથી ત્યાં જૈનત્વ નથી; જ્યાં પદતર હોય અને દક્ષિ નથી ત્યાં જૈન ધર્મ નથી.” —વા. મો. શાહ.

स्व. वाडीलाल मोतीलाल शाह कृत पुस्तको गुजराती भाषाभां

(१) अधुमक्षिका	(२४) धर्मसिंह भावनी
(२) सती इभयंती	(२५) जैन सभाचार मध्यावधि
(३) कच्छनी रथा. टिरेकटरी	पृ. १-२
(४) इषिदत्ता आभ्यायिका	(२६) " पृ. ३-४
(५) सम्यक्त्व-धर्मनो इरवाले	(२७) " पृ. ५-६
(६) द्वितरिक्षा	(२८) " पृ. ७-८
(७) धारमत	(२९) " पृ. ९-१०
(८) धर्मतरवसंग्रह	(३०) भाविता धर्म
(९) नमीराज (नोवेस)	(३१) आर्यनारीधर्म
(१०) लवणधाना द्विभाष्यतीक्ष्णाने	(३२) उत्तराध्ययनसूत्र
अपील	(३३) दशविद्यासीक सूत्र
(११) रथा. प्रथम को. नो देवास	(३४) दीक्षा कोने आपी शाखाय
(१२) श्री महावीर	(३५) तीर्थाना अध्यास भाटिकापील
(१३) रथा. श्रील को. नो देवास	(३६) पशुपत्य पर्वअध्यास पवित्र
(१४) सुदर्शन (नोवेस) भाग १	लवननो परिचय
(१५) ससारभा सुण क'डा छ।	(३७) महावीर भरीशन
(१६) ऐतिहासिक नोध	(३८) सात सूत्रेनो सार
(१७) रथा. बोधी को. नो देवास	(३९) महावीर कहेता लवा
(१८) जे. रथा. प्रथम मुनि- परिवर्द्धनो देवास	(४०) असहकार
(१९) जैन सभाचार द्विदर्शन	(४१) मृत्युना मोहमा
(२०) कपीरनो आध्यात्मिक पदो	(४२) भस्त विज्ञास
(२१) सहस्रलु प्राप्तिनो उपाय	(४३) तमाम द्विती कोत्रेने अतवली
(२२) श्री वाक्यामर स्मोत्र	(४४) छडेपुरनो छत्याकाट
(२३) कल्याणमदिर स्मोत्र	(४५) जैन दीक्षा

हिंदी भाषाभां प्रगट थपेसां पुस्तको

(१) ससारमे सुख कहाँ है ? भाग १-२	(५) जैनशास्त्रमाव्या खंड १ ला
(२) नमीराज (नोवेस)	(६) " खंड २ रा
(३) सच्चे मुखकी कजिया	(७) ऐतिहासिक नोध
(४) सप्त रत्नो	(८) साधुपरिवर्द्धकी रिपोर्ट
	(९) सद्गुणप्राप्तिके उपाय

- (૧૦) મહાત્મા ગાંધીજી પરમાણ-૧
(૧૧) " મામ ૨ રા
(૧૨) હીરોફો જગતેકે લિખીત
(૧૩) સ્વા. જૈન. વૈ. કે ચતુર્થ
સમ્મેલનના અંદેશ
અંગ્રેજી ભાષામાં
Political Gita-સન ૧૯૨૧:પ્રત
૫૦૦૦:વિનામૂલ્ય પ્રચાર:પૃષ્ઠ ૨૧૧

(૧૪) જ્ઞાનવીપક

(૧૫) ધીવાલચરિત્રની સમાલોચના

(૧૬) શાંતિકા ધર્મ
મરાઠી ભાષામાં
સમ્પત્તિ-સન ૧૯૨૧ :
વિનામૂલ્ય પ્રચાર

વા. મો. શાકે પ્રગટ કરેલાં અન્ય લેખકોનાં પુસ્તકો

- (૧) ખસા સુખની કુચીબો
(૨) દિવ્ય યાત્રા
(૩) જ્ઞાનવીપક
(૪) શુદ્ધિ ચરિત્ર
(૫) દયાનો ઝરો
(૬) ધોળીની કુચી

- (૭) સ્વર સાત્ર
(૮) સુસદ ચરિત્ર
(૯) ક્ષા હૃદયે આ વિશ્વ રમ્મું
(૧૦) મોતી કાવ્ય
(૧૧) ઉપદેશાત્મકો
(૧૨) સતિષાવિત્રી

વા. મો. શાકે કૃત અપ્રગટ પુસ્તકો

- (૧) સંગ્રહ અંગ્રેજી ભાષામાં
(૨) મહારો નેત્રનો અનુભવ
(૩) માયાની ભાષામાં
(૪) મુંઝાઈ પડેલી દુનિયા
(૫) જૈન દીક્ષા-મામ ૨ નો.
(૬) આ બધી પ્રતાપ વેષારનો

- કૃતિઓનાં પ્રસિદ્ધ ચર્પા
(૭) નમ્મ સત્ય
(૮) પ્રગતિનાં પાદચિન્દો
(૯) એક
(૧૦) કળીરનાં આધ્યાત્મિક પદો
(૧૧) આર્થધર્મ

વા. મો. શાકે કૃત મળી શકતાં પુસ્તકો

- મુદ્રાસન (નોવેલ) ... ૦-૧૦-૦
મુદ્રાસન મેડોમાં .. ૧-૦-૦
જૈનદીક્ષા ... ૨-૦-૦
મહાવીર કહેતા હવા ૦-૫-૦
આર્થધર્મ ... ૦-૫-૦
નમ્મસત્ય ... ૨-૦-૦

- આર્થધર્મ ... ૦-૨-૦
એક ... ૧-૦-૦
કળીરનાં પદો ... ૧-૪-૦
સમાજશાસ્ત્ર શેઠ ... ૦-૨-૦
પ્રગતિનાં પાદચિન્દો ૧-૦-૦

વા. મો. શાહ કૃત પુસ્તકો—

(૧) કોઈપણ ધર્મના ધર્મગુરુઓ, શિક્ષકો અને લાય-
બ્રેરીઓને પોણી કિંમતે મળી શકે છે.

(૨) વિનામૂલ્ય વહેંચવા માટે કોઈપણ પુસ્તકની સામગ્રી
પ્રતો ખરીદવા ઇચ્છનારને કિંમતમાં ખાસ ઘટાડો કરી આપ-
વામાં આવે છે.

(૩) વિનામૂલ્ય વહેંચવા માટે કોઈપણ ગ્રંથ કે અગ્રંથ
પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ છપાવવા ઇચ્છનારને કોઈપણ જાતનો
ખર્ચો લીધા સિવાય તેવી ગોઠવણ કરી આપવામાં આવે છે.

પત્રવ્યવહાર:— ‘વા. મો. શા.’ પબ્લિશીંગ હાઉસ
સારંગપુર, ભુખારાનીપોળ—અમદાવાદ

સહજત શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ સ્થાપિત

શ્રી સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ—મુંબઈ

(સ્થાપના : સન ૧૯૧૭)

THE UNITED JAIN STUDENT'S HOME-BOMBAY.

મુંબઈની કોઈપણ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા

મુંબઈ ખદારના હરકોઈ જૈન શીરકાના કે હરકોઈ દેશના

હિંદુ કોમના વિદ્યાર્થીઓ માટે વિદ્યાર્થીઓની પોતાની

વ્યવસ્થાથી ચાલતું બોર્ડીંગ હાઉસ.

કોઈનાં ડાનેરાન્સ લેવામાં આવતાં નથી.

દાખલ થવા ઇચ્છનારે નીચેના ટેકાણેથી અરજીનું ફોર્મ મગાવી લેવું.

સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ } ચંદુલાલ મોતીલાલ શાહ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ } ઓ. સેક્રેટરી ‘શ્રી સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ’

ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પટેલ મુળચંદલાઈ ત્રીકમલાલે

છાપ્યું. ડે. પાનકાર નાકા—અમદાવાદ.

વા. મા. શાહ હૃત પુરતકોની
હિંદી આવૃત્તિ.

નવેત્તર આખરે તૈયાર થશે.

એક	મૂલ્ય ૧-૪-૦	...
મહાત્મા કમ્બીરનાં આધ્યાત્મિક પદો	૧-૪-૦	...
આર્થ ધર્મ	૦-૬-૦	...
મદ્રાસીર કહેના દવા	૦-૬-૦	...

~~~~~

અંદરની 'શૂન્ય' વગર મિષ્ટાન્ન ખમ્બુ 'તનુ-
સ્તી'ને દાનિકારક થઈ પડે, અંદરની 'ગરમ'
વગરનું વાચન લેખન કેલસકારી થઈ પડે-બહારની
શક્તિ ક્ષય બાગે એ જુદી વાત છે.

ક

વાચક-લેખકના સંગ મોટે ભાગે બ્યસિયાર
સમા હોય છે, એક બીજાની આંતરિક 'નરસીઆત'
તુલ્ય કરવાની ખાસીઅત ધરાવતાં જોડા-પતિ-
પત્નીનાં કે વાચક લેખકના-સાથે જ બનવા પામે
છે. એ 'કૃપણતા' પણ કુદરતની આવશ્યકતા છે.

ક

પ્રત્યેક 'ગરમ' કુદરતીસમા બળતીજવાળા
હોય. મનની કલ્પના માત્ર નહિ, બુદ્ધિની
પસંદગી નહિ, સમ્પ્રદાયર નહિ.

ક

દરેક ગરમ જુદી હોય, પોતાની દરેક પ્રકા-
રની 'મિલકત'નાં ભાગે તે પોતાની તુલિ હિચ્છે ધન,
ધરખાર, કુટુંબકળીલો, ઇન્જન, લાગવગ, નસી બુદ્ધિ-
થી થતી હિચ્છાઓ અને સ્થૂલ દેહ તથા લેની ઇન્દ્રિયોઃ
આ સર્વ પોતીકી 'મિલકત' માત્ર પોતીકી ગરમનાં યજ્ઞ-
કુંડનાં હિંપણ બનવા માટે જ આવી મળતા પદાર્થો હોય.

—વા. મો. શાહ.

વા. મો. શાહનું આત્મવૃત્ત*

પ્રિય 'પ્રગતિ'કાર,

ચિઠ્ઠી પહેલી. કુમરમાં અપાયલા આમંત્રણ બાદ શું ચિઠ્ઠી અનિવાર્ય હતી? હું આમદ માગતો 'હોઉં', અથવા નૈતિક સરમાળપણું મદને આત્મવૃત્ત લખનાં અટકાવતું હોય, અથવા કાંઈ માની લીધેલી 'પવિત્રતા' સરમાળપણાનો દેખાવ કરવાં પ્રેરતી હોય; એવી એકાદ કદપના શું તદ્દમારા આ આમદનાં મળમાં નથી? મદને કહેવા દો કે જેમ હું 'જનતાને માટે' 'મહાઈ આત્મવૃત્ત' લખવા બાબતનું તદ્દમાઈ આમંત્રણ બૂલી ગયો નથી તેમજ આમદ, વાસ્તવિક સરમાળપણું કે બનાવટી સરમાળપણું એમાંના કોઈ પણ 'જૂત'ને મ્હેં મ્હારો આત્મા અઘાપિ પર્ષત તો નેમ્યો નથી, અને તેથી મહાઈ આત્મવૃત્ત તદ્દમને આપવા ન આપવાને હું સ્વતંત્ર જ છું.

હકીકત એમ છે કે, મ્હારે 'જનતા માટે' લખવાનું માથે લેવું અને તે પણ મ્હાઈ 'આત્મવૃત્ત,' એવી ધૃમ્મિયા દ્વારા તો તદ્દમે મ્હારા સિરપર એક કુમર ફેંક્યો છે,—જે વાડીમાં બેસી હું આ લેખ લખી રહ્યો છું, ત્હેની સલામેના કુમર જેટલોજ 'મ્હેરો' અને એટલો જ 'કડણ' કુમર. નેએએ પુવાનીમાં પુષ્પગાણમાં વજગાણ અનુભવ્યું છે અને પાકટ વધે

* આ આત્મવૃત્ત માટે સફરવ થી વા. મો. શાહ પાસે, 'પ્રગતિ' પત્રના ઈંગ્રી થી પરપુઆઈ બહા. રામાંએ માગણી કરી હતી, એ સંબંધમાં વધેલો પત્રવ્યવહાર અત્રે મૂકવામાં આવ્યો છે.

—રા. મો. શાહ

સાધના દાણામાં પર્વત' જોયો ॥ તેઓને મહારો આ બધા વાસ્તવિક જાણ્યારો, પણ દુગરનેય પાંખો આપી શકાય છે, એ વાતનું સ્મરણ મહારા બપને દૂર કરે છે.

'જનતા' અને, 'જયા'— સમાજ અને સ્ત્રી શું માગે છે તે મહારાથી અજ્ઞાનું નથી. નેતાઓ અને ઉપદેશકો માને છે કે તેઓ જનતાને 'દોરી' રચ્યા છે કે 'સુધારી' રચ્યા છે, અને દરેક પતિ માને છે કે તે નાણુકતાની 'રક્ષા' કરી રહ્યો છે; પણ વાસ્તવમાં સ્ત્રી એક ધનુષ્યની દોરી (Bow-string) છે, Overpowering force છે, Excessive Demand છે, પુરુષને બધંકર ઉંઝાણમાં ઉડવાની ફરજ પાડનાર ધક્કો છે પુરુષને 'હિંમત' આપનાર સ્ત્રી છે, અને નેતા કે ઉપદેશકને તે પોતાને વટાવી જાય એવી અતિ પ્રેરનાર જનતા છે; તેથીજ નેઓ જાનેની પ્રકૃતિ અર્થતુષ્ટ હોય છે, અને તંદેમા નિત્યનયો અને કેટલીક વાર તો અશક્ય અને બધંકર ઇચ્છાઓ ઉદભવ્યા કરે છે. દુઃખાધ્મ દોહડની એ સાક્ષાત્ મૂર્તિઓ પોતાના બકતોને આકાશમાં ગુર્બાદ ખાતાખાતા આગળ ને વધુ આગળ ધકકે-મતા જોવાનો 'શોખ' ધરાવે છે, અને જ્યાં એ 'શોખ' છે, ત્યાં 'દયા', 'રક્ષા' કે 'બકિત'નું આગ્રહ માનવું એ નીતિવાદીઓ અને ધર્મવાદીઓનો બ્રમ માત્ર છે.

'જનતા' અને 'જયાના' ના જીગરના અવાજથી હું હેકજ અપરિચિત ન ગઈ શક્યો હોઉં. એ કામળતામાં છૂપાયલી બધકર જિજ્ઞાસા જોવાના પ્રમંજોથી હું હેક જ બેનશીબ નથી રહ્યો; અને મહારાજ શ્રેણીકની પત્નીનો દોહદ તો આજે અને હમણાં પણ મ્હાગ કાનમાં અચડાઈ રહ્યો છે તેણીએ પુદ શ્રેણીકના જ કાગળનું માંમ ખાવા માગ્યું હતું! એ

માગજી પરથી હું તેજીને 'અસલી' કે 'મૂળ' માનવા કદાપિ તૈયાર ન થાઉં. તેજીએ ત્હેના પાનિને એક પુત્ર તો કમારનોય આપ્યો હતો, જ્ઞેતું નામ અભયકુમાર હતું; અને હમણાં તેજી એથીય વધુ મહત્વશાલી પુત્રને પ્રસવવાની તૈયારીમાં હતી એ યોગેશ સંતેજોમાં તેજી અને તે અપકર દોહદ ધરાવવાને દક્ષ દર્શાવતી.

જીવન નામની સોના હિરણી એક વાર અભય જન્માયા પછી જ પ્રકાશ પ્રકટાવી ચકાવ છે અને દોહદ માત્રની તુષિ ઉપજાવી ચકાવ છે;—પછી તે દોહદ 'મુક્તિ' નામનો દોષ કે 'સ્વરાજ્ય' નામનો દોષ, અને તે દોષ.

અભયકુમારે માતાનો દોહદ ખૂંટીથી પૂરો ચિહારથી જોળવેલું માંસ રાંજની જાનીપર છૂંટી રીતે બાંધી તે ઉપર વસ્તોનું 'આન્ધાદન' કર્યું અને પછી ખુલ્લી રીતે જાનીપર ખુરી ચલાવીને માંસ કાપી, જુંજ રાણીને ખવરાવ્યું અને તેજીને તુષિનો અનુભવ કરાવ્યો.

રોગીઆ જાણે છે કે આ કાઈ પતિના કે પરાવાના, મનુષ્યના કે જાનવરના સ્થૂલદેહમાંના સોઆનો સ્વાસ નથી, પણ 'અનુભવ' અથવા આત્મજ્ઞાનનો પ્રશ્ન છે; અને જાતી ચીરાયા સિવાય એ પ્રશ્નનો ઉકેલ મળી શકતો નથી. જાતી ચીરાવનાર, સી અથવા જીવન જ છે; અને ચીરનાર, અભય જ છે.

પણ એવા દોહદનો માત્ર અભયકુમારની માતાને અને શેણીકની પત્નીને જ હક્ક અથવા અધિકાર હોય કારણ કે શેણીકને એવા દોહદ દ્વારા જ એકાએક શેણિ આગળ વધતું છે—'પ્રગતિ' કરવી છે. 'પ્રગતિ'ની ધખસ જેનામાં પ્રકટી નથી, મહત્વશાલી કાર્ય ઉપજાવવાની તાલાવેલી જેનામાં ઉદ્ભવી નથી, તેવી 'વંધ્યા'ને કાંઈ આવા દોહદનો હક્ક ન હોઈ શકે.

લેને તો ક્ષણિક લાલસાઓ અને ઇચ્છાઓનાં જાળાંજ હોઈ શકે, કે જે પૂરવા—ન પૂરવાનો વિચાર કરવાનું કાંઈ પુરુષને ન પાવવે.

નિત્યનવાં જીવનચરિત્રો અને ઉપદેશો વાંચવાની ઇચ્છા બતાવતી જનતા શું ખરેખર મહત્ત્વશાલી કાર્ય માટે તત્પર છે ? વિનિગીયા (જયપિપાસા) અથવા નિઃસાસા બેમાંનું એક પણ બીજા જનતાના હૃદયમાં સ્થિર થઈ ચૂક્યું છે કે ? જો એમ જ હોય તો ઇતિહાસ, ભૂગોળ તથા ખગોળઃ ત્રણેના સરવાળા રૂપ રૂપ એકે મહાભાગત કે એક જ રામાયણ શું હરકોઈના દોહદોને તૃપ્ત કરવાની યોગ્યતા નથી ધરાવતું કે જેથી વ્યક્તિના વિવિધ ઇતિહાસોના બોમ્બથી મગજને બારે મારવાની વ્યર્થ તકલીફ બહારવી પડે ? અને જો એમ ન હોય તો, નરા ઇતિહાસો લખવાના શ્રમનું કાંઈ પ્રયોજન ?

અને શું લઘુને ખાતરી છે કે મ્હારો ઇતિહાસ 'પ્રગતિનાં પાદચિન્હો' શીર્ષક લેખમાં નથી જ લખાઈ ચૂક્યો ? તો પછી મ્હારે એમજ સ્વમજી લેવાનું રહ્યું કે મ્હારી પાસેથી જે મેળવવા ઇચ્છ્યું છે, તે એ જ કે હું મ્હારે અને કપ્પાં જન્મો, કેવી કેવી સ્થિતિઓ વચ્ચે પમાર થયો, કપ્પાં અને કેવાં પરાક્રમે કે પામર કૃત્યો કરવા પામ્યો, કેની નામનાઓ કે નામાશીઓ પામ્યો, સાક્ષરતા કે નિરક્ષરતાના કેટલા ગાસડા રળ્યોઃ છત્યાદિ છત્યાદિ !

કોઈને આની જાતની ઇચ્છા કેમ થવી જોઈએ એ પ્રશ્ન હું કદાપિ ન કરું. ઇચ્છાને શુદ્ધિ નથી હોતી ! કાંઈ પ્રશ્ન થરા યોગ્ય હોય તો તે મ્હારા પોતા પ્રત્યેનો પ્રશ્ન છે અને તે એ છે કે મ્હારે અમુક ઇચ્છાનો પડથી પાડવા તૈયાર થવું

કે દેમ ? પણ ઠીક છે, એ પ્રશ્નનો બધા એક વાતના સ્મર-
ણથી અદસ્ય થાય છે. એ વાત એ છે કે, સાચી તવારીખ
કદાપિ લખાયા પામી નથી, લખાવી શક્ય નથી ! વધુ પૂછો
તો કહું કે જો તેમ થવું શક્ય હોત તો પણ જનતા માટે તે
કદિ ન હોય-કારણ કે સાચો હિસો ચૂસવા માગ્યો છું ચૂસ
નીપજતું નથી !

કોઈ રાજ્યનો કે રાજાનો, રાજદારી પુરૂષનો કે રાજકીય
ઘટનાનો, કોઈ ધર્મસ્થાપકનો કે ધર્મનો કે ધર્માચાર્યનો ખરો
ઇતિહાસ કદાપિ લખાયા પામ્યો છે ? પશ્ચાત અને દ્વેષ : એ
ગાંધી દહીકતને વિરૂદ્ધિ આપનારા એકલાં તરફો નથી, સ્વૂલ
ઘટનાની પાછળનાં કારણ જોવાની અશક્તિ એ ખરા ઇતિ-
હાસની અશક્યતાનું સૌથી મોટું કારણ છે. અને એક
મુશ્કેલી તો નિર્મળમાં નિર્મળ આલયવાલો પુરૂષ કોઈનો
ઇતિહાસ લખતો હોય ત્યારે પણ એટલું જ નહિ પણ એવો
પુરૂષ પોતાનો જ ઇતિહાસ લખતો હોય ત્યારે પણ ઉભી જ
હોય છે. અને જે યોગ્યો-તત્ત્વવિદો-કાર્યની પાછળનાં કારણો
જોઈ શક્યા હોય છે તેઓ તો ગમે તેવા ઉત્તમ જીવનનાં
પણ કાર્યોની નોંધ કરવાના અમની જગ્યાએ તમામ કાર્યોનું
વિસ્મરણ કરવાનો અમ સેવવાનું પસંદ કરે છે !

જનતાને શુદ્ધ અને પ્રેમ : એ જે સંબંધી વાતો સાંભળવી
બહુ ગમે છે, -અ ! એમાં કોઈ અશુભતું પણ નથી, કારણ
કે શુદ્ધ અને પ્રેમનો સંબંધ એ જ જીવન છે : પણ આત્મ-
વનમાં થતાં શુદ્ધ અને પ્રેમના ખેડ જોવાને કોણ દરકાર
કરે છે ? બહાર દેખાતા શુદ્ધમાં શું નિયમ તરિકે શુદ્ધિ જ
હોય છે ? એમ હોય તો જે એકદરે વચ્ચે રહેજ પર થતા

યુદ્ધમા કેમ કોઈ લવાઈ નથી ? અને બહાર દેખાતા આ વિગનમા
 શુ નિયમ તરીકે જ પ્રેમવૃત્તિ હોય છે ? જો એમ હોય તો
 ઈગ્નક અને ક્રાન્ત આટઆટલી બગલગીરી કરવા છતાં
 અંતરથી કેમ ધૂરકે છે ? અબ્બુને યુદ્ધ કર્યું હતું અને
 અગ્નેને પણ આજે કંઈ નથી યુદ્ધ કરતા ? પૃથ્વીગણે
 મુસ્લિમોને યુદ્ધ આપ્યું હતું અને આજે મુસ્લિમો કંઈ
 નથી હિંદુઓને યુદ્ધ આપતા ? નાનકના તખ્તા પર યુદ્ધ
 થાય છે અને બાગકોની રમતમાય યુદ્ધ થાય છે માફક
 મન્યોની સભામા યુદ્ધનો ટોટો કંઈક પડે છે ? શાંતિ અને
 સમાનવાદના ઉપદેશ પર જીવન નિભાવતા ધર્માચાર્યો કંઈકારે
 યુદ્ધ વગર ગદી શક્યા છે ? પ્રજુપકવહ વગરનું કંથુ ધર
 નાટક કે નોવેન નજરે પડે છે ? પણ આ બધા યુધ્ધોમા શુ
 સફાઈ નથી ? બહારથી તો આ તમામ ઘટનાઓ યુદ્ધની
 ઘટના દેખાય છે, પણ અદગની સૃષ્ટિમા શુ બિન બિન
 વૃત્તિઓની ક્રિયા નથી ચાલતી હોતી ? અને તે જોવા કે
 અહમજવાની યોગ્યતા અને દરકાર કેટલા યોગ્યોમા હોય
 છે ? જીવનનો ઇતિહાસ તો અદર બજવાય છે, બાકી ફલાણા
 બાઈ ફલાણી તારીખે ફલાણા રજુકેવે ધૂમવા મયા હતા, એવી
 નોંધો ફલાણાભાઈ પોતે લખે કે કોઈ પાસે લખાવે તેથી
 માનવ હોડના ઉછેરને લખતા સાચન્સને એની ઓઝી જ કાંઈ
 અમર થવાની છે ?

આ જ કારણથી હિંદુધર્મશાસ્ત્રોએ અને જૈનધર્મ
 શાસ્ત્રોએ જન્હા જન્હા ઇતિહાસ લખવાની જરૂર જોઈ છે
 તંહા તંહા બાલ જીવન ધનનાઓ નહિ પણ આતર જીવન
 ઘટનાઓ જ આલેખી છે એ ઇતિહાસોમા જન્હા જન્હા સ્થળોના

નામ અપાયાં છે, ત્યાં ત્યાં આંતરજીવનની જમિદારી પર
 લક્ષ રખાયું છે; અને પાત્રોનાં નામ લખાયાં છે, ત્યાં વૃત્તિએ
 પર લક્ષ રખાયું છે; ત્યાં ત્યાં પ્રાપ્તિ તારામાં આવી છે, ત્યાં
 ત્યાં ચોક્કસ અનુભવ વર્ણવા મુશ્કેલું છે. મૂર્ખ અને ચંદ
 વંદના સંતાનના જીવનચરિત્ર રૂપે, મૂખ્ય અને મદાવીરના
 ઇતિહાસ રૂપે, કર્મચોગી અને જ્ઞાનચોગીના આંતરજીવનની
 બની શકે તેટલા પ્રસંગોની નોંધો જ લખાઈ છે. એમણે
 શિખ શિખ ખાસીઅતના માનવ હોડો વિકાસક્રમ અને
 વિકાસક્રિયા નોંધવાનું જ કાર્ય કર્યું છે કે જે નોંધમાં સવળી
 વ્યક્તિઓ પોતપોતાના ઇતિહાસ વાંચી શકે. પણ મદાઈ આ
 એક જ કથન-ચારોનો આ વાંચન-ધણાએ કાવિદાને બહાવશે
 અને એમ કાવ્ય તો હું આશ્ચર્ય પણ પામું નહિ. મનુષ્ય-
 મમાજ અઘાપિપર્વત સાયન્સ અને ધર્મનું જોડાણ કરવા
 જેટલો આગળ વળ્યો નથી, સાયન્સીસ્ટોને ધર્મના નામની
 સુગ છે અને ધર્મરસિકોને સાયન્સ નહિ પણ 'સાયન્સની-
 પદ્ધતિ' (Scientific Process) તરફ ધર્મ અભ્યાસવાની
 ગરજ હજી જાગી નથી. Strictly Scientific intellect,
 seriously cosmic feeling એ જેના યોગ દારાજ સાચો
 પ્રકાશ થવો શક્ય છે; અને જેનો યોગ તો ફર રહ્યો પણ
 માત્ર માયન્ડીરીક સ્થિતિ કે ધાર્મિક આર્દતા જેમાંનું એક પણ
 તત્ત્વ, ઇતિહાસો કે કથાઓ વાંચવા માગનારા પેઢી કેટલા
 ઘોડાઓએ ખીસાવું હોય છે! એ જ કારણ છે કે આજે
 મથો વધતા જાય છે અને 'વાંચવા'ની શક્તિ ઘટતી જાય છે.
 તાલીમથી જોડેની જઠરામિ પ્રદિપ્ત કરવામાં આવી નથી
 તેવો મનુષ્ય જરાજરામાં અજીર્ણનો ભોગ બને અને અજીર્ણ-

જોઈએ " ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ મહાભારતમાં વર્ણવાયેલો કૃષ્ણ
 ને ખરેખર ઇશ્વરનું અવતરણ હોય તો એક વખત જેમ
 કયું હતું તેમ હમણાં બીજી વખત પણ અવતરવામાં એને
 હરકત ન હોઈ શકે; કદાચ આજે એમ કરવામાં વધારે અર્થ-
 સાધક થઈ પડે. કારણ કે, આજે એના પોતાના જ ભક્તો
 એના એકાએક અંગના દુઃખ હરે છે અને એની અનેક
 વિકૃતિઓવાળી આવૃત્તિઓ બહાર પાડે છે. એનું સર્વશક્તિ-
 માનપણું આ અપમાનને સહન કરી શકે, પણ એની દયા આ
 રોગ જોઈ ન શકે. તેમજ 'યદાયદાદિ ધર્મસ્ય સ્થાનિર્ભવતિ'
 ઇત્યાદિ વચનો દ્વારા એણે આપેલો ફાલ મિથ્યા તપ
 એ પણ એને ન જ પાસવે, પણ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ
 કે મહાભારતને માનનારા તેમજ નાદ માનનારા સાખો સોજો
 કૃષ્ણ પર અનેક અન્યાય વર્ણવે છે તે ખતાં અને આસ્તિક
 તેમજ નાસ્તિક બન્ને દુનિયામાં ધર્મની પૂરેપૂરી આનિ દષ્ટિ-
 જોયર થવા ખતાં કૃષ્ણને આડાશ વીધીને અદો દેખાડેવાનું
 વાળખી સાગ્યું નથી. અને અવતરણને બદલે ઉત્ક્રમણવાદને
 માનનારાઓનો મદાવીર પણ જન્મભ્રમમાં દિસાવું સામાન્ય
 જાઈ રહેવા ખતાં જન્મભ્રમથી પાકી શકેલો નથી. હકીકતમાં
 આંતરિક જીવનના પ્રતિદાસને સ્પૂષ્ટ થકનાની નોંધ માની લેવા-
 થી જ આ બધી comedy of errors મવા પામી છે.

પ્રમાણે ત્હેમને બોલવાનો બલાત્કાર કરે છે. આવા દેવોનાય ઇતિ-
હાસ પર બલાત્કાર થતા જેવા બાદ હું માનવ શું પોતાનો ઇતિહાસ
લખવા તૈયાર થઈ શકું ?...શાન્તમ્ પાપમ્, શાન્તમ્ પાપમ્ !

પણ હું 'આ શું કરે છું ?' પ્રગતિના આ જમાનામાં સભ્ય
(Civilized) દુનિયાની રહામે, સાક્ષરશાસિત સામાન્યમાં,
હાલતાં આલતાં 'બલાત્કાર' અને 'બિભિચાર' જેવા બિમાસ
શબ્દોના પ્રયોગ કરે છું ? હજી તો 'ઝોડકાર' અને 'જલજલ' જેવા
ગ્રામ્ય અને જુગુઝાપ્રેરક શબ્દોથી ત્હમારા પ્રગતિમાન
પત્રને કલંકિત કરવાના દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ લેવાયું નથી
એટલામાં ફરીથી શિષ્ટાચારનો ગુન્હો કરે છું અને જીવનદૃષ્ટ લખ-
'વાને બદલે રસ્તો ચૂકી આડોઅવળો ભટક્યા કરે છું ! પણ 'રસ્તો
'ચૂકવા'ની ચિંતા આ કાળમાં શું થવા યોગ્ય છે ? આટઆટલા
પરગજુ ઇતિહાસકારો, નવલકથાકારો અને ઉપદેશકો છતાં ?
અને તેમ છતાં રસ્તો ચૂકશે તો ત્હેનોય લાય નથી; કારણ કે
અમેરિકાનો ઇતિહાસ શિખવે છે કે દેશ સુધારનારાઓના
ત્રાસથી નાશી છૂટેલાઓ ક્યાર્કિને બદલે ક્યાર્કિ ઉતરી પડ્યા
તો 'નવી દુનિયા' હાથે લાગી અને એમાંથી અસાધારણ દોષત
મળી આવી-એટલી અસાધારણ દોષત કે જ્ઞેની 'જુની દુનિ-
'યાને હરહંમેશ ઈર્ષાજ થતી રહે ! વળી મ્હારો સિદ્ધાંત મુજબ
તો એકનો ઇતિહાસ તે સર્વનો ઇતિહાસ હોઈ, રસ્તો ચૂકેલા
અંગ્રેજોની બાબતમાં જે થવા પામ્યું એ જ મ્હારી બાબતમાં
થવા પામે, એવી શ્રદ્ધા મ્હારો લાય દૂર કરે છે હા, રસ્તો
સુકરર કરવાનો ઈર્ષાજો રાખનારાઓની બત્રીશીએ ચઢવાનો
ત્હમને લાય હોય તો ત્હમારા પત્રની ઈર્ષાજત ખાતર મ્હને રસ્તે
આલવામાંય વાધો નથી.

હું જુવનો ન હોઉં તો રસ્તો અથવા સીરસ્તો એ છે કે
 જીવનચરિત્રની ચર્યાત ચરિત્રનાયકના જન્મના મમય અં-
 રથાન તથા જન્મદાતાની (વાસ્તવિક કે કલ્પિત) ખાનદાનીન
 ઉલ્લેખથી થતી જોઈએ; અને પછી ચરિત્રનાયકનું નામ કેમ
 પડ્યું તે નોંધવું જોઈએ. મહાર્ નામ તો ત્દમે અત્યાર અમ-
 મય પોઢારી ગયા છે. એટલે એટલી પીડા તો ત્દમે ટાળી છે,
 હા, ત્દમે હજી એ નથી કહ્યું કે એ અમુક જ નામ ક્યા ઉદે-
 શથી પમેદ કરવામાં આવ્યું હતું. પણ તે તો હું પોતે જાજુનો
 નથી ! નામવિધાનની ક્રિયા મ્હારાપર કરવાની હોવા છતાં
 મ્હારી તો સમ્મતિ કે સલાહ લેવો જોઈએ એવો વાજવાનું કાઢને
 પાડ્યું નહોતું. નામો પાડવા અને ગુણો આરોપવાની ઉદ્ધત
 સૌમાં એટલીજ દોષ છે, આ કાંઈ હું કપાઈ રૂપે કહેતો નથી;
 કહીકતમાં હું જે નામ પમેદ કે સહન ન કરી શકું એવું નામ
 તો મ્હારા પર નથી જ ઠોકી દેવામાં આવ્યું. વાન એટલી જ
 છે કે કાંઈ પણ નામ બધવાની ઉદારતા મ્દને જરૂરની ન
 હતી ! માલેકાના સોબે પોતાનો હક્ક સાબીત કરનાર નિશાન
 ક્યાં વમર કાંઈ કે કથાને ઊભા નથી ! તમામ પર કે ખેતર
 પર નંબર જોશો, શરકારી કાડપર પણ નંબર જોશો, એકુતો
 અને પરગણુ પાંજરાપોજો પણ દોરના ચરીર પર માલેકા
 જણાવતી દારકાની છાપ કાતરી કાઢે છે, કાઢતી પુત્રીને સદ-
 ચારિણી તરીકે ખરમાં લાવો છે. ત્દકારે મનુષ્ય પ્રાણીનેય
 માલેકાની ચીજ શું નથી બનાવતા ! કસાણી મ્હારી સો
 એમ શું નથી કહેતા ! આજની આમજ વધેલી સોને
 “સો એ પુરુષની મિલકત છે” એવો ખ્યાલ માત્ર
 પણ અસલ લાગે છે. પણ હજી સુધી યુરોપ અમેરિકામાંય કાંઈ

વિરાહિત સ્ત્રીએ ફલાણા પુરુષની મીસીસ એવા નામથી જ પોતાને ઓળખાવવાના રીવાજ સ્થામે બળવો કર્યાનું સાબતવામાં આવ્યું નથી. આ દેખાતી દુનિયામાં બધેય માલેફીના દાવા ખડા જ છે. સ્ત્રીની શુ વાત કરીએ, પુરુષ પણ જન્મતાવેત કુટુંબીઓની મિલકત નથી બનતો ? સમાજ અને રાજ્ય પણ શુ તમામ પર પોતાનો હક્ક નથી કરતા ? ત્હમે જાહેને મિત્ર કે નિર્દોષ માનતા હો તેવી વ્યક્તિ કે પ્રજાને ત્હમાગ હાથેજ મરાવના માટે રાજ કે રાજ્ય શુ ત્હમારા પર હક્ક નથી કરતા ? શ્રીમત હો વા સાક્ષર હો વા સાધુ હો, આ બહારની દુનિયામાં તો જાહેનો જ્યાં હાથ પડ્યો ત્હનો ત્યાં, દાવો ઉભો જ છે ! કામ્પસ્ટને લેડુ (Lamb) કહેવામાં આવે છે, પણ જનરલ ધ્રુવનો હાથ જોટલા ઘેગ પર પડે તે બધા પર કામ્પસ્ટના પ્રતિનિધિની માલેફી ચોરી જાય છે જ ને ? હક્કના હાથથી બચના ક્યાં નાસી છૂટશે ? સાથ જોમ કાચળી છોડીને ભાગે તેમ અગ્નિને ઈન્તક છોડીને નવી દુનિયામાં પહોંચ્યા પણ ત્યાંય શુ ઇગ્ન કે ત્હેમની પાસે પોતાનું સ્વામિત્વ સ્વીકારવા પુરુ નહોતા કર્યા ? ભયકર મુઢો બાદ ઇગ્ન ડાંચી સ્વતંત્રપણું જાહેર કરવામાં આયું અને સ્વતંત્રતાનું ગળવગ પૂતળું સ્થાપનામાં આવ્યું તોય શુ ? છેલા મહાયુદ્ધ વખતે લોહીનો હક્ક આગળ કરીને અમેરિકાને ઇગ્નડની સેનામાં ન્હોતું ખેંચી શકાયું ? અને એમ સાતિબધુ તરીકેનો હક્ક, દેશ બધુ તરીકેનો હક્ક ધર્મબધુ તરીકેનો હક્ક, અને બધુ પ્રગતિકાર ઇમાગમાં ગ્રહમજી શકશે કે ભાઇમધ પત્રકગ તરીકેનો હક્ક કયો બનાતકાગ નથી કરતો ? એય ઠીક, પણ ખુદ ત્હમારે શરીર ત્હમારી પાસેની કેટકેટલી સેનાઓ લેવાનો હક્ક કરવું આવ્યું છે ? એમજ

તહમારું મન તહમારાપર હક્ક કરે છે, એમજ શુદ્ધિ, એમજ 'તહમારું' 'હું' પણુ: એ સર્વના દાવા શું થોડા છે ! કેના- કેનાથી નાથી છુટરો ! કેટલાએ સદામે 'ફર્કાદ' કર્યો ? ફર્કા ક્યાં તહમારા સ્વતંત્રતાના હક્કની દલીલ કરતા કર્યો ?...દલીલને છોડી સ્વસ્થ થાઓ અને અંદરની Wજા ને નિયમી છોડવો તો એ જ સ્વતંત્રતા છે; બાકી'કાઇ સ્થાને સ્વતંત્રતા નહિ દેખી શકાય...આથી પણુ સદમજરી કે જીવન એ અંદરની ક્રિયાનું નામ છે, નહિ કે બહારની ઘટનાઓનું.

પણુ હું મ્હારા નામની વાત કરી રહ્યો હતો. હું કહી ગયો તેમ મ્હારા પર 'હક્ક' કરવા હમ્મકનારાઓએ મ્હારી સલાહ કે સમ્મતિ વગરજ મ્હારું નામ 'વાડીલાલ' એવું નક્કી કર્યું. હવે, જો કે મ્હેં તો એમનિા પ્રથમ અક્ષર જ બમ માન્યો છે, અને એ પ્રથમ અક્ષર યમાં ચારે અક્ષરનો બાવતમાવસોજ છે. વળી હું નામમાં આવી 'કરકસર' કહું તેથી પ્રાચિન શ્રદ્ધિને કે આજની નીતિને કે કેર્ત્તિના માનેશ્વા હક્કને ખીલીખટકો થવા મંજૂર નથો. દરેક સાચો બાપારી ખર્ચમાં 'કરકસર' કરે છે, દરેક હોડા વિચારક 'સત્ર'(Aphorism) દ્વારા જ લખે છે, દરેક વિહંગમ દૂંડો રસતોજ પસંદ કરે છે, દરેક સાચો શુભદ યત્નનો બોજામાં બોજો ઉપયોગ કરે છે, દરેક સુબ્ધરચિત ગત્ય બોજામાં બોજા કાનૂન અને થોડામાં થોડા અમલદારો રાખે છે, દરેક ઉત્તમ નાટક બોજામાં બોજાં પાત્રો ભાગે છે—અને એક દિવસ મ્હને એવીજ ઘેલછા થઇ આવી હતી કે એક પ્રખરમાં પ્રખર 'અસર' ઉપજાવવાનું કાર્વ હોઠ જ પાત્રથી બજવાતા ન્હાનામાં ન્હાના નાટકદારા કરવું ! અને તે પ્રયોગ 'મસ્તોની અનોખી મસ્તી' શીર્ષક લેખના એક ભાગ તરીકે

૧ કહો. ત્હારે હવે હું 'ઘ' ના જન્મકાળ અને જન્મસ્થાન
કાર્યો કે અકાર્યો તરફ નજર કરીએ.

હમે માનો યા ન માનો—અને કાઇના માનવા—ન માન-
કાઇનું અસ્તિત્વ સાબીત કે ગેરમાબીત થતું નથી—હકી-
કાઇ કે કાંઇ નહોતું, કાળ (Time) કે કાળને જન્મ
નારે બાવ (Thought) પણ નહોતો ત્હારેમ હું અકલ્પ-
હ (બ્રહ્મ અથવા આત્મા)રૂપે હનો. એ સ્થિતિમા હયાતી અને
નું જ્ઞાન એવા એ દુકડા ન હોવાથી આજના વિશ્વમા
પેયરોને સતત મતાવી રહેલા "To Be or Not To Be"

પ્રશ્નને માટે સ્થાનજ નહોતું, પણ તે પછી હું
। (Space) રૂપે ઉતર્યો ત્હારે કાળ (Time) નો પણ
થયો મહારા એ સીધા અવતરણની મધ્યમાં વિશ્વ
થયું: આમ જ કેમ જાણે એક કિરણને લાગેલો પરપોટો
હિં ?

જ્ઞાના આત્મા અથવા અભિમાને પોતાની તંદુરસ્તી
હે એટલા ખાતર પોતામાં ત્રણ સક્રિયોએ પ્રકટાવી:
વિકાસ અને ચિરામ. આ સક્રિયોએ પછી પોતાને
। સ્થાન તરીકે વસુધા (પૃથ્વી) પ્રકટાવી અને ઘરણુ
, ઘાણુ, વિધાનર (અગ્નિ), વારિ (જળ), વિજયંત
The Lord of Will to Power), વૈશ્રવણુ
The Lord of Plenty) અને વિનાયક (ગણેશ,
ing and organising capacity) આદિ દિવ્યતાઓ
રી.

દિવ્યતાઓએ વસુધાપર ઘેરીક્રિયા (કૃષિ અથવા
ક્રિયા) કરી જ્ઞેને પરિણામે ઘણિ (વિજ), શૃણ, વત્સ

અને ચરાટક (દોરડું, પોતે પોતાને વટાવી જનાર અર્થાત મનુષ્ય) એમ ઉત્તરોત્તર ચઢતી ઐશ્વિની સંતતિ અસ્તિત્વમાં આવી. આ, અવતરણનો નહિ પણ ઉદ્દગમનનો કાળ હતો; કારણ કે કાળની કલ્પના મનુષ્ય મગજમાંથી ઉદ્ભવે છે. એ કાળ લંબાતો ગયો અને મનુષ્યખીજ વિકસતું ગયું તત્કારે ચર્તન પ્રકટ્યો અને ઘર્ચસ ખીસ્ક્યું.

એ ઘર્મતકાળે ઘ્યામ, ઘાત્મીદિ, ઘાતરપાયન, ઘાજસનોચિન ઘાયરપતિ, ઘેરાપાયન, ચિરસ્વત્ (આ યુગનો સમાજ વ્યવસ્થાપક મત્ત), ઘશિક, વિશ્વામિત્ર આદિ કાંઈ કાંઈ રહસ્યવેષા અને કૃપિકારો પ્રકટાવ્યા. તેઓને પોતાનું અસ્તિત્વ અસલા લાગ્યું અને પોતાનેય વટાવી જાય એવા ચરુધાના મૂળથી વ્યોમની પેલી પારના અબ્ધકત દ્રવ્ય સુધી વ્યાપેલા-મનુષ્યવૃક્ષ ઉપગમ-વવાના પ્રયોગોમાં જીવનનો યત્ન કર્યો. એ યત્નમાંથી, એ દ્વેષામાયલાં વિશુદ્ધોની જ્વાળાઓમાંથી ઘર્ષમાન (પ્રતિક્ષણ પ્રગતિ કરતા, કોપકારક પ્રુદ્ધ) અને ઘાસુદેવ (કૃષ્ણ) જેવી પૂર્ણતાઓ પ્રકટી.

કૃપિકારોએ તેણીના ઉદરને ફાકેટ ચૂંધ્યું ન્હોતું એવી ખાત્રી ધવાથી ઘસુદેવ હવે પ્રકૃષ્ટિત જની. પૃથ્વીને મળેલા એ ગૌરવને લીધેજ પૃથ્વી અને પ્રિયમુખીની 'કિંમત' ખુદ લક્ષ્મી કરતાંય વધી પડી. રાજ્યખગ્નનો ભલે જય પણ જમીનનો એક તમ્બ જેટલો દુકડો ન જવા દેવો, માથું ભલે જય પણ માનુનીનું માનજાંજ ન સાંખતું એ પ્રકૃતિ તત્કારથી જ મનુષ્યમાં ઉદભવી.

પ્રકૃતિ અથવા ધરતીના એ ઉન્નવજ સમયમાં તેણીના ઉદરમાંથી ફેટલાએ ઘજ્જ અથવા હીરા પાક્યા, જેઓ કોલસાની વચ્ચે જ પાકવા છતાં કાળા અને પોચા કાલસાથી તદ્દન ઉલટીજ પ્રકૃતિ ધગવના દતા. તેઓમાં પ્રકાશવાનો અને સર્વ કાંધને

કાપવાનો-બેદ કરવાનો કંઈક ગુણ્ય જોઈ કાલસા જેવી જન-
તાપર રાજ્ય કરવા તેઓ પૈકીના ન્હાનાં નગોને નિયત કરી
મ્હોટાંઓને વાસુદેવે અને સર્વમાને ઘડી, પામા પાડી કર્તવ્ય
રહિત વિરાની બનાવ્યા. આ વિરાનીઓ અથવા મ્હોટા
હીરાઓના પૃષ્ઠપર હું એક રૂપે અને અનેક વિશ્વોરૂપે પ્રતિબિંબિત
થયો અને મ્હારો એ ચિત્ત જનતામાં સત્યપદાર્થ મનાયો,
પોતાના 'ભાસ' ને જનતામાં પ્રદર્શિત કરવા તેઓએ વૈખ-
રીનો ગુપ્ત જગે વહેવડાવ્યો. જનતાથી આ વિર્યની ઝરદાર
અર્થ શકી નહિ, જેથી ઘાણીનો વ્યભિચાર વધવા લાગ્યો.

ઘાણીનો વિસ્તાર જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ ઘાણિજ્મ
અને ઘાઢ, ક્યાકરણનાં ચૂંદણાં, ચનિતાના માંસનાં ચૂંચણાં
વધુને વધુ વ્યાપકતાને પામ્યા. સપાટીપરનું આ આળોટવું હવે
'પ્રગતિ' અને 'વિકાસ' રૂપ મનાયુ. આ પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે
સર્વમાન કે વાસુદેવ જેવા ચિહ્નમોને અનુકૂળ ઘાતાવરણ
મળવું અશક્ય હોય તેઓ તો ક્યારનાય સમુદાય અને વ્યોમ
વચ્ચે સ્થાપેલા ઉભા પૂલ જેવું પોતાનું સ્વરૂપ ખેંચી લાઈ
અવ્યક્તમાં અંતર્ધાન અર્થ ગયા હતા, અને તેઓએ ધડેલા
હીરાઓ પહાડી ગુફામાં છૂપાઈ ગયા હતા કે જેથી ભીમાર,
વ્યભિચારી અને નિર્માલ્ય જગતનાં દૃશ્યો એમના આપતાપર
પ્રતિબિંબિત થવા પામે નહિ.

હવે ધમાસનો કાળ ચાલ્યો. 'જોઈએ છે-હવુ વધુ જોઈએ છે'
એવા અવાજ ચોતરફ ગાજવા લાગ્યો. ક્ષુમાનો એ અવાજ હતો
'અને તે મરૂશ્મિ જનેલી પૃથ્વીમાંથી નીકળતો હતો. અખંડ
'રૂદન' રૂપ જીવન જન્યું અને રૂદન વચ્ચે થતી દરેક 'ખેતી'
અશક્તિનું દાર્થ હોઈ માત્ર જમીનપર લીટા ખેંચવાનું જ કામ

બળવરી શક્તી તેથી સંતાન માત્ર, કાર્ય માત્ર નકામા રેખા (Weeds) જેવા લાગ્યા. જૂખના સંતાનોથી, દુષ્કાળના પાકથી, દુનિયાનું શાસન ચાલવા લાગ્યું, સર્વત્ર ઘર્યસને સ્થાને ઘર જેવવા લાગ્યો, વિકાસ અને વિજયને સ્થાને વિષય અને ચિખ્યાતિનાં સામ્રાજ્ય બન્યાં.

વિષય અને ચિખ્યાતિની ઘાટ (રસ્તા) તથા તે પર ચિયરવાનો યોગ પણ મ્હારામાંથી જ મળતો હતો, વાટે ચાલતાં તે વિપયોએને જે કાંઈ નજરે પડતું ત્હેનું વિલોકન અને ત્હેનાથી વિમુક્ત કરવા તેઓ ચૂકતા નહિ. પણ એ બધી ક્રિયા અશક્તિમાંથી ઉદ્ભવતી હોઈ તેઓને યોગ્ય વખતમાં અપયો થવા પામ્યો. અપયાએ વ્યાધિ પરમ્પરા ઉપબળથી અને ઘેરના અસહ્ય ધર્ષ પડી ત્હારે ત્હેમના છગરમાંથી વિઘ્નની માગણી પ્રકટી.

માગણીની સાથેજ હાજરી આપવાની પ્રકૃતિવાળો 'હું' પ્રથમ તો ચિરેચન રૂપે ઉપરિચન થયો અને કંઈકેકેને જાણરૂમાં એકાંતમાં ઉપરા ઉપરી ધડકેલી ત્હેમનાં ગોટલા છોતરાં દીધાં કર્યા પછી ત્હેમને વિપદના ઘન્દિમાં નાખીને વિપાકરૂપ-ભરમરૂપ-ખાખરૂપ-રુકિતરૂપ બનાવ્યા, એ ખાખ એાછી જ ધધાદારી વેતોને ત્હાં મળી શકે છે !

તેઓ ચિરેચન અને ઘન્દિને 'બધંકર' માનતા હતા, તેઓને નિરંતર નરક સમાન છંદમી માણવાને સ્વતંત્ર જ રહેતા દેવામાં આવ્યા હતા; તેઓના વ્યાપાર અથવા વ્યવહારો એમને વિષ, ઘનિના, ઘાઘ, ઘાદ અને ચિખ્યાતિ આપતા રહે છે. તે રૂબોને ભોગવવા જતાં તેઓ તે રૂબોથી ભોગવાઈ જાય છે, The possessor is possessed, The deceiver is deceived. પણ દુનર્તા અને દુમાર્તા તેઓ વ્યાપાર

તો અવશ્ય પામતા નાથ છે અને એમાંથી જ એક દિવસ વિશ્લવ સક્તિ પણ પામશે, કે જે વિશ્લવ જ વ્યુત્થાન પ્રેરશે; ત્હારે, પૃથ્વીની સપાટીને વળગી રહેલો કીડો ચિશેષતા પામી વિધણી બનશે. આમજ ભૂત વિભૂતિને પ્રાપ્ત થાય !

હા, એમજ ભૂત વિભૂતિને પ્રાપ્ત થાય, એમજ વિશ્લવ અને વ્યુત્થાન દ્વારા જ. પણ આજે વિશ્લવ અને વ્યુત્થાન એકબીજા છે કેને ? તે ગમે છે જ કેને ? આજે તો ગમે છે અને આવડે છે, માત્ર શયન અને તે પણ કુકરીની સાથે ! અને તેથીજ લોકચિંતકોએ કુકરીને સણગારવામાં સધળા વાખ્યવનો દયય કર્યો છે. એક વખત એક લોકમાન્યે વિશ્લવ અને વ્યુત્થાન રૂપે મ્હારી ગીના ગાઇ હતી, પણ ન્હારે એ ગીતથી પ્રસન્ન થઈ હું સ્કામે આવી ઉભો ત્હારે એ નકલી ગવૈયાથી મ્હારૂં તેજ ખમી શકાયું નહિ અને તેણે પોતાના શબ્દોમાં 'વિશ્લવ' નહિ પણ વફાદારી હોવાની દલીલો ગાવા માંડી ! કારણ કે તે 'લોકોનો' સિંહ હતો ! તેણે લોકોને વાચાળ બૈરી બનાવવાના મુંઠર તપ કર્યા હતા અને બૈરીઓએ ત્હેને એક બૈરીથી આપી શકાય એટલું બધુય બહામાં આપ્યું હતું. તે 'વફાદાર બૈરીઓ' એના શબ્દને પોતાના મસ્તક પર મ્હડાવી મ્હોટા ઠાઠમાકથી સ્મશાને પહોંચાડી આવતાં મુંઘી યોગ્યા પછી જ બીજું ઘર માંડવા તૈયાર થઇ હતી. આ બીજો પણ 'વફાદારો'ના વળગાટ વમરનો હતો એમાં તો શક નહિ, અને વિશ્લવનો અવતાર હતો; પણ ન્હારે એની પ્રિય સખીઓને વિશ્લવથી જરાસી આંચ લાગવા માંડી ત્હારે આનું કોમળ હૃદય દ્રવવા લાગ્યું, પરદયાના મીઠુથી અનેલા એ હૃદયે ખરે વખતે પોત પ્રકાશ્યુ. કારણ કે ત્હાં

યુરોપી ખાણુનો કાલસો હતો, હિંદી ખાણુનો દારી. ખાન
 પાડીને મૂકાયલો નહોતો. તેથીજ તો તેણે દીરા અને કાલસો
 સમાનતા અર્પો હતી. અને તેથીજ, ત્હારે આ 'બળવાખોર'
 નિષ્ણ ગયો ત્હારે એણે કાલસામાંથી ઘડેલી કુખ્જોએ એ
 શત્રુની રાખા સમારવામાં ગર્વ લેવા લાગી. મહારા શાં
 સ્વરૂપને દયા શિખવવાનો ફકો રાખતો આ તપસ્વી આત્મ
 દયાળુનક રીતે પોતાનું આસન ઉઠાડાઈ ગયેલું. 'જોઈ વિષ'
 બની પ્રતિદિન શુદ્ધ ભગવાનની દયા યાચે છે. અને 'ભગવાન'
 શુદ્ધની પદાદી દયા મૌનથી જવાબ આપે છે: "વિશ્વાસ કરો
 નીકળવું અને 'જમીન'ની દયા ખાવી ! કૃષિ કરવી અને
 દળથી વીધાતી પૃથ્વીની ગ્રીસ સાંભળવા કાન ખુલા રાખવાં
 આંખો અને કાન બંધ કરતાં શિખ્યા વગર 'યોગ આરંભો'
 પાનાની દયા વિમારી તે શું પારકી દયાના બરફથી પોગળવા મારો.
 એમ તો 'યોગી'ઓને અને આંખો તથા કાન બંધ કરી
 સકનારાઓને કાંઈ એક જ કુખ્જ પડ્યો નથી ! એવા એ
 Superman કાંઈ કાંઈ ખૂણે પડેલા છે કે જે પોતાને કાંઈ
 વિચાર ન હોવા છતાં માત્ર લોકરૂઢિ રૂપ સેતાનને દરરોજ
 માટે જ સમ વિવેક પ્રજ્ઞાવિકા સ્થામે બળવો ઉઠાવી રોકે છે
 પણ 'કાનૂન'ની વફાદારી બજાવીને ! કારણ કે, પ્રજ્ઞાવિકા
 કામાં પ્રાણ રહ્યા નથી અને કાનૂનમાં સર્વસંક્રિતનો વાસ છે ..
 આ 'કલી' યુગમાં આચળ વિશ્વ અને યુત્થાન ધાય છે
 નહેલામાં રહેલે રસ્તે અને વધુમાં વધુ ધોંધાટ સાથે
 પદાડમાં અને યુદ્ધમાં પાકતા Superman હવે નાટક-
 સાર, સપાટ અને પોણા તખ્તાપર જન્મવા લાગ્યા છે એ
 ત્હાં બાહુની છીંકારો નેજા પોકારવાને સદા તૈયારજ હોય !

એક બાળુ મુર્ખવંશી કૃષ્ણની-કર્મચોગની-‘ નકલ ’ આ
માણે થતી હતી, ત્યારે ધીજી બાળુ અંધવંશી રામની જ્ઞાન-
ગની નકલ કરવા એકાદો વિલાકર પણ તખ્તાપર આવી
ફર્યો હતો. એણે નાટકના તખ્તાપર નૂતન સૃષ્ટિ રચી, જેમાં
ભુરને મહર્ષ અને મુક્તિ આપ્યાં અને સીને સી સાથે
રણાવી. ‘ જનતા પૂજ પ્રસન્ન થઈ અને બહુચરીના ભક્તોએ
બળ ટાપોટા પાડ્યા, પણ મનુ કે જે આ બધો વખત
|| કાશમાં ઉભો ઉભો શાપ વર્ષાવી રહ્યો હતો ત્યેની સહન-
ક્ષતાનો છેડો આવ્યો. તેણે ત્વરાથી આ નૂતન બ્રહ્માને
તાની પાસે ખેંચી લીધો અને કાન આંબળીને કહ્યું: “ બેરીસ્ટર
ને બ્રહ્મા એમ બેવડા પદ પામવા છતાં હજી ઠોક નિશા-
ઓજ રહ્યો ? વિલાકરનો વંશજ બનવા છતાં તું નિશાચરની
ફક સી અને જનતાની નમનતા જોવામાં નિષ્ફળ ગયો ?
હાં વર્ષ અહીં રહી મહારી મનુરમૃતિનું અધ્યયન અને દોહન
; એટલામાં સીધી પરણતી સીઓની સૃષ્ટિમાં અસતોષ અને
નાહલ જગતાં પ્રુનર્થવર્યા માટે મ્હારે નીચે ઉતરવું જ
શે અને તે વખતે મ્હારે ત્હને મ્હારા કિરણ તરીકે વાપરવો
શે. ત્હારા ગિરાદર વેલ્લે નવું સ્વર્ગ અને ઘર્નાડ’ શાએ નવું
‘ રચવામાં જે ‘ ઉડાણ ’ અને જે ‘ કક્ષાશ ’ વાપર્યાં છે તે
રે હજી મેળવવાનાં બાકી છે, અને તે મેળવવા માટે આકાશ
કાંત) અને અવકાશ (પુરસદ) બન્ને તરવો અનિવાર્ય હોઈ
ત્હારા કલ્યાણ માટે જ અહીં ખેંચવામાં આવ્યો છે. ”

આજે પણ વિલાકર, ચિલ્પમ શેક્સપિયર (કે જે ‘ ઘેટા’ નો જ
શોખીન હતો), અને ચિલ્પમ એટડ (કે જેને પોતાનો
શો મોકલવા માટે બુલીઆ-એક સી જ મળી શકી હતી,

કાંઈ પુરૂષ નહિ): એ ત્રણે એક સાથે મળી વિવસ્વત્ અપરનાં
મનુને મરણે મનુસ્મૃતિ સિખી રહ્યા છે. તેઓ મનુના હૃદયને
આરપાર પીધી હોયું અધ્યયન કરી રહ્યા છે, એટલા માટે કે તેઓ
આગામી મુદ્દમાં તે વિજયવંતના ઘણાં તરીકે લાગ્ય ખેલ ખેલી શકે

તાલુખીની વાત છે કે આજે ખેલવાની ઇચ્છાવાળાઓ
બધા વિલાપત જ દોડે છે, ન્હાં ધુમસ અને ધુંવાં સિવાય
ખીનું કંઈ નથી. હોમને પોતાની વારાણસી અથવા કાશીપુરી
તો સ્મરણે થતું નથી, જો કે ત્યાં અખંડ પ્રકાશ અને ધંદાના
અને દિવ્ય રાસલીલા છે અને જો કે તે સ્થાન દરેકને વધુમાં
વધુ નમ્મદીક છે. પણ વાત એ છે કે વારાણસી, વૃંદાવન
કે દ્વારકા સમુદ્ધ તો છે, તળેટીપર નહિ. પ્રાણીને ઘૂંટી શકે
તે જ ફૂલાઈ મારી શકે અને દિવ્ય સ્થાનોના કેવી અંશો બની શકે

પણ બન્યું 'મગતિ'કાર, મ્હારી આ વિસ્મય વાર્તા વહે
વખત લંબાશે તો તમારા વાચકોનીય પીરજ ખૂટવા લાગશે
માટે મ્હારે હવે મ્હારા જ્ઞાતાંતને જલદી જલદી આટોપવું જોઈએ.
એમ તો, ય પોતે સ્વતંત્ર સબ્દ હેતુ સપના ઘર (ચેટ)
શુભોનું નિવાસસ્થાન છે, જેથી એની ગીતાનો પાર ન જ આવે
શકે. તમારે વ્યાકરણ પણ સાક્ષી પૂરશે કે એક ઉપસર્ગ તરીકે
ચિને ત્યાં ત્યાં સ્થાપવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં તે વિશેષતા
અર્પે છે. ય ત્યારે ક્રિયાત્મક બને છે ત્યારે વિરૂપ ધારણ કરે
[] અને એમાંથી સપના મદત્વની ક્રિયાઓ વહે છે. જેવી કે,
ગતિમાન થવું, દેશાવું, ખેંચવું, હળમ કરવું, ગર્ભ ધારણ કરવો
પ્રકારવું, મુક્ત થવું, ઇત્યાદિ. તમારા સાહુકારો અને સાહિત્ય-
કારોને ત્યારે ડોળવાની મરજી થાય છે ત્યારે હોમને ડોલાવના
તો સાધનો-ચત્ર-ત, ઘન કે ચારિકા અને વિશ્વાનુક્રમ ચિનોદિતી-

ઘ પાસેથી જ મળી રહે છે. અને ત્હારે કોષ્ઠચિંત્યારક (Thinker), વિજ્ઞાની (Scientist) કે વિદ્વાંસ (Philosopher) ને વિનિગીયાની મૂર્તિ વિજ્ઞાપ સાથે બેઠવાની ઇચ્છા થાય છે ત્હારે પણ વ જ ત્હેમને વિધિના મસ્તક પર પગ મૂકાવી જ્યોમમાં ઉડાડી ચંદુડમાં પહોંચાડી દે છે, કે ત્હાં કામજવરવાળા કાવિદોની કુદૃષ્ટિથી કલુપિત થવાના લાયકે સ્થાન નથી.

આમ હું સર્વને સાનુકૂળ હોષ મ્હારાથી વિમુખ થવા કે વિરાધ કરવા વિદ્વાન કે વિમૂર્ખ કોષ્ઠને ઇચ્છાજ થતી નથી. કારણ કે વિરોધની ક્રિયા પણ જને આગળ કર્યા વગર બની જ ક્યાં શકે છે? કોષ્ઠનો પોતાનો મ્હારા સ્વરૂપમાં વિલય કરવા ઇચ્છે કે મ્હારાથી વિયોગ ઇચ્છે તો પણ જાણતાં-અજાણતાં-મ્હારામાં જ આવી પડે. મ્હારું વિસ્મરણ કરવાનો પ્રયત્ન જ કરનારને મ્હારા અખંડ સ્મરણમાં લાવી મૂકે. ચિનય કરે કે વિશેષ, ચિનિમય કરે કે વ્યતિરેક, વિશ્વાસ કરે કે વિતર્ક, વ્યવહાર કરે કે વિરાગ, વિપ્રોહ કરે કે વિશ્વપ્રેમઃ જે કોઈ જે કોષ્ઠથી કરામ તે મ્હારી અંદર રહીને અને મ્હારા બળપરજ થવું શક્ય છે. અને તે છતાં હું નથી બળવાન કે નથી અમક્ષ, નથી ક્રિયાત્મક કે નથી અક્રિય, નથી દેનારો કે નથી લેનારો, નથી દષ્ટા કે નથી અંધ. મ્હને ઉકેલવા મથનારાઓ! મ્હાગપર મ્હાન અન્યાયો કરી એસે છે અને તે છતાં તેઓ પોતેજ પોતાના આજના ઉકેલને કાલે ખોટો કહે છે. આ વસ્તુસ્થિતિમાં કાણ અને કેમ નિર્ણય કરી શકે કે હું ખોટો છું કે મ્હને અવબોધનનું પાત્ર બનાવનારાઓ! અને જો નિર્ણય ન થઈ શકતો હોય તો એવા દંત્રધડા વગરના 'અણુધડ'ની કથાઓ શું લખવી અને કાગળ સાને બગાડવા ?

પ્રિયભાઈ શ્રી વાહીજી

શું ત્હમે જીવનચરિત્ર મોકલ્યું છે ? મળકે તા નથી કરતા ? જીવનચરિત્ર લખવાને બદલે જીવનચરિત્રો લખનારાઓને કે, જીવનનાટક લખવાનારાઓને માટે એકાદું શાસ્ત્ર તો નથી લખતા ?

કોઈને અમની શૂખ હોય તેવે વખતે ઉપવાસના ધર્મની વાતોથી એને ધરાવવા મધ્યનારને દુનિયામાં કૃપણ કહેવાય છે, એ તો ત્હમારી જાણ બહાર નહિજ હોય.

મ્હારો સવાસને ત્હમે પાંખો આપી ઉડાડી મૂકવા પ્રયત્ન કરશો એવી મ્હેં કદાપિ આશા રાખીજ નહોતી. ત્હમે જાણીજ છો કે પાંખો જેમ આપી શકાય છે તેમ કાપી પણ શકાય છે.

મ્હારો સવાસ જો કંઈ પહોંચે જોવો હોય તો, મને કહેવા દો કે, ત્હમારું જીવન પણ કાંઈ એવી કંઈકથી વચ્ચે પસાર થયું નથી અને એ કંઈકથીએનોજ પ્રતાપ છે કે ત્હમે આજે જો છો તે છો. અને તેથીજ ત્હમારો જીવનની ઘટનાઓ જનતાને કાંઈક કંઈક બનાવનારી અને મનન પ્રેરનારી બનવા પામશે એવી માન્યતાથીજ ત્હમને પોતાને ત્હમારું જીવનવૃત્ત લખવા વિનમ્રા હતા અને એ મારી વિનંતિ હજી ઉભીજ છે, બસ કે તે સ્વીકાર્યેજ છુટકો છે.

સૂત્ર રૂપે ત્હમે હમણાં જ 'પ્રગતિનાં પાદચિન્હો' લખો છો તે કદ જીવનઘટનાઓમાં પ્રગટી શકે ■ એ સમજવાની જનતાને તક આપવામાં ત્હમને શું વધી દોષ શકે તે હું સ્દમજતો નથી.

ત્હમે સમજી શકો છો કે પ્રગતિના યત્રમાં ત્હમે રાજીખુ-શીથી નહિ પડો તો જનતા જીવરજસ્તીથી પકેલશે. જનતાની જરૂરથી કોણ બચી શક્યું છે ?

અનુરૂપ પડ્યાની સહ જોતો ત્હમારો

પરધુભાઈ

ઉપલા પંચનો ઉત્તર.

પ્રિય, 'પ્રગતિ'કાર !

જીવનવૃત્ત લખવાને બદલે મળક કરવામાં આવી હોય એવી આશંકા ત્હમને થઈ તે જોઈ હવે આગળ લખતાં બહુ બહુ વિચાર થાય છે ! જીવનને શું હું મળકમાં ઉતારી શક્યો ! હરે, હરે ! એ શક્તિ મ્હારામાં ક્યાંથી ? મ્હારો પ્રભુ જાણે છે કે હું એ શક્તિ માટે કેટકેટલી કિંમતો ભરી ચૂક્યો છું.

જીવનને મળક ગણવાનું તો ફક્ત રામની પ્રકૃતિમાં હોય, કે જ્ઞેની દરેક ક્રિયાશક્તિના ઉભરાવાનું સ્વાભાવિક પરિણામ હોય છે—બાળકની રમતરૂપ હોય છે. બાકી નો બધાય રાવણ છે, જ્ઞેની દરેક ક્રિયા રૂઢનરૂપ, આઘાત-પ્રત્યાઘાતરૂપ હોય છે. હજી તો હું રાવણ અને રામની વચ્ચે ઉભેલો વિભિષણ છું, કે જે વચલી સ્થિતિમાં જીવન વધુમાં વધુ કલેશમય હોય છે. સહોદર રાવણ પર શસ્ત્ર ઉગામવું શક્ય ન હોય તેમ જેઆણ કરતા રામ પાછળ જાટકયા કર્યા વગર પણ એન પડવું ન હોય. એવી એ 'દશા'માં જીવન એટલું બધું ત્રાસદાયક અને અશક્ય થઈ પડે કે એને બહાનુઆવના 'ડોઝ' સિવાય ચાલી શકેજ નહિ. તેથીજ તો, ત્હમે જ્ઞેનારે મ્હને જીવનવૃત્ત લખવાનું કહેવા દ્વારા મ્હારા જીવનની અશક્યતા કે જ્ઞેને બૂલવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો ત્હેવું પુનઃ સ્મરણ કરાવી બપોર ત્રાસ પ્રગટાવ્યો. ત્હારે, આમાં વેદાન્તશાસ્ત્રને મ્હારી મદદે બોલાવીને મ્હારા નામ સામે એકરાર કરી મ્હારામાં 'બેદરકારી' અથવા 'મસ્તી' પ્રગટાવવા મ્હેં કોશિય કરી; એને ત્હમે 'મળક' કહ્યો છે, હું એને મ્હારી 'જરૂરીઆત' કહું છું—ખીમાર વાડીસાડની 'દવા' કહું છું; વૃકારામ વજેરે એને 'આહીનો પ્યાલો' કહેતા.

એ 'ખીમારી' સ્ત્રીઓની રૂઝકાળની ખીમારી જોઈને
 હોય છે. તદ્વાપત એટલોજ કે સ્ત્રીઓને ત્રણ દિવસ લેને તાલે
 ચતું પડે છે જ્યારે પુરુષને બારથી ચૌદ વર્ષ સુધી એ ખીમારી
 બોમવરી પડે છે. સ્ત્રીને તેમજ પુરુષને સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વ
 બરાબર ખીલવા વખતેજ લેની શરૂઆત થાય છે, પણ સ્ત્રીને
 તે ખીમારી ફરી ફરી આવે છે. રામનો દેશવટો, પાંડવોનો
 વનવાસ, મહાવીરનો 'તપ', કાઉન્ટ મિન્ટીફીસ્ટોનો કારા-
 મુદ્દવાસ : સર્વ બાર બાર વર્ષની ખીમારીઓ હતી કે તે
 ખીમારી સંસારના સુખને સ્પર્શવા ન દે તો, સમજનાર
 પણ કરાવી ન શકે; એ 'શુધ્ધિકાળ' મહા બપોર છે.
 'વિચારક' માત્રને એ પ્રદેશમાં ચમત્તેજ પસાર થતું પડે છે
 એટલુંજ નહિ પણ એ પ્રદેશના છેલ્લા કામમાં પચિંકે ગુસ્સો
 પણ રહેતું પડે છે, નહિ તો ખીજ બાર વર્ષનો દેશવટો સહેવો
 પડે છે. નવે એટલા માટે તો કદરૂપા અને હસામણા બાહુકનો
 સ્વામિ પારણ કર્યો હતો ! સમર્થ પાંડવો એ કાળમાં પવેયા
 જેવા ધમને રચ્યા હતા ! અને આજની દુનિયાનો મ્હોટામાં
 મ્હોટો વિચારક ફેડરિક નિત્ચે એ કાળે દિવાનો બન્યો હતો
 અને સોક્રેસ અને સોક્રેસના પડિતોએ એને ખરેખર દિવાના
 શાળામાં ધકેલી દીધો હતો, એટલુંજ નહિ પણ દિવાનાપણામાં
 જ મરણ થયેલું જાહેર કમુ હતું.

જ્યાં દો 'દિવાના' અને 'ખીમારી'ની એ વાતોને !
 તદ્મારા વચ્ચેને તો 'ડાહ્યા' અને 'થેકડા મારતા' એકાદ
 માત્રની નવલકથા જોઈએ છે, અને તદ્મારી એ માગણીની
 વિશેષતા વળી એ છે કે એવી નવલકથા મ્હોટા 'અવનવત' દેવી
 જોઈએ ! એટલે કે તદ્મારે એમ કહ્યો હો કે પાંડવોની રૂણમાં

લેમની પત્ની (એટલે કે 'જીવન')નાં વજ્ર પેશવનાં આંતરે
 અને એક પછી એક નવીન વજ્ર પૂરવાં આવે, એવી રીતે
 રમુજ તમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે ! અદ્યતન કે
 તમારી કુતુહલપ્રેમી વૃત્તિને સતોષવાની આગમ્ય રીત
 નથી. દ્રોપદીનાં ચીર ગમે તેટલા પ્રયાસે એકાદ અંતર
 જીવનના પડદા ગમે તેટલી કુનેદથી હટાવવામાં આવે, તે જીવન
 જીવનના સ્વામી વગર ખીળથી એની નમનતા જોઈ શકે. તો જ નહીં.

અને જીવનને આલેખવાનો દરેક પ્રયાસ જીવનને દોષ-
 નાર એક વધુ પડદારૂપજ યથા પડે. જે કાંઈ લખાય છે તે
 માત્ર 'નવલકથા', નહિ કે 'હકીકત'. હકીકતમાં (in fact),
 હકીકતને નામે માત્ર માયા (Deception) એટલે જ.

મનુષ્યને કંઈ કલમ વર્ણવી શકે ? એના કેટલા અંગ
 પામાં, બોલરા અને માળ અને અગાસી ? 'આત્મ' અને
 'પાછળ' ? દરેક સ્થાનમાં કેટલેટલા વિવિધતાની જગ્યા
 આવતા તે જતા ? કોની તાકાદ છે કે આ બધામાં ફેરફાર
 શકે અને નોંધ કરી શકે ? હું પોતે મહાર વર્ણન કરું છું
 તો પણ પહેલી મુશ્કેલી એ કે હું મહાર જ મહાર અને
 સ્વરૂપને જોઈ શક્યો નથી, ખીળ શબ્દોમાં ફેરફાર કરીને
 દાવો કરનાર ભુધિ હજી સક્ષમ થઈ નથી કે એકાદ અંતર
 શકે, એટલી હળવી થઈ નથી કે મહાર અને મહાર
 અગાસીમાં પહોંચી શકે. તેવી મહારી કુતુહલપ્રેમી અંતર
 રહે કે તમે બહારે મને મહાર જીવનના અંતર કે જે મહાર
 'મને' શબ્દથી મહારી ભુધિનેજ ફેરફાર કરીને મને એ
 મહાર ચિત્ર આપી શકે તે કેવું દેશ ? હું કે જે મને જીવન
 નથી લેમાંના કેટલાકની નોંધ જ મહાર કે જે મને મહાર

કલ્પનાશક્તિથી વર્ણવશે; પણ તે ઇતિહાસ. જીવનરૂત, હકીકત તરીકે પ્રતિષ્ઠિ પામશે ! 'મનુષ્ય તું પોતાને ઝોળખે !' એમ દરેક જમાનાના દરેક દેશના ગ્રંથો પુસ્તકો બોલતા આવ્યા છે, પણ વાસ્તવમાં મનુષ્યની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ એટલી બધી હોય છે કે પોતાનું ધર તપાસવાની 'કુરસદ' અને રાંતિ કાગલ પાકી શકતો નથી. અને આ વીસમી સદી કે જેમાં સારામાં સારા કહેવાતા મનુષ્યોને પણ એટલી હદગદારની પ્રવૃત્તિ રજાં કરે છે અને 'કુરસદ' તથા શાન્તિની એટલી બધી તંગી રજાં કરે છે કે આજે બોલાતા કે લખાતા કેાઈ પણ વર્ણન કે સિધ્ધાંતને 'હકીકત' સાથે ઝોળામાં ઝોળો સંબંધ છે એમ માનો લઇનેજ તે વર્ણન કે સિધ્ધાંત વાંચી શકાય. જોતોની 'દિક્ષા', બાહ્યજોનો વાનપ્રસ્થાશ્રમ આદિ 'યોજના'ઓનો દુર-પયોગ થવાથી બલે આજે તેઓ નિંદાતી હોય, પણ વીસમી મહીમાં 'બાલુવા'ની ઇચ્છાનાળા માટે સમ્પૂર્ણ અલગપણ એ એક જ અને અનિવાર્ય પહેલું સાધન છે. સામાજિક કે રાજકીય, ધાર્મિક કે સાહિત્ય વિષયક દરેક પ્રવૃત્તિથી અને 'સોજત' માત્રથી અલગ રજા સિવાય પોતાનું ધર તપાસવા અને બાલુ-વાનું શક્ય જ નથી. તપાસવાનું કામ તો ખરેખર અતિ મુશ્કેલ છે જ, પણ તપાસવા માટે જોઇતું 'અગ્રગપણું' વ મેળવતું અતિ મુશ્કેલ છે અને તે સદન કરતું અને લાંબો વખત બાગવી રાખતું એ તો એટલું ત્રાસદાયક છે કે માણસ દિવાનો ન બનવા પામે તો ત્હેનું સ્વભાવ આ 'મુશ્કેલી'જ મનુષ્યોને તપાસવાના કામથી દૂર રખાવે છે અને રહેલા કામમાં—'બહાર' બહારમાં પ્રેરે છે. એ રહેલા કામમાં આજના લમબમ તમામ સાહિત્ય અને પોલીટીકસનો સમાવેશ થાય છે. આ ચીજો પર

નરદા સુધી પૂરો કંટાળો (disgust) ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી એક માણસ 'એકાંત'ની ગરજ કરતો નથી. અને એકાંત વગર બહારના જગતને ખરા રૂપમાં જોવાની અને તહેનો મથાર્થ સામનો કરવાની શક્તિ તે પામી શકેજ નહિ. પરિણામે સંપર્ક 'સંગ' (Contact) 'કલેશ'રૂપજ થઈ પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ? હું મારા લગભગ પચાસ વર્ષના જીવનના અનુભવથી કહું છું કે, મને દરેક પ્રસંગ, દરેક શાસ્ત્ર, દરેક સિદ્ધાંત, દરેક મહા-પુરુષ કહેવાતાનું દરેક કાર્ય : કલેષ, અમૃતોપ અને કંટાળો આપનાર થઈ પડ્યું છે અને દરેક પગ મને વાંચેલું, સાંભળેલું માત્ર ભૂલવાના પ્રયાસ તરફ ધકેલતી રહી છે. આથી જોયની વિરૂદ્ધમાં કાર્મ સાબીત થતું નથી, આ તો યાતાની અમુક સ્થિતિ જ સૂચવનાર થતના છે. યાતા, યાન અને જોય ત્રણેની ભિન્નતાને સ્થાને એકતા રચવાની યોગ્યતા Will-Power (ઇચ્છાશક્તિ) સિવાય બીજેથી મળી શકતી ન હોય, અને Will પ્રકટાવવા માટે પણ એકાંત જ કામ લાગતું હોય છે પ્રતિદેશુ એકાંતને ઝંખ્યા હશે છું અને પ્રતિદેશુ એકાંત મારાથી દૂર ને દૂર રહે છે ! કોઈ વીરલ ક્ષણે એકાંતની મળે છે, ત્યારે 'નગ્નસત્ય' અને 'પ્રગતિનાં પાદચિન્હો' તથા 'મસ્ત વિદ્યાસ'માંના 'રામાયણુ તો મારી જીવનકથા છે', 'રામદાસનું પ્રાપ્તિ', 'શ્રમણાતીતનું અનુભવશાસ્ત્ર', 'ખીજાન', 'પ્રત્યક્ષ મસ્તોની અનોખી મસ્તી,' 'સંપન્નની સ્વનંતતા,' આ ખરું કે તે ઇત્યાદિ ક્ષેપો લખાવા પામે છે, પણ ત્યાં લખી રહ્યા પછી લખાયેલું નાશ કરવાની પ્રત્યક્ષ શક્તિ થઈ આવે છે. મારું દરેક લખાણ, દરેક કાર્ય, દરેક ક્ષણ, ખીજ ક્ષણે જ મને તિરસ્કાર પાત્ર લાગે છે અને લખવાની ફરજ પાડતા મિત્રો તેમજ પાતાની નિર્બંધતા લખવા

પ્રેરે છે, બન્ને તરફ કંટાળો આવે છે. અકસ્માતનો આટલો ઉપકાર કે તેણે મહારાં પાછલાં સર્વ પુસ્તકોની અને તહેની સાથે હસ્તલિખિત ચાદીઓની જોરી કરાવી મૂકે તે બલાથી છોડ્યો છે, કેટલાએ અનુભવની નેધિ ન માની ચકાવ એવી રીતે, મહારા દાયથી અર્ધ છે, આજે મહારા ઉપાવેલા એક પણ પુસ્તક કે અંકની નકલ કે એક પણ લેખ મહારી પાસે નથી, સાહિત્યક્ષેત્રમાં જવાના સંકલ્પ વગર ને ને સાહિત્ય મારે હસતે સખાવા પામ્યું હતું તે સર્વ આપોઆપ મૂકે છોડી ગયું છે અને હું પચાસ વર્ષ પહેલાં ને હતો તે આજે ફરીથી-એક લાખો ચકરાવો આપને-ચવા પામ્યો છું: નહિ લેખક, નહિ વાચક! અને હમ્મું છું કે એ સ્થિતિ કમમાં કમ ત્રણ વર્ષ તો ટકવા પામે, સ્નેહીઓ અને સંજોગો મહારા આ નિમ્મને શિયલ કરનાર થઈ પડે છે, તેથી હું કાંઈ એમને દોષ દેવા નથી માગતો, દોષ તો મહારા નિમ્મની ક્યાસનો જ છે, પણ તેથી કાંઈ ફલિત થતું દોષ તો તે એટલું જ કે જ્યાં સુધી એ ક્યારા છે ત્યાં સુધી આ વિશેષોના મંમવનાં સ્થાનથી દૂર થતું, શારીરિક સ્થિતિ પણ એ જ માંગી રહી છે, રૂત વિધિ વિરોધ ક્યાં કરે છે।

જીવનટૂટા સખવાને સ્થાને મુદ્દસ સખવાનું જ બંધ કરવાનો નિમ્મ કરતી વખતે એકાદ બે વાતો કહી લઉં. 'પ્રગતિનાં પાદચિન્દો અથવા અનુભવના એકાકાર' એ લેખમાળા સખવામાં મહારો વ્યાસ્ય જનતાને ઉપદેશ આપવાનો હતોજ નહિ પણ જનતાને પ્રગતિ આપવાનો દાવો કરતા પત્રકારો, ઉપદેશકો, ઈત્યાદિ સમક્ષ કેટલાંક સૂત્રો જાહેર કરવાનો હતો-જેમ 'પોલીટીક્સ ગીતા' એ માત્ર દિવના વેલ અને કહીઆ જનેલા એક

મહાપુરુષની નીધામાં કેટલાંક મુત્રો લાવવાના આશયથી લખાઈ
 હતી. ગીતાથી તે મહાપુરુષને Shock લાગ્યો. એમ તહેમણે
 જણાવ્યું હતું અને 'પ્રગતિનાં પાઈચિન્હો'ની ભાષા ગ્રામ્ય
 હોવાનું કેટલાક સાહિત્યકારોને લાગ્યું હતું. કાઈની લાગણી
 કે શુદ્ધિપર જનમેંટ આપવા બેસવાથી કાંઈ હિત સરતું નથી.
 તેથી એકાદ બે સૂચન કરીને જ સંતોષ પકડીશ. કંઈક બોરા-
 કનો સ્વાદ બોખા મ્હોંથી ન લઈ 'સકાય' અને પીડા જ થાય.
 'ઓડકાર' શબ્દને બદલે 'ઉડગાર' શબ્દ ન વાપરવા માટે
 નિર્દોષ ગ્રામ્યતાને દોષિત મનાય તે પહેલાં એ બે શબ્દો જે
 ભાવ દર્શાવે તે ભાવને સ્પર્શવા જોઈએ છે. ઓડકાર એ કાંઈ
 માત્ર ઉડગાર નથી, પણ તૃપ્તિનો ઉડગાર છે, ઉડગાર
 જેના કારણમાં તૃપ્તિ અથવા ભરપૂરતા છે. તહેને જ ઓડકાર
 નામ અપાય છે. વિષયનો ભાવ જે શબ્દો બોલાવે તે ઉડગાર
 હોય, પણ ઓડકાર નહિ. શુદ્ધિનો નામ જે શબ્દ પ્રકટાવે તે
 ઉડગાર હોય, પણ ઓડકાર નહિ. ક્ષુધા અને નિર્જલતા પણ
 ઉડગાર કહાડે પણ તહેમનાથી 'ઓડકાર' ન નીકળે. ઓડકાર તે
 સ્થિતિમાં નીકળી શકે કે જે સ્થિતિમાં કશી ક્ષુધા ન હોય.
 ઓડકાર બસે સંસ્કૃત 'ઉડગાર'માંથી જન્મ્યો પણ જન્મદાતા
 કરતાં હિન્ન ન થયેલો છે. કેટલાક શબ્દો અનવત પણ થયા છે,
 જેમાં મૌથી વધુ અનવત થયેલો શબ્દ 'મસ્તી' છે. ખાનદાન
 તત્વનું-ખામ કરીને ચાનીનું-કિચાડીલ બનવું એને 'મસ્તી'
 કહેવાય. આજે વિષય અને પ્રપંચમાં ખેલવાને પણ 'મસ્તી'
 શબ્દ લગાડવામાં આવે છે અને એવા ગંદા ખેલ ખેલનારને
 'મસ્ત' કહેવામાં આવે છે. ઉત્તમ જૂમિકાના અનુભવોને માટે
 'રીઝર્ડ' રખાયલા શબ્દો આજે મટરમાં આજોટવાની ક્રિયાઓ

સાથે જોડવામાં આવે છે. આ વ્યભિચારે સાહિત્યપ્રચારને આભારી છે. નિત્યોનો Superman શબ્દ પણ આમ જ વાપડેલ બનવા પામ્યો છે. 'Beyond Good and Evil' નો સિધ્ધાંત સિખવનાર નિત્યો પોતે આખી ઉમ્મર સ્વભાવી રહ્યો હતો અને 'I love thee Eternity' એ ગીત ગાઈ અનતકાળથી યોગ સેવતો, એ વાત એકલી નીતિથી સ્વર્ગ થવામાં Supermankind માનવા લાગેલા દિ'દાએને માન્ય રહ્યું નથી શકે? Eternity નું 'નઅસત્ય' સિખવા શબ્દનારે એક શબ્દની કિંમત બરવી પડે છે, અને એક એક શબ્દ જાહેર કરવા માટે દંડ બરવો પડે છે, એટલા માટે તે 'નઅસત્ય'ને મળેલા છનામ અને ઈજ્જત પડી છનામ સાહિત્ય સુદાર્શિ અને ઈજ્જત Supermankindને બળાવી દે કારણ કમળ બની રહ્યા હતા; રજે કાઈ ધારે કે જે 'ઉદારતા', અને 'નમ્રતા' નામક નીતિનું કાર્ય હતું ! એ તો મહારી 'જરૂરીઆત' હતી.

હું ખાઈ છું, બાઈ પરધુબાઈ કે આટલા શબ્દો મહારી જીવનજીત તરીકે જસ થયો. પોતા માટે 'અમે' શબ્દ વાપરવાનો પરવાનો સર્પ ખેંઠેલા રાજા, પત્રકાર અને સાધુઃ ત્રણે વર્ગનાં મળ્યો નહિ તો બળાકાર કરવાની સંજિનો તો મૂકે પરિચય દોવાથી તદ્દમારા અર્થવજનું માન રાખ્યું છે. આશા રાખું છું કે વધુ દબાણની ધમકી હવે રાજા પડશે.

તા. ૨૪-૪-૨૭
ખાટકોપર

}

વચ્ચિય,
વાડીલાલના જય સમિતિવાનંદ

પ્રગતિના પાદ્મચિન્હો

અથવા

અનુભવના ઓડકાર.

૧ જ્યાં જ્યાં ગતિ નગરે પડે છે ત્યાં ત્યાં વાસ્તવિક
ગતિ નથી, પણ પ્રેરિત ગતિ છે. જેનાર કે પછેનાર
શક્તિનું 'કાર્ય' છે

* *

૨ જેનાર કે પછેનાર શક્તિની વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ
તરીકે જે ગતિ થાય છે તે 'પ્રવૃત્તિ' નો પ્રારંભ
અંદરની શક્તિની ક્રિયા એ પ્રગતિ છે સ્વતંત્ર ચળ એ
પ્રગતિ છે. અને સ્વતંત્ર વહન, સ્વતંત્ર ચિંતન એ
ત્યારે પ્રગતિની પરાકાષ્ટા સહમજી

* * ૧

૩ અક્રિયતા એ પ્રવૃત્તિ નહીં એવી વાતે એનાર કે અમ
કે મનુષ્યથી જેવવામાં આત્મિક પ્રવૃત્તિ નગર પડે છે.
પણ તે વાસ્તવિક ગતિ નથી, તેમજ સંસ્કાર ૧

ઉશ્કેરણીથી કે કાનૂનદ્વારા પ્રેરેલા ભયથી કે લાલચથી ગતિમાન કરે તે કાંઈ વાસ્તવિક ગતિ નથી, અને તેથી જ સમાજની તે સમયની દેખાતી ગતિનું પ્રગતિમાં રૂપાંતર થવાની આશા રાખી શકાય નહિ.

* *

૪ પ્રેરિત ગતિ, ગતિ કરનારની નહિ, પણ ગતિ પ્રેરનારના હાથ માટે જ હોય.

* *

૫ જનતા એ કાંઈ પ્રગતિમાનવ્યક્તિનું વાહન, 'શબ્દ', દાસ, દાસગોળો, વખાર કે તીલ્લેરી, કાચી માટી છે. જનતાનો પ્રકૃતિનો રહેલો દારૂ-તમોગુણ-પ્રસંગોપાત ફાંટી નીકળતો દેખાય છે, અને એ ક્રિયાને 'પ્રગતીય ગતિ' - Revolution, ઉચ્ચપાયેલ કે બળવો કહેવામાં આવે છે, પણ વાસ્તવિક જોનારને 'પ્રગતીય ગતિ' એવી કોઈ બીજી જ દેખાતી નથી. મુઠ્ઠા કે સુલેદા કાંઈ 'પ્રગત' કરતી નથી. એ બેઉ એકાદિ પ્રગતિમાન વ્યક્તિનું-વ્યક્તિવિશેષનું 'કાર્ય' હોય છે, 'પ્રગતિ'નું કાર્ય હોય છે.

* *

૬ વફાદારી, સેવા, ભક્તિ, બોમઃ એ સર્વ પ્રેરિત ગતિનાં કાર્યો પર ઉસ્તાદોએ લખાવેલાં સુંદર લેખલો છે. ગતિ કરતી દેખાતી આડીને સુંદર રંગ ચાપ છે, બળદને મળતો ટાકરો બંધાય છે, રાજના હાથીના દાંતને સોને મદવામાં આવે છે, રાજકર્મચારીઓ માટે ઈંચા આસન, સત્તા અને ખિતાબો,

તો પ્રજાસેવકો માટે સામૈયાં, જ્યષ્ઠાનિ, માનપત્રો અને વિવિધ નામાભિધાનો તથા ધર્મસેવકો માટે ધર્મધુરધર (ધુરાનો ધરનાર એટલે જ એક) આદિ ઉપનામો અને લોકપૂજા ઉપરાંત સ્વર્ગનાં વચનોઃ આ સર્વ પ્રલોભનો યોગ્ય છે, પરંતુ એ સર્વે સુંદરતાઓ માત્ર ભોજ્ય પદાર્થના પુરાવા છે. ભોક્તા એ સુંદર ચીજની અંદરનો નથી, બહારનો છે જેમ કે સ્ત્રીની સુંદરતા અને ભોજનનું મિષ્ટપલું એ સ્ત્રી કે ભોજનના નહિ પણ ભોક્તાના લાભાર્થે છે. ભોક્તા અને ભોજ્ય, પુરુષ અને પ્રકૃતિ, ચેતન અને જડ બેનો યોગ એ જ જગત્-પ્રવાહ-વહન છે; એક એમાં ગતિ પ્રેરે છે અને એક ગતિમાન થાય છે. ગતિપ્રેરનારની ગતિ પ્રગતિ છે.

* * *

૭ પ્રગતિમાન પુરુષ કે વ્યક્તિવિશેષ, ગતિ કરતાં કરતાં એટલું તો સ્કમશ્ચ ચૂકવો હોય છે કે એના દાર્શગોળાને એની પ્રકૃતિ મુજબ જ જાળવી રાખવો ! અર્થાત્ એના અભિમાનને છેડવો નહિ ! કારણ કે દરેક સીધી પોતાને સુંદર લેખાતો જોવા ઇચ્છે છે, દરેક મનુષ્ય પોતાને વિચાર કરી શકનાર અને સ્વતંત્ર કાર્ય કરી શકનાર તરીકે લેખાવા ઝંખતો હોય ॥ મનુષ્ય પ્રાણીનો મ્હોટામાં મ્હોટો રાગ મિથ્યાભિમાન છે, અને રાગીને વેઠ પોતાની જ પમંદગીનો જોષ્ઠતા હોય છે, તેથી શ્રી રણવાની દરકારવાળા વેઠે રાગીની દષ્ટિમાં સુંદર દેખાવું જ જોઈએ અને તેમ થવા માટે રાગીની માન્યતાઓને છેડતી કરવાથી જ્યતું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એનું બહુ માન કરવું જોઈએ. ખીલ્લ શબ્દમાં, ઉપચાર કરવા

રૂપ કિયાની શક્યતા ત્હારે જ સંભવે કે જ્ઞહારે ઉપચારકે ઉપચારના રોગીપણામાંથી ઉદ્ભવતા મિથ્યાભિમાન અર્થાત 'અસત્ સ્વતંત્રતા'ને અનુકૂળ બને. વસ્તુસ્થિતિ જ આમ હોવા છતાં આ જગતમાં કાઈ જમાનો એવો આવ્યો નથી કે જ્ઞહારે જનતાને દોરનાર એકાંતસત્યને જ અનુસરવાનો દાવો કર્યા વગર રહ્યો હોય !

૮ દરેક દૃતરો પોતાના ગમે તેવા માલિકના-પછી તે માલિક એક નોકરનોપ નોકર કાં ન હોય - પણ ચાહે છે, અને એના એક તરફ જોધને - ખુસાલીથી પૂછી દલાવે છે- પછી તે ગમે તેવો વિકૃત, ડરામણો કે બદશિક્ષક કાં ન હોય ! દરેક અથ પોતાની પીઠ પર બેસનારને જોષ દણુદણુ છે ! દરેક પાદો પોતાના નેતાને સત્વનું જ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ માની જયનાદ પોકારે છે ! આમ કાં થતું જોધએ એવો પ્રશ્ન કાષ્ઠ અનુભવી કરી શકે જ નહિ ! એ સર્વને એમનો સવાર જોધએ છે ! પ્રકૃતિને પુરૂષ જોધએ છે ! સ્ત્રી ગમે તેટલી સ્વતંત્રતાને દેખાવ કરે પણ પુરૂષ વગર સ્ત્રીને અર્થ કે 'કિમત' કાશ્ આપશે ! એ બધાં જોધએ છે 'Wantlet' નાં સંતાન છે મધો માગનાર જડતાને કાષ્ઠ પ્રગતિમાન વ્યક્તિએ 'પ્રજ્ઞ' એકું સુંદર લેગલ મારી રાખ્યું છે, અને તે ત્હેને 'ગમે છે' - ત્હેન જડ અસિમાનને ગમગમીઆં કરે છે. અને સ્ત્રીને યતાં ગમગમીઆં પુરૂષના આનંદ માટે તથા સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના નાશ માટે છે ! પ્રગતિમાન વ્યક્તિવિશેષની 'જરૂરીઆત' પ્રજ્ઞમ

ગતિમોહનાં મલગલીઆં ગ્રેરે છે. એ વ્યવસ્થા એ જ સમષ્ટિ અથવા વિશ્વ યોજના !

* * *

૮ જગતનું કારણ શોધનાર ભુદિને એકદા વિશ્વકર્મા જડી આવ્યો. વિશ્વકર્મા એટલે કુંભાર, અને કુંભાર એટલે માટી અને માટીમાંથી જ ઉંચે તરી આવેલા વૃક્ષમાંથી બનાવેલો ચાકઃ એ એનો ઉપયોગ કરનાર, ભોક્તા, સ્વામી. તે કુંભારનું કાર્ય શું ? માટીને પોતાના પગ તળે ખૂંદવી અને ચાક પર ચઢાવી ચક્કર ચક્કર ફેરવી લેને 'ઉપયોગી' 'આકાર' આપવો. આજ સુધી ઉપયોગમાં નહિ આવતા પ્રદાર્થને હવે ઉપયોગમાં આવવા જોવો બનાવ્યો એનું નામ માટીનું 'કલ્યાણ' અને કુંભારનો 'આનંદ' ! કુંભાર મૂંગો મૂંગો આનંદ છે, પણ એની કૃતિ અથવા વાસણ તો હલુકણાટ કરે છે ! એ વાસણનું મિથ્યાભિમાન જોવું હોય તો જરા આંગળી મારી જુઓઃ તે રણકી ઉડશે અને કહેશે કે હું કાંઈ 'ચીજ' છું ! તમામ જનતા એમ જ પોતાને કાંઈ 'ચીજ' માને છેઃ રખે કાંઈ એના 'ચીજ' પણાને (વસ્તુપણાને) આધાત કરતા-શરીરને બલે ઉપયોગમાં લેજો !

* * *

૧૦ ધણીએ સ્ત્રીઓ જીવમાટ અને ત્રાસ રહામે પોતાની લગ્નજનું અથવા સ્વતંત્રનું રક્ષણ કરી રાકી છે, પણ એમને ઉમડી આકાશમાં ચઢાવનારની દૃષ્ટિએ એમની નસતા દેખાઈ ગઈ છે ! એ પતન નીતિના અજાવને આભારી નથી, પણ મિથ્યાભિમાનને આભારી છે. અને આ કાંઈ માત્ર સ્ત્રી

વર્ગમાં જ અને છે એમ નથી. સ્ત્રીસ્વભાવ એટલે ‘જોષ્ઠ’
 છે’ એવી પ્રકૃતિ, અથવા ધક્કા વગર ગતિ નહિ કરી શકનાર.
 તમામ પુરૂષ કહેવાતાઓમાં પણ એમ જ અને છે અને અને.
 જનતાને ડાપરે રૂઢાવો એટલે તદ્દમારૂં ‘ભોજન’ બનવા-તળે
 પડવા-ઉપયોગમાં આવવા તૈયાર જ છે ! એના પર જરા
 ટીકા કરે અને જોષ્ઠ દ્યો કે એમાં કેવો જ્વાળામુખી છપા-
 થતો પડ્યો હતો !....અને જ્વાળામુખીનું કાટવું એને ‘લોકો’
 તાકાદ, ગતિમાનતા, ક્રિયાશીલતા, જાગૃતિ, પ્રગતિ, મરદા-
 નગી, પુરૂષાર્થ એવાં સુંદર નામો આપે છે !

***

૧૧ પ્રગતિનો ઈર્ષ્યરો આજે પશ્ચિમમાં-સૂર્યાસ્તની દિશામાં-
 ગયો છે. તેથી ગતિ માત્રે વામમાર્ગ પકડ્યો છે. રાજ-
 કીય કે ધાર્મિક હરકાઈ પ્રવાહ પૂર્વથી પશ્ચિમને જઈલે પશ્ચિમમાંથી
 પૂર્વ તરફ ગતિ કરતો નજરે પડે છે. શિક્ષણ પદ્ધતિ સુદ્ધા-
 મનુષ્ય હોડનો ઘાટ ઘડવાની પદ્ધતિ પણ તેથી જ વામમાર્ગને
 અનુસરતી બની છે. ‘અંદરથી બહાર’ ને જઈલે ‘બહારથી
 બહાર’ અને બહુ તો ‘બહારથી અંદર’ એ વામપદ્ધતિનું સામાન્ય
 એ જ કલિયુગ ! એનું જ નામ ‘અવ-સર્પિણીકાળ.’ પ્રવાહ
 બંદારે નીચે ઉતરવા પર હોય તંદારે પણ પુરૂષાર્થો વ્યક્તિ
 એને પાર કરી શકે, પણ પ્રવાહને ઉલટાવી શકે નહિ-અર્થાત્
 જનતાનો માર્ગ પલટાવી શકે નહિ ! બીજા સમ્પ્રદાયમાં કહીએ
 તો, યુક્તિ વ્યક્તિ ને સંઘને, સંઘ કે સમાજ કે જનતાને નહિ !

***

૧૨ ‘પ્રગતિ’ ના કાળમાં સર્વોપરિપક્વ સૂર્યને હોય કે જાહેની સમીપ તો જાંઘ ચકાચ જ નહિ, પણ તે જાંઘા છે ત્યાંથી જરા ‘નજદીક’ આવે તો પણ જનતા દાઝી જાય. તેથી જ તે પ્રાણુદાયક શક્તિ પોતાનું એકાંત જાગ્રવે અને જનતાની સમીપમાં અને એના નેતા તરીકે લોકોમાંથી જ ઉપજાવી કઢાડેલા બુદ્ધિમાનો અને શરાઓને સ્થાપે ‘વિકૃતિ’ ના કાળમાં—પ્રેરિતગતિના કાળમાં—સૂર્ય અદૃશ્ય થયો હોય, ત્યેના અસ્તથી પ્રાણુદાયક શક્તિનો અભાવ હોઈ જડતા વ્યાપક બની હોય, અને જડતાની વ્યાપકતા બુદ્ધિ અને સૌર્યને પિછાની શકે નહિ તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રથમ જડ એવું થત અને પછી મજૂરી-એમની સાર્વભૌમ સત્તા જામવા પામે. એ જ કારણ છે કે આજે મૂડીવાદની સત્તા છે, અને મજૂરવાદના પગલાં વાગી રહ્યાં છે. સૂર્યની પૂજામાંથી મૂડીની પૂજામાં આવ્યા એ આ જમાનાની ‘ગતિ’ !—અને મૂડીની પૂજામાંથી મજૂરીની પૂજામાં જવા જનતા ફેરી રહી છે, એ એની ‘પ્રગતિ’ !...કહો, શું કુનિયામાં ‘પ્રગતિ’ નો કાળ પડ્યો છે ?

* *

૧૩ જાંઘા જાંઘા ‘પ્રતિનિધિ’ પૂજાય છે ત્યાં ત્યાં વિકૃતિ અને પ્રેરિત ગતિ જ છે—પ્રગતિ સંભવે જ નહિ. સૂર્યથી મળતા પ્રકાશને જાહે એના પ્રતિનિધિ રૂપ બત્તી—બલેને તે વીજળીક બત્તી હોય તો પણ—પ્રકાશે ત્યારે પ્રાણોને પ્રોત્સાહન થોડું જ હોય છે !...છતાં આજની પ્રગતિ ‘પ્રતિનિધિઓ દ્વારા શાસન’ ઈચ્છે છે !...આજે સૂર્યની ધર્યાં અને વિશ્વકર્માની માટીનું બહુમાન એ ‘ધર્મ’ મનાયું છે : એ જ આજની ‘પ્રગતિ’ ! !

* *

૧૪ અંદરથી ધડાયલો બહાર ધડાવા માટે એનું નામ પ્રગતિ બહારથી ટપવા ખાતો મનુષ્ય ક્રિયા છોડી અંદર કલ્પનાઓ કરે કે દાવપેચથી જનતાના એક દિસ્સાને પૂજ્ય બને એનું નામ પ્રેરિત ગતિ, ગતિમાન જડતા, મોહ, દૌર્ભાગ્ય આ કુનિયામાં ને કાંઈ છોડવા જેવું હોય તો તે દૌર્ભાગ્ય છે, અને પ્રદક્ષ કરવા ચોગ્ય હોય તો તે શક્તિ છે, કે ને સૂર્યમાંથી જ ખેંચી શકાય છે પ્રતિનિધિ રૂપ બત્તી-ઓમાંથી કદાપિ નહિ ! અને તે પણ ખેંચવાના પુરુષાર્થ સિવાય નહિ ! (પુરુષાર્થ એ અંદરની સક્રિયતા માટે ચોખ્ખાવલો ખાસ શબ્દ છે, જે કે બાજે દરેક 'ધાંધલ' ને પણ પુરુષાર્થ કહી એ શબ્દને પણ વિકૃત કરવામાં આવે છે. વિકૃતિનો જમાનો કોઈ ઓછી પવિત્રતા રહેવા દેતો નથી ।)

***

૧૫ હું બહારે 'ધાંધલ' શબ્દ વાપરું છું ત્હારે તો કેટલાકો મ્હારો આશય સ્પર્શી લે છે. પણ બહારે 'રાણીના સાળાઓનું શણું' કહું છું ત્હારે વિદાનો પણ મુજાર્થ પડે છે અમર મ્હારા આશયને કાંઈ કાંઈ કલ્પિત અર્થો આરોપવા સાગી ભય છે.

***

૧૬ લોકો નેતાપણું ઝંખે છે અને લોકોપર પુરુષ નેતા-પણાના 'સ્વીકાર' માં પોતાની યુવામી છુએ છે; એટલો જ માર જાગ્રક અને જવાંમદ વચ્ચે તફાવત હોય છે !

***

૧૭ " સેતાન પણ જ્યાં પગ મૂકતા અચકાય છે ત્યાં મૂર્ખાઓ યાહોમ ફેદી પડે છે " કેટલી મર્દાનગી !

કેવી કિયાશીનતા ! કેવી પ્રગતિ ! . તર્કવાદીઓ આ કહે-
વતને નીતિનું રૂપ ખોટી રીતે આપે છે અને એનું સ્વાભાવિક-
પણુ બ્રષ્ટ કરે છે સેતાન કાઈ 'નીતિ'માન નથી કે જેથી
નીતિના કરને લીધે અમૂક ગતિ કરતા અચકાતો હોય અને
'લોકો' કાંઈ 'નીતિ'ની આગાને ધારણુ કરીને ગતિ કરતા
નથી ! બધુ નહિ તો શુર પણ જે પોતાની અંદરની શક્તિથી
કરે છે એવો સેતાન કાંઈએ પ્રેરેલી દિશામા ગતિમાન થતા અચ-
કાય છે, અને મૂર્ખાઓ કે જેઓમા અદરની શક્તિ જ નથી તેઓ
હરકાઈ રાણીના સાળાએ 'ભરાવેલા 'બૂત' થી પ્રેરિત થઈ
પ્રવાહમા ઝીપનાવે છે અને એ ઝીપવાવાને-બહારથી એમની
અદર મુસેના 'બૂત'ના ધક્કાથી થતી ગતિશીલતાને-તેઓ
પોતાની મર્દાનગી, 'નીતિ' કે 'આત્મભોગ' એવુ સુંદર નામ
આપી મ્હોં મીઠુ કરે છે ... જીવન એમ જ શક્ય બને છે !

* * *

૧૮ દુનિયાની તમામ સભાઓ, કોન્ફ્રન્સો, કોન્ગ્રેસો જોઈ
ચૂકવાનો દાવો મ્હારાથી દૂર હો, પણ જેટલું જોવામાં
આવ્યું છે તેટલા પગથી તો એક જ અનુભવ થવા પામ્યો છે
અને તે એ કે લોકો પોતાના પ્રમુખને માન જેવી તુચ્છ
ચીજ આપીને બદનામા એક કિમતી રેખા લૂટી લે છે, કે જે
રેખા તહેના છેલા અક્ષર પર સુંદર દ્રુમતા રૂપે હોય છે ! માનસ-
શાસ્ત્રીઓ એમ પણ માનવા લલચાય છે કે એ બોળે જવાથી જ
રાણુભરની ગંભીરતા કેટલાએ મૂર્ખાઓ ધારણુ કરી શકે

છે ! માણસ મૂર્ખાઈમાં પણ પોતાને વફાદાર રહી શકે છે, પણ પ્રેરિત ગંભીરતા વખતે તો હરગીઝ નહિ ! આહ નીતિની ફનિયાવી વ્યાખ્યાઓની વિમૂર્તિ !

* * *

૧૯ અનંતકાલમાં પોતાના જ્ઞાનને સ્વતંત્રપણે પસારી શકનાર અને કાળનાય ઉપર ગતિ કરનારને પાંચ-પચીસ વર્ષના ઉમરના તકાવત ઉપર બાલકપણું અને છુટ્ટાપણું, કમપણું કેમ પાલવે ? અને દિસાએ તો ભ્રમમાં અશક્તિ છે, ભ્રમમાં બાલકપણું છે; ભ્રમમાં અશક્તિને છુટ્ટાવી શક્તિનો દેખાવ કરવાપણું છે, ભ્રમમાં સ્ત્રીપણું છે; શક્તિનો મનમનાદ છે, ભ્રમમાં જવાંમર્દપણું છે; અને શક્તિનું હજમ થવાપણું છે, ભ્રમમાં વૃદ્ધાવસ્થા છે. પહેલી બે સ્થિતિમાં છર્વાંનું પ્રાધાન્ય હોય છે, ત્રીજીમાં છર્વાંનો અભાવ હોય છે, ચોથીમાં છર્વાંનું સ્થાન વિશ્વાસે કે ઉદાસીનતાએ લીધું હોય છે. બાળક અને સ્ત્રીને 'જોઈતું' સ્વરાજ્ય કે સ્વતંત્રતા એ તાવમાં પ્રગટતી તુષા હોય છે, જવાંમર્દની સ્વતંત્રતા માટેની સડત એ એના અંદરના જાગેને હજમ કરવાનો પ્રયત્ન હોય છે, અને વૃદ્ધની સ્વતંત્રતા માટેની ઉદાસીનતા એ એની તૃપ્તિનું ચિન્હ હોય છે, અને તે છતાં કર્યાવિત્ તે સડતો દેખાય છે તો તે તહેનો વિશ્વાસ માત્ર હોય છે.

* * *

૨૦ ઉદાસીનતા એ પતિત મયેકો શબ્દ છે. મૂલે એ સર્વવંશી હતો, આજે પતિનોતા મ્હોંમાં સ્થાન પામી પતિત મયે છે. તમામ ઝીંજે અને તમામ ઇચ્છાઓને-તમામ

‘ Wanting ’ ને-પસાર કરીજઈ ‘ ઉચે-આસમાનમાં પ્રજા અને પ્રજાના અસ્તિત્વ પર આધાર રાખનાર પ્રજાપતિ એ બન્નેથી સ્વતંત્ર (નિરપેક્ષ) ગાદી પર સ્થિર બેસનારની જે દશા તે ઉદાસીનતા છે. અને એ પ્રગતિનું અને પ્રજાનું લક્ષણ છે. આજે કાયરતાજન્ય અક્રિયતાને અને ચીજ માત્ર પરના દેષને ઉદાસીનતા નામ અપાવા લાગ્યું છે ! મોટી ભાવનાઓ ન્હાના મગજ કે ન્હાની છાતીમાં આમ જ વિકૃતિ પામે છે. અને તેથી જ ન્હાના મગજ અને ન્હાની છાતીવાળા માટે કાનૂનો, શાઓ અને શબ્દો, સુદ્ધા જૂઠા જ રચવાની કાળજી પૂર્વના પ્રગતિવાન જમાનાના સ્વાભાવિક નેતાઓએ રાખવી પડી હતી ! તેઓ કાંઈ બેદલાવના પૂતળાં નહોતા !

* *

૨૧ અધિકારની અપેક્ષાએ પ્રકાશ છે, તેવા જ અર્થમાં જે જ્ઞાન અજ્ઞાનની અપેક્ષા પર દયાતી ભોગવે છે તે કાંઈ પ્રગતિ આપતું નથી. પ્રગતિ તો જ્ઞાન-અજ્ઞાન બન્ને પાંખોની ક્રિયા દ્વારા અને બન્ને પાંખોનું સમતોલપણ જળવનાર નિરપેક્ષ જ્ઞાન વડે જ થાય છે.

* *

૨૨ ગતિ સ્પૃરવા પહેલાં સ્થિતિ ગ્યાવું જોઈએ. જે બાળક પગને સ્થિર રાખી શકતો નથી ત્હેને માટે પ્રગતિ સહિસલામત નથી. સદ્વિષ્ણુતા એ જ સ્થિરતા છે એ તાલીમ સદૃશ થયા બાદ ગતિ શક્ય થાય છે, અને ગતિની લીટીનું છેલ્લું મિંદુ પ્રગતિ હોય છે. જેણે હજી સ્થિતિ નથી રચ્યું તે ‘ શુદ્ધ ’ છે, જેણે તે રચ્યું છે તે ‘ વૈચર્ય ’ છે, જે ગતિ કરી શકે છે

તે 'દશરથ' છે, જે પ્રગતિ કરી ચક્ર છે તે 'આહુત્ય' છે; અને જે અગતિ, ગતિ, પ્રગતિ એ ત્રણેયને દબાવ કરી બેઠો હોય છે તથા જાહેની સ્વતંત્રતા ત્રણે દશામાં વિશ્વસવાની તેમજ ત્રણેથી ઉદારીન રહેવાની તાકાદ ધરાવે છે તે 'અગત' છે.

* * *

૨૩ 'અગત' કવચિત્ શીસા જેવો અક્રિય હોય અને કવચિત્ અર્વોત્તમ નદી કરતાંય વધુ સૂરતિથી નાચનારો હોય-પરંતુ બદલે સિરથી નાચનારો હોય ! અને એક દશ્યમાં ત્રણે 'ભુવન' માં એની કુદરી દુરાશ જાય, છતાંય સંભવ છે કે, તે પોતાને અક્રિય જોતો હોય અને સારી પ્રકૃતિને નાચતો જોતો હોય.

* * *

૨૪ પ્રેરાપણી અક્રિયતા કે વિરાગ એ મનુષ્યની વિકૃતિ છે. બળમાંથી પ્રગટેલી શાન્તિ એ સ્વાભાવિક વિરાગ છે, કે જાહેને ચીજમાત્રને વળગી રહેવાનું પામવું જ નથી.

* * *

૨૫ એમ તો 'ઈલાજ' તરીકે અક્રિયતા પણ 'ઉપ-યોગી' છે; પણ દરેક ઈલાજ બીમારીની હયાતી સુધી જ ચાલુ રાખવો પાડવે. તેમ ઈલાજ તરીકે 'અપાતી' અક્રિયતા પણ ખોટી દોષધાર કે ધાંધલને રોગ મટાડવા પૂરતી જ 'આપી' સકાય; જ્યુના મત તરીકે જનતાને વિરાગ ભાવનાર મનુષ્યત્વનો ખોટામાં ખોટો ચતુ છે. પરંતુ દિલના તમામ ધર્મપથો આ દષ્ટિએ ચતુર્નું કામ બજાવતા દેખાય છે-

જો કે તમામ ધર્મનું મૂળ સત્ તો એમ જ પોકારે છે કે 'ધર્મ' તે છે કે જે ગતિને સહાય કરે. ' ગતિ માત્ર સ્વભાવતઃ સ્થૂલને પીડનાર હોય, અને સ્થૂલમાં જહેનું બાન એકાકાર છે ત્હેને પીડા પાલવતી ન હોઈ ગતિ અનિષ્ટ લાગે અને તેથી તેવો મનુષ્ય ગતિથી વેગળો રહે અને ધાંધલને જ ગાત માની જીંદગીને સહ્ય બનાવે. પછી ત્હેની 'જીંદગી' નવો જ શબ્દકોશ રચે ! આમ જ વૈશ્વના અને ક્ષત્રિઓના શબ્દકોશો બિન્ન રચાય અને 'અગત' નો શબ્દકોશ વળી સર્વથી બિન્ન રચાય.

* *

૨૬ 'ભાષા' અનેક રૂપે છે. અને દુનિયાઓ પણ અનેક છે-જેટલાં મનુષ્યો તેટલી દુનિયાઓ છે, રે, એક એક મનુષ્ય અનેક દુનિયાઓ રચે છે અને તેમાં વસે છે. પણ પ્રગતિવાનને ઓછામાં ઓછી દુનિયા હોય છે અને હુંકામાં હુંકી ભાષા હોય છે. પ્રગતિને છેડે પ્હોંચેલાને તો વળી દુનિયા જ નથી હોતી અને ભાષા પણ નથી હોતી. મૌન જ એની ભાષા હોય છે, અને તે 'મુનિ' ઓ જ રહમજી શકે છે. 'પડિને' એ ભાષાના 'અર્થ' કયાં કરે છે-જીંદગી સુધી અને યુગો સુધી- અને તે પણ ખોટા જ અર્થ !

* *

૨૭ સિંહ રણવા જતો નથી, સંગ્રહ કરતો નથી, શિકારે જતો નથી, આવેલો શિકાર છોડતો નથી-છતાંય શિકારનો ત્વાગી નથી !...અંદરની શૂંખ સિવાય તરાપ મારતો નથી અને એક દાંવ ખાલી જવા પામે-જો કે તેમ જાગ્યે જ

બને-તો ત્હેના સિકારને અભયદાન હોય છે, જો કે તેથી સિંહ પોતાને ' ઉદાર ' કે ' દયાળુ ' કે ' મસ્ત ' કહેવડાવતો નથી ! ..... પોતાની ખાસ રીતે પકડેલો સિકારનું કલેજનું જ માત્ર પોતે બોગવી તુચ્છજિપાંગ મીઠજાની માટે ટોળે ' વળેલાં ' ગીધોની તરફ બેતમાથી ફેંકે છે, - જો કે તેથી તે પોતાને ત્યાગી, વિરક્ત, સખાવતે બહાદુર કે દાતા કહેવડાવતો કે માનતોય નથી ! ગીધો એ દુકડાને સિંહની મહેરબાની માને છે, અર્થાત્ સિંહની સ્વાભાવિક ક્રિયા પર મહેરબાનીનો અધ્યારોપ કરે છે, આમ જ સિંહની અને ગીધોની લાપા સ્વભાવનઃ ભિન્ન હોય છે; આમ જ ગીધોના ટોળા વચ્ચે આવી પડેલો સિંહ ' ગેરસમજ ' ઉપજાવનાર ગણાય છે ! - અને તેથી જ સિંહ ' વસ્તી ' થી દૂર વસવાનું પસંદ કરે છે, અને માત્ર દૂર જ નદિ પશુ ' ઉંઘા-લુ'માં ! - અને પુરુષસિંહની પ્રકૃતિ પણ એમ જ કરે છે. આ કથન વાંચીને કાંઈ જુલાણ વસ્તી વચ્ચે મંમદરયાનના પીંગ-રામાં રાખેલા સિંહને જોવા જાય અને ત્યાં ઉપર કહેલાં સપળાં લક્ષણો જોવામાં નિરાશ થાય તો તેથી કાંઈ આ ચિત્રનું વધાર્યું પણ ગેરસામિત થતું નથી, પણ મનુષ્યની વિકૃતિ કે જેણે સિંહને વિકૃત બનેલો જોવામાં આનંદ માન્યો તે જ સામિત થાય છે. અને વધુ એ સામિત થાય છે કે પરત્વરતા જ વિકૃતિનું મૂળ કારણ છે.

* * *

૨૮ દેવપૂર્વક ચર્તા કાચો કરતાંય વગર દેવજે બનવા પામતી ધટનાઓમાં - અડરમારો ' માં કાંઈ વધુ ઉડા અને વધુ વ્યાપક દેવ રહેલો હોય છે. એ દુષ્ટા સત્વમાં ડાઘાઉં

કરવાના પ્રયોગ પ્રગતિના ઉમેદવારોને અવારનવાર મળ્યાજ કરે છે. દૈનિક 'હિંદુસ્તાન'ના જે અંકમાં લેનીનનું ગોસ્પેત્ર અથવા મજૂરીવાદ ભરત્યક છાપવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે જ અંકમાં 'વા. મો. શાહ'ના અનુભવોના ઉદ્ગારોને 'પ્રગતિ' માંથી છિતારવાનો પ્રયોગ બન્યો, કે જે લેખનો ૧૩ મો ફકરો મૂડી તેમજ મજૂરી બન્નેને વામમાર્ગની ગતિના વાહન જણાવે છે. મૂડી ધરાવનારના વાજાંત્ર દ્વારા મજૂરીના આક્ષાપ સતત નીકળતા રહે એ જોટલું આશ્ચર્યજનક લાગે તેથીય વિશેષ આશ્ચર્યજનક તો મજૂરીના સામ્રાજ્યના હિમાયતીને એ હિમાયતના ખાસ પ્રસંગે જ મૂડી-મજૂરી બન્નેનો બાધ કરનાર ભાવનાનો છિતારો કરવાની નિષ્કારણ પ્રેરણા થવા પામે એ છે, અને એનું જ નામ 'અકસ્માત' જોડેને નિત્યો Fate કહે છે. હિંદી તત્ત્વવેત્તાઓ સમષ્ટિ કહે છે, અને જે Cosmic Economy નું કાર્ય છે. 'હિંદુસ્તાન' ના ૭ મા પાના પર લેનીન છે અને ૧૩માં પાના પર પ્રગતિ છે. -વાહ ! અકસ્માતનીય સુંદર યોજના !

છ ■ વિગ્રહો બાદ લેનીનનો મજૂરીવાદ મૂડીવાદની કબર પર તખ્ત કરી શકે, અને તે પછી ખીજ વધુ છ છ વિગ્રહો બાદ 'સૂર્ય' વંશી રાજશાહી સ્થપાવા પામે ! 'પ્રગતિ'નું સામ્રાજ્ય તેરમી શ્રેણી પર જ હોય ! મૂડીનો, મજૂરીનો, અને ત્યાર બાદ પ્રપંચ સુદ્ધિનો (કે જે મૂડી અને મજૂરી બન્નેને એ હાથમાં પૂતળા માફક નચાવે છે-લડાવે છે અને બન્નેનો રાટલો પોતે નિરાંતે જમે છે) પરાજય સર્વ ક્ષેત્રે થવા પામશે ત્યારે જ જગતમાં વિચારકો જન્મવા પામશે અને વિચારકોના પ્રતિદિન વિકસતા જીવન શક્ય બનશે. અને એમાંથી એકલો 'સૂર્યવંશી' 'રાજ' ઉગી આવશે કે જે મજૂરી, મૂડી, લડાયકબળ, વિદ્યા

સર્વને યોગ્ય સ્થાને રાખવાની અને સર્વ વડે જ ‘સમરસ સમાજ’ સ્થાપવાની તથા પ્રતિદિન વિકસાવવાની કળા અને શક્તિ સ્વભાવતઃ ધરાવતો દશે. ત્હાં સુધી તો મજૂરીનો અસં-
 તોષ (કે જે ત્હેની બાવિખની તન્નુરસ્તીની જરૂરીઆત છે), મૂડીનો મોહગ્રન્થ અંધારો અને પ્રપંચ શુદ્ધિનો વામમાર્ગી શોખ! એ ત્રણે ક્ષાત્તેજનું રૂપ લાઇ ઘૂમરી અને લડતો-બાર બાર વિમરડો કરશે-અંદરોઅંદર કલ્પ ચલાવશે અને કલ્પદ્વારા જ અનુભવ પામશે. (અફસોસ, સમષ્ટિની ગતિ અથવા ‘અકસ્માત’ દયા અને બલિસાને પિંજાનતા નથી ।) ત્હાં સુધી તો, મૂડી અને મજૂરી બન્નેના ગ્રામ નેતા તરીકે પ્રપંચશુદ્ધિ જ ખેસશે અને મૂડી કે મજૂરીને એ બંધનું જ્ઞાન પણ નહિ હોય. અને એ બંધનું ધર રાગ તેમજ પ્રજા બન્નેના ક્ષેત્રમાં દશે. એ બંધનું જ્ઞાન થવાનેય હજી કેટલાંય પગથોઆં ઉંચે ચઢવું પડશે-બાર બાર આસમાન ચઢવાં પડશે । શત્રુજયનો માર્ગ અને પ્રગતિનો પંથ કેટલો વિકટ છે એ કંઈ સાહિત્ય અને સૂત્રોનાં મુંચણાથી સદમળાય તેવું જોણું જ છે ? લેનીન, લેનિનવાળા, સકાલાટવાળા, ઇન્દા, માલતીયા, લાજપતરાય, વિલ્હન, વેલ્સ, ગાંધી એ ચંદણનાં પગથીઆં માત્ર છે. એમનાં સરીરો પર પમ મૂકીને એક પછી એક કંઈ કંઈ બર્નાર્ડ્સ રો, (નત્લો, મનુ, વાલ્મીકિ બાવશે. બાદ ! સંસાર મુદ્દક્ષેત્ર જ નહિ તો બીલુ) શું છે ? રુલેઠ, શાન્તિ, મુક્તિ તો ‘આસમાન’ માં પથ હડવા-કાચમાં તેરમે ચિખરે ચડેથી બ્યક્તિવિશેષની હૃદયમુદાના ખૂણા સિવાય બીજો ક્યાં દોઈ રહે ? અને લાંબી તો વિમરડ પથ શાન્તિ રૂપે અને શાન્તિ વિમરડ રૂપે દેખાતાં દશે તો ?

૨૯ પ્રગતિનો ક્રમ—સ્થિરતા, અકસ્માતના આક્રમણ દ્વારા પ્રેરિત ગતિમાં આવવું, પ્રેરિત ગતિ વચ્ચે અમુક સ્થાને ગળીઆ બળદની માફક ગતિહીન થઈ બેસી જવું; ‘બેમવા’ તે સ્થાને વધુ વખત ચોબી જઈ તે દરમિયાન સ્વતંત્ર ગતિનું બળ એકદુરં કરવાપણું અને તે માથે જ પહેલાંની ગતિની દિશા તેમજ તેથી ઉલટી દિશાએ બન્નેને છોડી અર્થાત્ જ્યાં સ્થિર બેઠો છે ત્યાંથી પૂર્વ કે પશ્ચિમનો માર્ગ ન લેતાં ઘાટપૂણાનો અથવા ‘ઉપરનો’ માર્ગ નિશ્ચિત કરવાપણું, ‘ઉપર’ના માર્ગે સીધી સીટીમાં તે ચઢવું ચાલુ રાખવાપણું; ચઢવુંની ગતિને સ્વેચ્છાથી ધીમી કરવાપણું; મધ્યસ્થ પહોડના ઉત્સા શિખર પર આસન જમાવવાપણું

***

૩૦ મેક્ષી સ્થિતિ સ્થિરતાની, જડતાની, વ્યક્તિત્વ પ્રગટવું નથી તેવી, જ્યાં જાન હજી સુષુપ્તિ અથવા ગાઢ નિદ્રામાં છે તે દશા, જ્યેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ‘નિગોદ’ કહે છે ત્યાંથી પ્રેરિત ગતિ કે જે ઉચ્ચતમ આધાત દ્વારા જ પ્રગટવા પામે, તે વડે જાખા જાનમાં આવવાપણું થાય. જાખા જાળ સુધી પ્રેરિત ગતિ જ સહજે બીજાઓની પ્રચંડ ગતિના ધક્કાથી એ ગતિ થવા પામે ત્યાં કર્તાપણું નથી કર્મપણું છે, બીજાઓને રમવાનો દોડ છે, પવનના નાચનું એ લાજન છે—તરખડું છે પ્રેરિતગતિથી તરખડું જાજરમા જાય છે, મહેલના ચપનગૃહમાં જાય છે અને આસમાનમાં પણ જાય છે—પણ કરાનો આરવાદ ત્યેના નસીબમાં નથી

***

૩૧ વ્યક્તિના, સમાજના અને અકસ્માતના ટેલાથી ત્રા પામેલી વ્યક્તિની સ્થિતિ જ્ઞહારે પોતાને જ અસં અને અશક્ય લાગવા માડે ત્હારે, તે વખતે તે જ્ઞહાં હો ત્હાં જ યોગી જાણ અને હાનો દમ જેમ્ની ધક્કો કે આઘાત કે ધૂંસરીને ઝીલવાની 'ના' કહે: એ પહેલો સ્વતંત્ર નકાર એ પહેલવહેલું દમ જેમવાપણું, એ બહારને બહાર અંદર જવાપણું, એ મૂંઝો બગવો અથવા નિરંકુશપણું, એ સમજ જગત તરફ પીક કરી બધા પ્રકારો ખાવા છતાં પોતાન બોંપરામાં અક્રિય બેસી રહેવાપણું, એ કાચખાપણું, એ બોંપરામાં બરાવાપણું, એ ઝગીઆ બગદપણું, એક તરફ બહુ છૂં નેવું હોય તેવું જગત અને જગતમાંનું સર્વ કંઈ અને બીજી તરફ પોતે એમ બે પક્ષો પેઢીના બીજાને વળગી રહી પહેલાની હયાતી જ સ્વીકારવાનું ના કહેવાપણું; એ અમુક પ્રકારનો નાસ્તિકતા, એ જગતમાનવો દ્રોહ અને ધાત અને અત્યંતા-ભાવ, એ 'પવિત્ર' નકાર, અરાજકતાની એ છૂપી ધોપણી અને પહેલી મરત્યાત પસંદગી એ જ પ્રગતિનો પાયો, એ જ સમ્યક્ત્વનો ઉદય, એ જ જીવનનો પહેલો ભાસ. ધાર્મિક પરિભાષામાં આને 'લાગ' એવું નામ આપેલું છે, જે નામને આજે આસ્તિકા તેમજ નાસ્તિકોએ પોતાની વિકૃત અને અશક્ત કલ્પનાનો આરોપ કરી બાદ રૂપ આપ્યું છે. આ ત્યાગ અંદરના બળવાનું સ્વાભાવિક પરિણામ જ હોય, ઉપ-દેશાદિ બહારની અસરોનું પરિણામ નહિ પ્રેરિત ગતિ અને ત્યાગ એ બે તો એક બીજાના પ્રતિપક્ષીઓ છે, અને ત્યાગનો ઉપદેશ એ પણ પ્રેરિત ગતિ જ છે—બહારથી નખાવેલી અમર જ છે—'દુનિયા જ છે' કે ને દુનિયા રહામેના બગવાનું

નામ 'ત્યાગ' છે. આંખો અને કાનનું બંધ કરવાપણું એ 'લાગ' છે. ધમકી અને લાલચરૂપે બહારથી આવતો રાત્રનો અવાજ, આશાસન કે સહાયના વચનરૂપે બહારથી આવતો મિત્રનો અવાજ, રે આશારૂપે અંદરથી આવતો અવાજ: એ સર્વને સાબળવાની ના કહેવાની બીજમહક એનું નામ 'લાગ' છે.

* * *

૩૨ આ 'બળવા'ની સ્થિતિ પાસે જરા વધુ વખત યોગી જવું જરૂરનું છે. વેદધર્માનુયાયી અને જૈન-ધર્માનુયાયી તેમજ અન્યાન્ય ધર્માનુયાયી ધણીએ બ્રહ્મિઓ ધર અને કુટુંબ છોડી અમુક પ્રકારનો સ્વાંગ પહેરવાથી અથવા લંગોટ, બસ્ત્ર કે નમેના ધારણ કરવાથી દુનિયાનો 'ત્યાગ' થયો માને છે. તેમજ 'સરકાર' 'સેતાન' છે, અમે "એની આરા નહિ માનીએ" એવી ઘોષણાને 'અમહકાર' નામ આપી કેટલીક પ્રજાઓ એમ માનવા લાગે છે કે તેઓએ મરકારનો 'ત્યાગ' કર્યો છે. ધાર્મિક ક્ષેત્ર તેમજ રાજકીય ક્ષેત્રમાં થતા આ જાતના ત્યાગ વસ્તુતઃ 'ત્યાગ' નથી. યથાર્થ ત્યાગ બહારથી પ્રેરિત ન હોય, અંદર થયેલી અમલતાનો સ્વાભાવિક ઉદ્ગાર હોય અને તે મૂંઝો હોય એ અસભ્ય સ્થિતિ એનો દંભ એટલી હદ સુધી ખેંચી રાખતી હોય કે મુખેથી 'હું ત્યાગ કરું છું' એટલું બોલવાનો ય અવકાશ ન હોય. શરીરની અને હયાતીની બેદરકારીથી મૂંઝા-અક્રિય લગભગ એમવા રૂપ સ્વાભાવિક ક્રિયારૂપે જ એ ત્યાગ અથવા બળવો હોય. જવાબ આપવો કે પોતાનો નિશ્ચય જણાવવો એ પણ બહારની અસરને

તાલે યવાપણું જ લાગતું હોય. બહારના અવાજને નહિ સાંભળું
તો ખાવાનું નહિ મળે, પ્રહાર થશે, કોઈ બિવિધતા અનુકૂળ
સંજોગોમાં મળવી સંભવતી મુક્તિ પણ જોઈ જોસારો—ઈત્યાદિ
કલ્પનાનો પણ તે સ્થિતિમાં ત્યાગ હોય, કારણ એ સર્વ
કલ્પનાઓમાં બીજા પક્ષની હયાતીનો સ્વીકાર રહેલો છે.
જ્ઞાનના ધાર્મિક અને રાજકીય 'ત્યાગી'ઓ તો ત્યાગના
અભિમાન રૂપ સેતાનની રમતના દડા રૂપ છે. એમનામાં
કોઈએ ત્યાગ પ્રેર્યો છે, 'પુરુષ'નો ત્યાગ કે ને 'પુરુષાર્થ'
છે તે એ નથી, પણ પારકું વીર્યનું દીધું સર્વ સુવાવડના
ખાદસે પડવાપણાને 'ત્યાગ' નામ આપરામાં આવે છે. અને
પછીથી રૂળ (સંતાન) બહાર આવે છે ત્હેને માટે 'આ
મદાર કાર્ય' છે' એવું અભિમાન લેવામાં આવે છે. સુવાવડીને
જેમ રૂળ (બાલક) જોવાની અને ત્હેને મ્હેટા બનેલો જોવાની
ધુમ્મઝાઓ થવા કરે છે તેમ આ પ્રેરિત ત્યાગીઓને પણ
સ્વરાજ્યની અને મુક્તિની ધુમ્મઝાનાં સ્વપ્ન આવ્યાં કરે છે;
રાજકીય અને ધાર્મિક ત્યાગી આ પ્રમાણે સુવાવડીના ખાદસા
છે—અશક્તોની ધમાકે છે—સુખની ગરજે સદાતાં કંઈનાં અભિમાન
છે—આદ્ય પ્રેરિત ગતિ છે, નહિ કે પ્રગતિની ચરખાત. નમ
સત્યના ઉપાસક દિગંબર જૈન શાસ્ત્રોએ એક ખૂણે લખ્યું
હતું કે 'શીને મુક્તિ ન હોય' નમનાને બચકર માનતા
વસ્ત્રધારી જંતો, સીમકુમાનના જમાનાના પવનથી પ્રેરાઈને
ચોઢારી ઉડ્યા: "હમ્મજ! શીને મુક્તિનો દક્ક જ નહિ એમ
કહેતું એ મનુષ્યત્વનો જ દોહ કરવા જરાજર છે. શું શી
મનુષ્યોદ્ધારમાં નથી ? " આ 'સ્લીપ'નો જવાબ આપવા
પંડીએચાર મ્હને કહેવામાં આવેલું અને મ્હે' એ તરફ જહેરા

કાન કરેલા. શું 'હકીકત' દલીલ પર જીવે છે? શું દલીલ કરનારનો પ્રશ્ન પોતાના સ્વતંત્ર અવલોકનનું પરિણામ છે? શું એવા પ્રેરિત ગતિવાળાઓએ 'મુક્તિ' અને 'શ્રી'નું અવલોકન અને મનન કર્યું છે? ત્યારે જવાબ કેને આપેલો અને 'હકીકત' કેને શ્રદ્ધાવધી? શાસ્ત્રો મને તે કહેતાં હોય, મ્હારો અનુભવ પોને બોલે છે કે શ્રીને મુક્તિ હોઈ જ ન શકે! ભાજન સુવર્ણનું બનાવવામાં આવે તોય ભાજન છે, બોજનને પંખાળીને ભોગવવામાં આવે તોય બોજન છે. ધક્કો ગ્રીહનાર અને ધક્કો મારનાર એ બેમાં માત્ર ધક્કો મારનાર જ 'આગળ' વધી શકે છે, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ-પ્રભરૂપે પ્રગતિ કરી શકે છે. જે વ્યક્તિવિશેષ, શ્રી દેહે હાવા છતાં, સમાજે શ્રી દેહનો જે અર્થ આરોપ્યો છે તે અર્થ સ્થામે મૂકે બળવો કરી શકે અને પોતાને પ્રેરનાર-બોજનરૂપે વાપરનારના અસ્તિત્વનો જ અંદરથી ઈનકાર કરી શકે, સર્વત્ર શ્રી સિવાય બીજું જોઈ જ ન શકે, પુરૂષદેહ અને પુરૂષદેહ સૂજેલી ભોક્તા-બોજનની સૃષ્ટિનો જ જે અત્યંતાભાવ કરી શકે તે વ્યક્તિવિશેષ, દેખાતા શ્રીદેહે પણ 'પુરૂષ' છે-મુક્ત-પુરૂષ છે. એને મુક્તિ એ કાંઈ મેળવવાની નહિ પણ વરી ચૂકેલી ચીજ છે-એ પોતે જ 'મુક્તિ' છે. કદાચ એટલા જ માટે 'શ્રીને મુક્તિ ન હોય' એવું કહેનાર શાસ્ત્રે પોને જ પુદ્ગલમુક્તિની ભાવનાને જ શ્રીલિંગમાં પ્રદર્શિત કરી અને કાંઈ કાંઈ સ્થળે 'મુક્તિ સુદરી' એવા સંપદનો ઉપયોગ કરી પહેલા કથનમાં 'દેખાતા' પક્ષપાતનો બ્યાજ સહિત બદલો આપી દીધો છે! એ સંપદ પ્રયોગે આજના વેવલા ભગતમાં અને વિવિધ બનાવી મુક્તિ તરફ દોડતા બનાવ્યા છે, કારણ

કે, ત્યાં મુક્તિ મુંઢરી છે, જાદશીકલ કે સામાન્ય 'સૌંદર્ય' ધરાવતી આજની સ્ત્રીને છોડવાના ફળ રૂપે મળતી અસાધારણ રૂપ લાવણ્યવાળી સ્ત્રી સાથેના ઇન્દ્રિયજન્ય કે માનસિક 'સુખ' છે !

આમ 'પ્રેરિત' ત્યાગ માત્રમાં 'સુખ'ની જૂખ ગતિ કરાવી રહી હોય છે. એ જ નિર્માલ્યતા છે, એ જ કંગાલતા છે, એ જ પારતંત્ર્ય છે, એ જ મુક્તપણા માટેની નાશાવકીર્તિ ચિન્હ છે. 'ત્યાગ'નું ત્યાં નામનિશાન પણ નથી, 'અસહ-કાર'ની ગંધ પણ નથી, 'બળવા'નો જન્મ જ હજી થયો નથી. સંયતું પ્રેરિત ગતિમાં આમ તેમ 'ફેંકવાપણું' છે. એ ફેંકવાપણું અટકે ત્યારે તો 'નિરાશપણું' અને 'મૌન' પ્રથમ પ્રગટે અને એ પ્રગટવામાં કારણભૂત પોતાને પોતાની છાંછી અસહ્ય ઘર્ષ પડવાનું જ્ઞાન જ હોય, એમ થવા માટે ઉઘ્રમાં ઉઘ્ર લુધ્ધ-ત્રાસની જરૂર હોય. કાર્ષ્વપ્રિયપાત્રને મુક્તિ કે સ્વરાત્મ્ય અપાવવા ઇચ્છનારે, જો તે અનુભવી પુરૂષ હોય તો, પ્રતિપક્ષને વધુ ને વધુ ત્રાસ કરવાની લુલ્હિ પ્રેરવી ધટે, શક્તિ અપવાની અરજ કે સલાહ નહિ. "અમારા સંતાનોને સુખે છોડાવીએ તો પછી બહુતરનું શું ચાપ ? નોકરીઓ અને વકીલાનો છોડીએ તો પેટનું શું ચાપ ? મશીનરી છોડીએ તો અમે જૂના કાળના જંજીરી બની જઈએ અને આજની 'પ્રગતિ' (૧) કરતી દુનિયામાં પાછળ પડી જઈએ," ઇત્યાદિ વકીલાન કરનારાઓ માત્ર પોતાની તરખલાની સ્થિતિ સાબિત કરે છે, -એમની સાથે દલીલો કરવા જેસે એ યાની ન હોય, એમના ઉપરની મ્હોટામાં મ્હોટી દયા એ જ કે એમને ભયંકર અસહ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકવાની યોજના કરવી; કે જે સ્થિતિ પોતે જ એમના ધાર્ષ્વરમાંથી અસહકારની

ટીમ-નહેને લાખા નહિ હોય, પણ માન એકઠું થવેનું
 મળે હશે તે-મહાર કેકરો જો હું અત્યારે હિંદી મુખ દેના
 રથાને મૂકાયો હોઉં અને આખા હિંદના ધર્મગુણો મહા
 હંદ્ય પર દયા અને અહિંસા અને પરાધાર અને પ્રેમ અને
 સમાન હક્ક અને ધર્મ આદિ સધળા અને હજી નામે યી અર્થ
 કરી હિંદને સ્વરાજ્ય આપવાની જરૂર આપે તે હું સચ્ચાઈથી
 પગથી પાડતા હરમાવું કે 'મુકતને સર્વત્ર મુક્તિ જ લેવામાં
 આવે છે, તેમ સ્વતંત્રને સર્વત્ર સ્વતંત્રતા સિવાય બીજું મળે
 પડી શકતું જ નથી સમ્રાટ પોતે ઇશ્વરનો-મુક્તિનો-પ્રતિનિધિ
 હોય એની દૃષ્ટિએ સ્વરાજ્ય સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું જ
 નથી આજે ત્હમે મ્હને પરતંત્રતા રૂપ જ નથી હયાતીનું જાન
 કરાવવા આજ્યા છો, જે હયાતીમા નથી ત્હને ન્હારા હૃદયમાં
 શૂંતરપે હયાતીમા લાવી મ્હને પીડા દેવાયલા આજ્યા છે તો
 ત્હમારી એ ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા પણ લેવાયતા જાએ "અને
 હું એમને પગથી ગળા સુધીની એકીએ નાખી કુન્ટ
 મોન્ટેક્રીસ્ટો (Count of Montecristo) ને જે જેવામાં
 નાખ્યો હતો ત્હેના કરતાય વધુ હિંસા અને ક્રોધ જેવામાં
 જીવગી સુધી મડવા મોખી અત્યુ. એમને જ નહિ
 પણ સ્વરાજ્યની વકીલાત કરનાર હંદ્ય વકીલા
 અને લેખકો અને વક્તાઓને પણ પેરિસમાં જ રહેવા
 લેવાનું હરમાવું અને આ બધું 'પેરિસ' અને 'કે' કામમાં
 કે વૈર કે કોપથી પ્રેરણાને, પણ એમને કહેવું જ નહિ
 દયાના ઉદ્ગાર તરીકે કારણ કે તમને જે જે આત્મિક
 'નકાર' અને 'ત્યાગ' પ્રેરનાર હું જોઈ ચુક્યો અને
 નોખીનો ત્યાગ તો નજીવી ચીજ છે, જે મુલો અને
 , જે જે મહાર

એવું માનવાની પણ ના કહેવાની 'ગરજ' લેખનામાં તે સ્થિતિમાં આપોઆપ આવશે; કારણ કે જો સરીર પોતાનું મનાઈ ચાલુ રહે તો એના પર યતા બુખમરા અને મારના પ્રયોગ સદન જ થઈ શકે નહિ. સરીર મદારૂ નથી કે હું નથી એ શક્તિ અસંભવ સંકેત અને સંકેતની 'અસર'થી જ જન્મ પામે છે, જન્મદારે સરીરમાં મમત્વ અને અદ્વંત્વાવ, સમવડ અને આરામથી જ જન્મ પામે છે. આ ડોઈ બાવના કે કલ્પના નથી, પણ 'હકીકત' છે. મોહમસ્ત મનુષ્યોને એ હકીકત માર પછી અદ્વાય છે, મનનવાળાને મારના પ્રસંગની જરૂર વગર વિવેકથી તે જ હકીકતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પણ આ હકીકત એક વખત અદ્વાય તો નિડરતા, નિર્ભયતા, નિષ્કંપતા, અંદરની રિધરતા હમી આવે છે અને દારેલા દોરને બહાર મનુષ્ય વિજેતા કે દેવ (દિવ્ય સંક્રિતવાળો) બને છે. રામનો વનવાસ, અને પાછળથી ઠાકુન્ટ આદિ મોન્ડીકિસ્તો બનતાં નિર્દોષ પ્રેમી ખલાસી છોકરાનું ભવંકર ભોંયરાઈપ કારાગૃહમાં પડવું એ જ એમના જીવનને દેવી બનાવનાર મુખ્યમંત્ર હતો. જેલમાં નહિ જાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યવાદી નહિ, એમ કહેનાર ગાંધીજી મારફત ડોઈ ધર્મચંદ્રન કે કેળવણીવાળો પ્રત્યેનો દ્વેષ બોલતો નહોતો; એ તો માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો અવાજ હતો. ડોઈ પણ જાતનો ખાસ દક્ષ માંત્રવેદ નહિ, જેલના કાયદા ગમે તેવા અન્યાયી કે પીડાજનક હોય તો પણ એના વિરોધ કરવો નહિ, એ વગેરે આગળથી કાંઈ ધર્મ કે નીતિ-શાસ્ત્રની ભમણાઓ નહોતી, પણ દુઃખનો સ્પર્શ મર્મ બામને યવા દેવો અને એ રીતે સરીર પરના મમત્વ અને અદ્વંત્વનો સ્વાભાવિક રીતે સોપ યવા દેવા માટે જે જે પરિસ્થિતિઓ

આવશ્યક છે તે તે પરિસ્થિતિઓને જાણવાની ક્ષમતા રહે
હતી. આ કાળજીને જ કેટલાક અનુભવીએને *Prudence*
એવા શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરી છે. આ *Prudence* એક તત્ત્વો છે, નબળાઈનું મૌન નથી એનાં *Prudence* શબ્દ
બળવો રહેલો છે અને એ મૌન અને અસ્થિ અંતર જાણ
સમયે જ બહારના યુદ્ધને જોઈતી સામગ્રીઓ અને પૂરે
સૂક્ષ્મતા ધરાતા હોય છે. પોતાને સ્વતંત્ર મનુષ્યનું *Prudence*
ધરાવતા યુક્તિ શુદ્ધિવાદીઓ અને સામ્યપંથિઓ કુદરત
આ કાનૂનને નહિ જાણવાના પરિણામે *Prudence* અને અ-
ભાવથી પ્રેરાઈ ગાંધીજીની હીલચાલને તોડી પાડવાનું વ્યવ-
સ્થા સમસ્ત જનતાનો દ્રોહ કર્યો છે અને આ *Prudence*
નામે જ હિંદને નિર્જળ બનાવ્યું છે. અતિ અને પ્રવિન *Prudence*
એ જ તેઓ રહમજી શક્યા નથી અને યુક્તિ *Prudence*
ખાસ કરીને રાજાંદી જરૂરીઆતની તંબી ન *Prudence* હોય
તાત્કાલિક સલામતીની વ્યવસ્થા હોય એવી મુશ્કેલી તરફ
વિવેક અને આતર્જન સૂતેલાં જ હોય અને *Prudence* શબ્દો
કે કાયરશાહનાં યુગલાને જ સ્વતંત્રતા મનુષ્ય દેવે દેવે
અને યુગાંમેની સ્વતંત્રતા જ માત્ર નહિ *Prudence* એવું
પોલીટીક્સ અને નીતિશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્ર *Prudence* એવું જ
હોય, સપાટીપરની ધાધન અને શબ્દજાન દેવે

૩૩ વ્યક્તિ કે કામ જેટલું અંશે *Prudence* સ્વતંત્ર
છે, તેટલું જ અંશે સમર્થિ છે *Prudence* સ્વતંત્ર
કરવાને પણ સ્વતંત્ર છે ગણીઆ જાણ *Prudence* સ્વતંત્ર
જે વર્તન થતું જોવાય *Prudence* તેવું અને *Prudence* સ્વતંત્ર
અને વધુ વિવિધ રૂપે પીડન બળશક્તિ *Prudence* કે કામ પર

ચોતરથી રેલાશે. સ્વાર્થની હાનિ-પૂજા નહિ પણ પ્રહાર જ પ્રેરે, તેમ ન થાય તો માનવું કે મૂળે બળવો જ થવા પામ્યો ન હતો. એ બળવો અમુક વ્યક્તિ વડે પ્રેરાયેલો હોવા છતાં ખરેખર કંઈ વ્યક્તિ સ્હામેનો બળવો નથી હોતો. વ્યક્તિ જે પીડાની અસર ઉપજાવે છે તે અસર સ્હામેનો બળવો હોય છે, અને તેથી સમસ્ત જગત સ્હામેનો બળવો હોય છે- 'અસરના સામ્રાજ્ય' સ્હામેનો બળવો હોય છે. તેથી જગતની અંદરના તમામ પદાર્થો કંઈ કંઈ ઘટના રૂપે પ્રથમ કડવી અને પછી મીઠી અસર ઉપજાવવા એકસંપી કરે છે અને અસરના રાજ્યનો ભાગ કરનારને એ રાજ્યમાં જેથી લાવવા આકાશપાતાળ એક કરે છે. બળવાનો એ સ્વાભાવિક પડધો હોઈ, કારણજૂન થતી વ્યક્તિઓ કે ઘટનાઓ પર દોષ તો રું પણ વિચાર કરવોય પ્રગતિના પધિકને ન પાસવે.

* * *

૩૪ એ સપજા ધોઈપરોણા અને લુહ્મો વચ્ચે પણ જે બળદ પ્રથમ રહેલી સ્થિતિ આંખે અને પછી ખીડેલી. આંખે જગતને અને જગતના અસ્તિત્વને-અને તેથી જગતનાં માંનાં પોતાનાં શરીરનાં અને મનનાં અસ્તિત્વને પણ માનવાની તા કહેવાપણું કાયમ રાખી શકે તે મનુષ્યવ્રજને બળવો. ૫મે છે, ૬મમ થાય છે. 'પ્રપત્ન' નહિ પણ 'શ્રમિકા' ૧૫ બને છે.

* * *

૩૫ બળવાના પ્રપત્ન વગર, બળવાના ધ્રિરાદા વગર, જગતની ધંસરી અને ધોઈપરોણા અને કાનૂનની બેદીથી પોતાને સ્વતંત્ર બેવાનું આજુ રહેવાપણું એ 'સૈય'.

છે. 'સ્થિતિ' કાળે જ આત્માનો ગર્ભ ખીલે છે, વિકસે છે, અંગોપાંગ સાથે પ્રગટે છે. એ નવાં અંગોપાંગ અને એ નવાં પ્રાણ સક્તિ વડે હવે તે ઉર્ધ્વ ગતિ કરે છે, જ્ઞાને 'પ્રગતિ' એવું નામ યથાર્થ વક્તાઓએ આપ્યું છે. સપાટી પરની સેઠ વર્ષની ગતિ એક ક્ષણની પ્રગતિ જેવું પરિણામ ઉપજાવવાને સમર્થ ન હોય. સો વર્ષની મજૂરીની પેદાશ એક ઝવેરીના એક ક્ષણના સોદાની પેદાશની તુલના કરી શકે નહિ.

* * *

૩૬ બહારવટીઓ, રાજા, સાધુ અને વેશ્યા : સમાજ સ્થાપકો એ ચાર બળવાળો છે. એમને કાષ્ઠ 'ઉલટાવી' શકે, પગને સ્થાને મસ્તક અને મસ્તકને સ્થાને પગ એ રીતે ફેરવી શકે તો તેઓ ગતિના રાજ્યમાંથી પ્રગતિના રાજ્યમાં આવી શકે છે; એટલું જ નહિ પણ અસાધારણ ત્વરાથી પ્રગતિની સીધી ઉભી લીટીના ઉદ્ધા બિંદુએ પહોંચી શકે છે, પણ જો તેઓ ખરા 'બળવાળો' હોય તો જ. કારણ કે ચારેની પ્રકૃતિમાં પોતા તરફની વફાદારી અને જગતનો અસ્વીકાર હોય છે.

* * *

૩૭ જ્ઞાનતેજના જમાનામાં આ ચારે માટે રાજ્ય ક્યે-રીમાં બહુમાન હતું, તિરસ્કાર કે દેષ નહિ. જ્યેષ્ઠારથી રાજ્યમાંથી જ્ઞાનતેજ ગયું ત્ય્હારથી બાકીના ત્રણેયમાંથી પણ 'ખાનદાની' અથવા 'સ્વતંત્ર શોખ'નું તત્ત્વ શિક્કું પડતું ચાલ્યું. એક જ જમિના એ ચારે છાંડમાં વૈશ્વત્વ અને શુદ્ધત્વનો રસ વહેવો શરૂ થયો, જો કે હજી કાંઈ રડયાખડયા બહારવટીઓમાં શરીરપરનું મમત્વ અને જ્ઞાને પરિણામે વિશુદ્ધ

અહમ્મર્થ, નિરૂપતા, ઉદારતા અને પોતાની બરાબરીનાં હોય તેવાની રહામે હાથ ઉઠામવાના કંટાળારૂપ 'દયા' તેમ જ કુદરતના રહસ્યનું બહુ જ્ઞાન કેમ કેમ વખત મનુષ્ય પ્રકૃતિના અભ્યાસીને જડી આવે છે. સધળા ગુણાળી ગુણો સક્તિમાં રહેલા છે, સધળા ઘુમ્મતાઓ અસક્તિમાંથી ઉદ્ભવે છે અને અસક્ત જે શુદ્ધિમાન હોય તો એ વક્ષુદ્ધિને ઉપ-યોગ પોતાને સ્વાભાવિક એવી ઘુમ્મતાઓને પવિત્ર નામોના જબ્બા તમે છૂપાવે છે; અને એ રીતે પોતાના જીવનને શમ્મ બનાવી લે છે.

***

૩૮ દોડવું એટલે સપાટ ભૂમિપર- 'સપાટી' પર ગતિ કરવી તે સપાટીને ઊડવાથી 'પ્રગતિ' પ્રારંભે છે. સપાટીને ઊડવાની તાલીમ નાચવાની ક્રિયાથી શરૂ થાય છે, વાદથી આગળ વધે છે, ખ્યાનથી ઓર આગળ વધે છે અને વગર પ્રયાસે ટકી રહેતી ખ્યાનની સ્થિતિમાં વિરમે છે.

***

૩૯ જેટલું 'ઉચ્ચ' એટલું હોય તેટલું 'ઉંડું' ઉતરવું પરે આકાશ અને ઉચ્ચતમ ભૂમિકાઓ ઉડા-ધમાં છે, આંખે દેખાતા આસમાનમાં નહિ.

***

૪૦ પ્રગતિને અતે જે સ્થિતિવિશેષ છે ત્યાંથી થતો ફળ માત્રનો સત્ય સંકલ્પ જ પ્રગતિનું જન્મત ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રગતિજન્યતા વતનીઓ ગતિના જન્મતને પોતાના નાચની ભૂમિકા તરીકે સજે છે, ગતિ પોતાના

આયુષ્યને ટકાવી રાખવા (ભણ, અથ, શરૂ, દાણ ઇત્યાદિ અનેક રૂપે ઉપયોગમાં લેવા) નિગોદની ભૂમિ મગિ છે.

* *

૪૧ ગતિના સામ્રાજ્યની વ્યક્તિ પ્રગતિનું માપ કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે કયો ગજ વાપરે છે ? ત્હેની પામે હોય તે જ ! અર્થાત્ ગતિના રાજ્યનો ગજ ! હરણ કે એન્જનની ઝડપને તેણે ગજ માન્યો હોય છે; અને એ ગજથી તે જાને માપે છે ! 'પ્રગતિ' ને નહિ, પણ પ્રગતિ મંબંધી પોતે બાંધેલી કલ્પનાના ઝોળાને-મૂતને ! પ્રગતિનું માપ તો એ રાજ્યમાં વસનારથી જ અને એ રાજ્યના જ ગજ ઘડે થવું સંભવે ! મહાપુરુષોની ખરી કિમત દુનિયામાં ન અંકાઈ શકાતી હોય તો ત્હેનું આ જ કારણ છે.

* *

૪૨ 'વૃત્તિ', 'પ્રવૃત્તિ', 'નિવૃત્તિ' : એ ત્રણ ક્રિયાઓની હીલચાલ એકચિત્તે અને લાગલાગટ કેટલાક દિવસો સુધી અવલોકનારને પ્રગતિ રહેલાઈથી વરશે.

* *

૪૩ 'મૃદને મુક્તિ કે સ્વરાજ્ય નોંધએ છે' એમ કહેનારનું એ કથન કોઈ ઇચ્છા પ્રગટ કરે છે; અને 'અમુક યોગના વડે એ રૂળ મળી રહે' એ કથન ભુલિત અસ્તિત્વ સૂચવે છે. દેખાતી દુનિયા પર દોડતું શરીર એ જ કાંઈ 'મનુષ્ય' નથી, પણ લાગણી અને ભુલિત નહેના દોડવાને ગતિ અને માર્ગ આપે છે તેવું શરીર છે, એટલું તો જોજામાં જોઈ અક્ષલવાળાના પણ હ મેશના બાનમાં રહેવું નોંધએ. તે છતાં ભલભલા પડિતો, લેખકો, યક્તાઓ, યત્કારો, પ્રભ-

કીય નેતાઓ અને રાજ્યકર્મચારીઓ જ્ઞદારે મનુષ્ય-સમાજ પર ક્રિયા કરતા હોય છે કે ક્રિયાનો પ્રતિકાર કરતા હોય છે કે ક્રિયા પ્રતિક્રિયાનું અવલોકન કે યોજના કરતા હોય છે તદ્દારે આ મૂળ વાતનું સાદું સત્ય ધણે ભાગે ભૂલી જતા હોય છે. ક્રિયા, શુદ્ધિ અને લાગણી પર કઈ જાતની અને કેટલા અંશની અસર ઉપજાવશે અને એ અસરની પ્રતિક્રિયા એ અમુક ખાસિયતવાળી શુદ્ધિ અને લાગણી તરફથી કેવા પ્રકારની અને કેટલા બળવાળી નીકળશે-એ મધ્યતરી કરવા જેટલું લેમનામાં ધૈર્ય, કુશળતા અને ઉંડાણ નથી હોતું. કેમ જાણે નરા શરીર સાથે શરીરનું-કે બહુ તો દલીલ સાથે દલીલનું અથડાવાપણું જ માત્ર થતું કે ચવાતું હોય એવા ઉપસાધીઆ જાનમાંથી લેમના અભિપ્રાયો, નિર્ણયો અને ક્રિયા-પ્રતિક્રિયાઓ વહે છે એ જ દૌર્જન્યનું લક્ષણ. એ દૌર્જન્ય સમાજમાં હોય એ કાંઈ બહુ અફસોસ જેવું નથી, પણ પ્રધાન રાજકર્મચારીઓ અને લોકનાયકો તમા પતકારો, લેખકો અને ધર્મગ્રંથોમાં હોય એ જ મહા ભયંકર; અને એ વસ્તુ-સ્થિતિ આજની આખી દુનિયામાં અને ખાસ કરીને હિન્દમાં નજરે પડે છે, તેથી સહીસહામત રીતે કહી શકાય કે આજે દુનિયાને ગતિમાન કરનાર દૌર્જન્ય ઝાકીણી છે, તકિલદેવી નહિ. દુનિયાનો વિકાસ-civilization હજી તદ્દન ખાલ્યાવસ્થામાં છે, પણ શુદ્ધિતત્ત્વના પ્રકોપને લીધે જળરજસ્ત અભિમાની ખાલ્યાવસ્થા છે, આજની દુનિયા ભયંકર ગીસો અને મર્જનાઓ કરતા, પહાડ જેવા આયુધોને અજાણી આકાશને મળવના, લાંબી દૂધગી અને ફૂદકા ખૂસકાથી ધરતીને કેપાયમાન કરતા અસુરોનું કુરસેજ છે. આસમાનમાં થતા

દેવતાઘ યુદ્ધનો તો અવાજ આ નીચેની પૃથ્વી પર કાને પડવા પામતો નથી ' દેવો સૂક્ષ્મ ભૂમિકા પર અને સૂક્ષ્મ દેહથી પ્રગટતી શક્તિ વડે લડતા હોય ત્યાં ' ભૂમિકમ્પ ' છે જ નહિ અને ' મ્હે ' માર્યો, હું મારીશ, હું અજીત ' એવી ચીસો કે જે આત્મદૌર્બલ્યને છૂપાવવાના મિથ્યા કાંકાં માત્ર છે તેનો પણ ત્યાં અભાવ હોય છે. ત્યાંના યુદ્ધના પક્ષકારો તો સમષ્ટિગૃહના સમસ્ત કુટુંબના પોપણુ અને વિકાસને અર્થે જોષ્ઠતા માખણુ માટે સ્હામ સ્હામી જોડવાઈ ગયેલી પ્રકુલિત ચહેરાવાળી અને એક જ વસોણાની દોરીઓ પોતા તરફ ખેંચી જવાની દરીદ્રાઈ કરતી જે કુસ્રવધુઓ હોય છે ! તેઓ પૈકી એક દોરી ઢીલી મૂકીને બીજીને બળ ધીર છે, અને દોરી ખેંચતી વખતે બીજીનું બળ પોતામાં લે છે, અને એ પ્રમાણે બન્નેમાંથી પ્રગટતું બળ શ્વેત સાત્વિકી શક્તિના હંડાર સમ માખણુ તારવવામાં જ નિપુણ હોય છે. તેઓ એ બળ વારિ વસોવવામાં ખર્ચે, નાહ કે કાઢવ વસોવવામાં ! દૂધને પણ પરિપૂર્ણ જામવા દીધા સુધી વસોવવાની ક્રિયા મોકુદ રાખવા જેટલું એમનામાં ધૈર્ય છે. બળ ખેંચવા અને ધીરવાની ક્રિયા મધ્યસ્થ વાંસ મારફત થાય છે, કે જે પક્ષકારોમાં શક્તિ વિનિમય કરીને જ નહિ અટકતાં મતલ નાચવા છતાં સ્થાનમજ્જ થયા વગર જ જામેલા દૂધને ' અર્થ ' આપવાનું, -કિમત આપવાનું, ઉચ્ચીકરણ આપવાનું, વિકસિત રૂપાતર આપવાનું, કામ પણ તે જ વખતે કરતો હોય છે. બન્ને પક્ષને તાલીમ રક્તશુદ્ધિ અને ઉત્સાહ તથા કૃદ્ધમ્પ માત્રને (જમતને) માખણુ અને ગોરસને (દહીંને અથવા ધરતીના રસને) દિવ્ય કાયાપલટો આપે નહિ તે ' દેવોનું યુદ્ધ ' નહિ. ધમાલને યુદ્ધ

માનનારો એ જ નીતિવાદીઓને 'યુદ્ધ અધર્મ' છે. 'એવ
સિદ્ધાન્ત પર ધકકેલી દીધા છે; બન્ને, દિવ્યતાના દુસ્મન છે

***

૪૪ ગો (પૃથ્વી, ગાય, યાનેદ્રિયો) ને 'રક્ષત્રી, ઉછેરત્રી
દોહત્રી; અને એ દોહન (દુગ્ધ) ને પણ રક્ષત્રી
મેળવણીથી જન્માવત્રી, વસોવત્રી; તથા એ માખણવડે વળ
'ગોળત' ને (આકાશમાં જન્મેલા દેવને, દિવ્યાત્માને) ઉછેરત્રી
પછી એ ગોધર (પહાડ) જેવા દહ, ઉંડા મૂળ અને ઉંચા શિર-
વાળા ગોવિંદ (ગોપાલ વિશેષ, કૃષ્ણ, અહસ્પતિ, પરમ દિવ્યતાની
સાક્ષાત મૂર્તિ) નેય પૃથ્વીનું વસોવત્રી કરવામાં જોડી દેવાં
૩૫ ગોમેધ (સમર્થનો પથ) કરવો : આહ છંદગીને
આથી વધુ ખાનદાન અર્થ આપવો સક્ય છે શું ?...
હે પૃથ્વીપતી ક્ષત્રીઓ ! હે બરવાડો અને બેડૂતો ! હે છતે-
ન્દ્રિયો અને યાત્રીઓ ! માદીમાંથી હર યુગે એકાદો ગોવિંદ
ઉપજત્રી ધરતી અને સીનું યુગ ઉગ્મવળ કરવાનું કામ લદમાઈ
છે. સીસન્માનનું એ એક જ ૩૫ છે. રખે જૂસતા, ધરતી,
સી, ગાય, પ્રજા, ધન્દ્રિયો એ સર્વનું રક્ષણ એ કાંઈ 'ખ્યેય'
ન હોય શકે, ખ્યેય તો ગોવિંદ પ્રમટી શકે એવી પરિસ્થિતિઓ
તેજાર કરવાનું જ હોય શકે અને એમ કરવામાં ધરતી, સી,
ગાય અને પ્રજાનું રક્ષણ તેમજ દોહન બન્ને આવશ્યકતાઓ
બનશે. પૂછો વસોવત્રી કરનારીને: એ પરિશ્રમ તે શા માટે લે
છે ! માખણ ઉપજાવવા માટે કે જાસ માટે ! હે કોવિંદો
ચોથીઓને શું સોધો છો ! સોધો અને સાધો 'ગો' ને ! એના
પૃથ્વીરૂપથી શરૂ કરી, ગાયરૂપ, ઓરૂપ, પ્રજારૂપ, તીરરૂપ,

રત્નરૂપ, 'જ્ઞાનેન્દ્રિયરૂપને શોધો અને સાધો; પછી એને સર-
સ્વતી રૂપે, આકાશ રૂપે, સૂર્ય અને ચંદ્ર રૂપે, કિરણ રૂપે, ઈંદ્રના
વજ્ર રૂપે શોધો,—શોધો અને એ સર્વમાંથી જેએલા માખણ
વડે એક એક વજ્રકાય ગોવિંદ—મહાવીર—પુરૂષોત્તમ—Superman
જન્માવો ! ગોવિંદને ગોપ ન બની શકે તે કોવિંદ શાને ?...
હે ગોપો, વિદ્વાનો, શોધકો, વિચારકો, યોગીઓ ! ખૂબ ખેતી
કરો, 'દત્તચિત્તે અને સાવધાનીથી—ભક્તિપૂર્વક—ખેતી કરો અને
પાક ખાઈઓ હોય ત્હારે ગોપીઓ અને ગોપીવલ્લભને
રામ રમવા લલચાવો.

૪૫ સાક્ષરો ! તમામ ગોપીઓ (જ્ઞાનેન્દ્રિયો) લતામંડ-
પમાં છૂપાયેલા કૃષ્ણ (આત્મા) તરફ અભિમુખ થઈ
તનમનાટ ન કરતી હોય ત્યાં સુધી લેખિનીને ઢારી બૂમિ
(કાગળ) પર દોડાવવાનું માહસ કદાપિ ન કરતા. લખવું એ
તો યોગ છે, મંત્રોગ છે, સજ્જનકાર્ય છે, પોતાના લોહીથી
ચિત્ર આલેખવાનું અને પોતાના વીર્યના સ્પૂળ બાટ ધડવાનું
કામ છે. રખે એને અર્ધદંધના કામજ્વરની ક્રિયા બનાવતા !

૪૬ કહે છે કે મનુષ્યપ્રાણી સ્વભાવથી કામજ, દયાળુ હોય
છે. હરો કદાચ, પણ મ્હેં તો જોયું છે કે મનુષ્યપ્રાણી
જેવું કઠોર, નિર્દય, દ્વિસક બીજું કાંઈ પ્રાણી નથી. પોતાના
દેવતા પણ દુકડા કરવા તે ચૂકતો નથી ! એકદા ' ઇશ્વર સર્વ
શક્તિમાન છે ' એવી ઘોષણા થઈ, મનુષ્યે ત્હેને ઝીલી. શરીર-

જળ ધરાવતા યદોએ એ ખનિને મનુષ્યલોકીના ખખરવાળી અંબિકાની મૂર્તિમાં ઉતારી એની પૂજા આદરી, ધન અને તે દ્વારા આરામની જાંદગી ઇચ્છનાર વૈશ્યોએ કમળમાંથી જન્મતી લક્ષ્મીદેવીની મૂર્તિમાં એનો પ્રવેશ કરાવી પૂજા આદરી, ગરમ સોદીની દરકારવાળા ક્ષત્રિયોએ સૂર્યમાં એને રથાપી સૂર્યપૂજા આદરી, વિદ્યારસિકોએ પોથી અને વીણા સાથેની વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જાયેલી સરસ્વતી દેવીમાં એને ઉતારી-દાંડી-પૂજા આદરી; તમામ ઇશ્વરના એક એક અંગને કાપી-છટો પાડી એ બહાદુરીના પ્રદર્શનને 'પૂજા'નું પવિત્ર નામ આપ્યું. પવિત્રતાની દરકાર વગરનો એવો એક તત્ત્વવેતા જ માત્ર પ્રમાણિક છે કે જે દયા તેમજ નિર્દયતાના 'આશય' વગર ઇશ્વરને પૂરો ન્યાય આપવામાં આનંદ છે; કારણ કે તે ઇશ્વરને કાંઈ ચિત્રથી મર્યાદિત કરવા ઇચ્છે નથી, દરેક સ્થાને ત્હેને ભેદ થકે છે, દરેક અંગ દ્વારા આખાનો ખ્યાલ ઉપજાવી શકે છે, સરીગ, શુદ્ધિ અને સાગથી એ પ્રત્યેકને દેખાનો ઇશ્વર ત્હેને દેખાવા ઉપરાંત એ મલ્લે જે ઇશ્વરભાગને છપાવે છે ત્હેનેય તે દેખે છે, અને પડદો કરનાર તથા અંગઅંગ કરનાર પણ ત્હેની જ શક્તિથી તે કાપ કરતા હોય તેઓ ઉપર ચુસ્તો કરવાનુંય ત્હેને આજસ હોય છે. ઉદારતા, અક્રોધ અને અર્દિમા તો હક્ત પૂર્ણતાને-તત્ત્વવેતાને જ વરી શકે છે, બક્તિ, યોગ અને નિર્દોષતા કિષાણીયતા જે દરેક સ્વતંત્ર દેવ તરિકે દુનિયામાં પૂજાય તે તે ત્હેનાં અંગ માત્ર હોય છે. એ અંગોનો ઉપયોગ તે વગર-પ્રપત્ને કરતો હોય છે.

૪૭ તત્ત્વસ્વભાવતઃ પ્રખર અરાજક (Anarchist) હોય અને જતાંય રાજ કે રાજકર્મચારી પ્રત્યે દ્વેષ વગરનો, પ્રભુત્વશૂના વલણ વગરનો, બન્નેની વચ્ચે ઉભો રહી બન્નેને ઉપ વેગ આપનારો અને પોતાના હાથે પોતાનો યત્ન કરનારો હોય છે. તેની ક્રિયામાં કાનૂનનો ભંગ છે કે પાલન છે તેનો નિર્ણય ન્યાયાધીશો કે પત્રકારો કે પ્રભુવર્ગ કરી શકે જ નહિ, એ જ મ્હોટામાં મ્હોટી અરાજકતા એ કાર્યમાં હોય છે કે જે કાર્ય આમવર્ગને કાયદેસરનું લાગતું હોય.

* * *

૪૮ 'શાની'ની ક્રિયા શુદ્ધિની પેલીપારની હોય એમ કહેવામાં આવતાં બહુબલા શુદ્ધિમાનો મુઝાઇ પડે છે, ને કે એ, 'હકીકત'નું 'સાદુ' કથન' માત્ર છે આ મુશ્કેલી શાને આભારી છે ? 'ગતિ' અને 'પ્રગતિ'ની દુનિયાઓ વચ્ચેની સાંકળ સૂજવાની અશક્તિને લીધે. 'આમ વર્ગ' અને 'શાની' એ બે જગતને સાંકળનાર 'વિચારક' છે, જે તે બેમંદ શકે છે. ગતિની સૃષ્ટિમાં ધરાયો 'દર્શા' મનાયો છે, જ્યારે પ્રગતિની સૃષ્ટિમાં ધરાયો 'કર્મ' બને છે; અર્થાત્ સંકલ્પનું રૂપ લે છે The one considers the other wills.

* * *

૪૯ ગતિના સામ્રાજ્યના વતનીઓ 'શાની'ની ક્રિયાના 'ન્યાય' તોળવાનો મોહ અને પરિશ્રમથી બચે એમાં જ એમનું પોતાનું દિલ છે. 'કયા ધરાદાથી એ ક્રિયા થઈ ?' એ પ્રશ્ન પર જ એમની પરીક્ષાનો બધો મદાર હોય છે અને પરીક્ષાના

વિષયમાં ધરાદો તો મૂળે જ નથી હોતો ! નરસો તો શું પણ
સારોય નહિ ! પણ પરીક્ષક આપું logic ચૂંચી ચૂંચીને યાકો
જાય છે અને છેવટે યાકીને નિઃસત્ત્વ બનેલા મમજની વરાળ રૂપે
કાંઈ પરિણામ 'જનમેન્ટ' બહાર કરે છે ! લોકો ખુશી થાય
છે કે એક મોટા ન્યાયાધીશ એક જનમેન્ટ કેમતો ન્યાય તોળ્યો !
જાપાઓ મોટા દેડીએ જનની ગઢાદુરી ગાય છે ! લોકોમાં
ઘેર ઘેર વાતો થાય છે ! કેવું સુંદર કાંઠવાનું તીર પીવાયું !
આકાશપુષ્પની કેવી મહેક દુનિયાએ લીધી ! વન્ધ્યાપુત્રનાં
કેવાં પરાક્રમ જનતાએ જોયાં ! પણ સભુર, એ જનમેન્ટ થોડા
દિવસ પછીની એ જ યાત્રીની કિયાથી ફરી જશે; લોકો
પસંદાઈ જશે, પણ ન્યાયાધીશની જુદિના જે પસંદા જોઈ
યાત્રીની કિયાનો પરીક્ષક બનવાને બદલે હવે પોતાની અંદર
પોતાની જુદિનો પરીક્ષક અને જુદિનો દષ્ટા અને સ્વામી બનવા
મથશે. યાત્રીની કિયાની મિહિતસાના પ્રસંગ આમ રડયાખડયાં
પુરાણ જુદિમાનને વિશ્વાસ આપનાર થઈ પડે, પણ 'લોકો'
અને 'લેખિકાનાં જાણ' એ બે તો હંમેશની માફક 'જય' અને
'શરમ'ના પોકાર કરતા જ રહેવા પામે.

* * *

૫૦ દુનિયાને સત્ય કે ધમર કે હકીકત નથી જોઈતાં;
તેને તો સત્ય, ધમર, હકીકતની સાળીતીઓ જોઈએ
છે ! વસ્તુ નહિ, વસ્તુનો ઓળો જોઈએ છે ! એટલે ! હકીકત પર
સાંકળું યાસન, ધમર પર માયાનું રાજ્ય, જીવન પર દહપ-
નાનું તંત્ર-એનું નામ દુનિયાવી સત્ય, એનું નામ 'સાહિત્ય' !

૫૧ ય:—તહમારા જેવા વિદ્વાન આમ અપ્રસિદ્ધિના ખૂળે પડી રહે અને નિર્ધનતામાં શેકાય એ તો ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે.

અ:—આશ્ચર્ય માત્ર અજ્ઞાન સાબીત કરે છે.

ય:—ખરેખર લોકો અજ્ઞાન જ છે, નહિ તો આમ થવા જ ન પામે.

અ:—હું લોકોના જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણાની વાત કરતો નથી, હું તો આશ્ચર્ય પામનારને હિંદીને બોલ્યો. વસ્તુસ્વરૂપ-હકીકત સ્વભાવ શકનારને કાંઈ કે કયાથી આશ્ચર્ય થવા પામતું જ નથી; કારણ કે આશ્ચર્ય એટલે ‘ન થવું જોઈતું થાય તે જ જોવાથી થતી અમર.’ હુનિવામાં કાંઈ જ એવું થઈ શકતું નથી કે જે જોઈતું થવું જોઈતું.

ય:—મંજાળજો, ત્હમારી નિર્ધનતા અને અપ્રસિદ્ધિ થવા યોગ્ય હતી તેથી થઈ છે-તહમે એને જ લાયક હતા એમ તહમે પોતે જ તો સાબીત નથી કરી બેસતા ?

અ:—તહમને જ્ઞાતકવા હું કહીશ કે એમજ છે, બાકી હું કાંઈ સાબીત કરવાય નથી માગતો અને ગેરસાબીતે કરવા નથી માગતો. સાબીતી પર જ જો તહમે મક્કમ હો તો તહમારી માન્યતા એ માખીત કરે છે કે ‘અપ્રસિદ્ધિ અને નિર્ધનતા હરેકને મારે અનિજ છે; પ્રસિદ્ધિ અને ધન એ વિદ્વાતાનાં ફળ, ચિન્હ અને કદર છે.’

ય:—અને એ ફલિતાર્થો જોટાવ શું છે? સામાન્ય અને તેથીય ઉપરતી અક્ષયવાળા સેંકડો લોકો કરીઆણાના કે સાહિત્યના વ્યાપારથી, સરકારી નોકરી કે વકીલાતથી, પ્રજનાયક

તરીકેના પ્રોફેશનથી કે ધર્મપ્રચારક તરીકેના મિશનથી પ્રસિદ્ધિ તેમજ ધનધાનપણું નહિ તો તખ્તીરક્તિપણું પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ત્હારે તકમે એમાંના કોઈથી પણ ઉતરે એવા ન હોવા છતાં તખ્તી તેમજ અપ્રસિદ્ધિમાં સડયાં કરે એ શું નહિ ઇચ્છવાં જોય નહિ ?

અ:—કોને માટે નહિ ઇચ્છવા જોય ?

જ:—જનતા માટે.

અ:—જનતા માટે શું ઇચ્છવા જોય અને શું ન ઇચ્છવા જોય એનો વિચાર કરવાની મ્હારા મગજને 'કુરસદ' નથી; જનતા પોતે જ ઇચ્છવાજોય અને ન ઇચ્છવાજોયના વિચારોમાં એટલી લીન રહે છે કે એને ખીજના જો બાજતના નિર્ણય કીધવા અને પચાવવા જેવી જડરાખિ પણ રહી નથી.

જ:—ત્હારે તકમારા માટે ?

અ:—ત્હારે માટે શું ઇચ્છવાજોય હોય તે ખીજજો કેમ જાણી શકે ? સા સૌની દુનિયા જુદી હોય છે, અને પ્રત્યેક દુનિયાનો સ્વર્ગ જુદો હોય છે, તેમજ પરિસ્થિતિઓ અને આંતરસ્થિતિઓ ભિન્ન હોય છે. મ્હારી દુનિયામાં મ્હારી પ્રસિદ્ધિ 'પરિચય' રૂપે સ્વજાતિ છે; એથી વધુ વસોગાન અને વરયોગ તો એ દુનિયામાં છે જ નહિ, તો પછી ત્હારે કારણે કેમ જાને ? ત્હાં બધાય 'વર' છે, કોઈ કન્યાય નથી, વરયોગીયાય નથી, વરયોગીયાય નથી. વાજ્ઞ ત્હાં સાતિમાં ખલેવ કરનાર સ્થ પડે તેથી તકમારી દુનિયામાં ત્હાં પ્રસિદ્ધિ મ્હોટી ચીજ મનાય છે, ત્હાં અમારી દુનિયામાં પરિચય સર્વ કાંઈ મનાય છે, કે જે 'પરિચય' તકમારી દુનિયામાં બહુ ઓછી પરિચિત

મીન છે: એટલી ઝોછી કે ત્હમે જોએને 'પ્રસિદ્ધિ' અને
 પૂજા આપો છો ત્હમનાયોય પરિચય નથી ધરાવતા જેવા અને
 તેઓ પણ ક્ષણે ક્ષણે રંગ બદલતા વાદ્ય જેવા મનહર અને
 સૂની ગરમીથી સોમાયલા જળવાળા ખાખેરીઓના મોઢાં
 જેવાં ત્વરિત ગતિમાન એવા ત્હમારા દેવદુર્લભ સ્વરૂપોર
 પરિચય નથી ધરાવતા અને ત્હમારી દુનિયામાં 'પ્રસિદ્ધિ'
 પામીએ તો અમારું તો ક્ષણે ક્ષણે મ્હોન થાય. અમારા જ્ઞાન-
 સ્વરૂપ 'કુરસદ'-એકાંત-મહામહેનતે- 'આકાશ'માંથી પડેલા
 હોતા. પખેરો-આગણામાં પૂરેલા મોતીના ચોક-ધરમાં
 અડધી ધડાપલી અમારી નૂતન 'સૃષ્ટિ' (કે જ્ઞાન) અને સમષ્ટિ
 અભિમાનને પણ સ્થાન આપવા નથી માંગતા)-એ સર્વનો
 ધડોલાડવો જ થઈ જાય. હવે રહી વાત ધનપણની. જેમ
 ત્હમારી દુનિયાની પ્રસિદ્ધિને સ્થાને અમારી દુનિયામાં પરિચય
 છે, તેમ ત્હમારે ત્હાંના 'ધનવાનપણ'ને સ્થાને અમારે ત્હાં
 'ભરપૂરતા' છે. એનો અર્થ એ નથી કે અમે ધનને ધિક્કારીએ
 છીએ કે ધનથી મેળવાતી આવશ્યકતાઓના 'વિરોધી-ત્યાગી
 છીએ હકીકતમાં, ધન-એ ત્હમારી દુનિયાની પેદાશ છે અને
 ત્હાં તે સૂર્ય પ્રાપ્તિઓ માપવાનો મજ છે; જ્ઞાનને 'ભરપૂરતા'
 અમારી જમીનની પેદાશ છે અને અમારી સર્વ પ્રાપ્તિઓને
 માપવાનો મજ પણ એ જ છે-હા, એટલો તફાવત પડે કે
 ત્હમારે દેશમાં ધનવાનના ધનની ગણતરી કરવાનો રિવાજ
 અને સ્વભાવ છે, જ્ઞાનને અમારા દેશમાં પ્રાપ્તિઓનીય ગણતરી
 કરવાની ગરજ કે રિવાજ નથી-માત્ર પ્રાપ્તિ ધરાવનારના શબ્દ
 અને ક્રિયામા ભરપૂરતા કેટલા અંશની એલી રહી હોય છે તે જ
 મીણી નજરે જોવાય છે. આવશ્યકતાઓની તેમજ મોજની

ચીજોની રેસમહેલ તેમજ આવશ્યકતાઓની પણ તંગી :
 એ બંને અમારી ન્હાની બિરાદરીમાં હોય છે, પણ જે ધરમાં
 તે હોય તે ધરવાળાને જ ત્હેની હયાતી માલૂમ હોય છે—
 ખીજા કોઇને નહિ. કારણ કે પ્રદર્શન અને દર્શાવ બંને અમારા
 દેશમાં અપરિચિત છે, અને બિરાદરના સપનગૃહમાં પણ પ્રવેશ
 કરવાની પરવાનગી લેવાની અમને જરૂર નથી હોતી, તે છતાં
 એના રસોડામાં મિષ્ટાન્ન બન્યા હો કે ઝાડનાં પાંદડાં તૈયાર
 થાય છે તે રમે અમારી નજરે પડવા પામે એ બાબતની અમે
 બહુ જ ઠાગછ કરીએ છીએ, કારણ કે બિરાદરની તંગી
 જોડી એ એનું મ્હોટામાં મ્હોટું અપમાન કરવા સમાન
 અમારામાં મનાય છે. ‘દયા’ અમે અમારા સનુઓ મઠિ
 વાપરવાના સસ્ત્ર તરીકે રીઝવડ રાખીએ છીએ. બિરાદર સાથે
 કલ્પનામાં પણ અમે એ લાવ ન જોડી શકીએ. બૂલેચૂકે પણ
 જો અમારી દષ્ટિ એક બિરાદરના રસોડાની તંગી જોવા પામે
 તો આંખનો મરિશો હૃદયમાં ઘડી દઇએ છીએ કે જ્યાં તે
 અમને કિમતી ખજાના તરીકે અને ડાવનેમો તરીકે કામ આવે
 છે; કારણ કે તંગી છતાં સગવળી યનારની પાઠી કરતાં ખીછ
 ડઈગીજ વધારે શક્તિ, પ્રકાશ, માન અને આનંદ પ્રમદાવી શકે !

જ:—ત્હારે તો હું ત્હમરી નિર્ધનતા જોવા પામ્યો એ
 ત્હમને અપમાનજનક લાગ્યું હશે !

જ:—હવેલેશ નહિ: પ્રથમ તો મ્હારી નિર્ધનતા કે
 સપનનાનો સ્વીકાર કે ઇનકાર કરવાને જ હું તૈયાર નથી, એક
 વખત હું ખરેખર તંગીવાળો હોઈ અને ત્હમે કે ત્હમરી સારી
 દુનિયા એ જોવા પામે તો તે તંગીવાળાને તો એ જોવાના પાત્ર

પહોંચે, કારણ કે અપમાન તો એક દેશીના દષ્ટિપાતથી જ લાગે, કૃતરા બસે છે ત્હેને ત્હમારી દુનિયાના મનુષ્યો શું અપમાન માની શકે છે ? તેમ જ પશુપક્ષીની હાજરી વચ્ચે ત્હમે ત્હારે જંગલમાં મલત્યાગ માટે નગ્ન થઈ બેસો છો ત્હારે ત્હમારી નગ્નતા એમની દષ્ટિએ પડવાથી ત્હમને 'શરમ'ની લાગણી થવા પામે છે ?

ચ:—ત્હારે ત્હમે મ્હોટા મંત, પવિત્ર મહાત્મા, સદ્ગુણી હોવાનું અભિમાન રાખો છો એમ જ ને ?

અ:—અમારી દુનિયા ત્હમારી દુનિયાનો વિચારનો વિષય બને ત્હારે એ જ જજમેંટ નીકળે એ હું સ્હમજી શકું છું, પણ 'જજમેંટ' કંઈ 'હકીકત' નથી, હકીકત તો 'વિવર્ત' જ હોઈ શકે અને હોય છે. મ્હારા અભિપ્રાયની દરકાર વગર ત્હમે પોતે જ આ પાસેનો કંમેરા પકડો, મ્હારો ફોટો લ્યો, અને પછી એમાંના સ્વચ્છ, નિષ્કપટી કાચ પર પડેલું ચિત્ર તપાસો. જુઓ, તે હું ત્હમને દેખાઉં છું તેથી ઉલટું જ રૂપ દેખાડે છે કે નહિ ? એ કાચ પરથી જીવન પદાર્થ પર એને લઈ જશો ત્હારે જ ખરૂં રૂપ દેખવા પામશો.

ચ—સજીર, મ્હને વિચારવા દો. આજે હું કાંઈ નવું જ સાંભળું છું કે, જે મ્હારા દષ્ટિકાળને આખો પલટાવી નાખે છે.

અ:—હા, એક પલટો બસ નહિ થાય, હજી બીજો પલટો જોઈશે, જેમ મ્હારા રૂપની છબીમાં બે પલટા થયા તેમજ 'વિવર્ત' પછી 'આવર્ત' થશે ત્હારે જ 'હકીકતમાં' અથવા 'સ્હમજના રાજ્યમાં' અવાશે. આ જ અર્થમાં અમે રાજ અને નેતાને અધીમુખ કરવાનું કહીએ છીએ, કે જેથી તેઓ

ચીજોની રેલમહેલ તેમજ આવસ્થકતાઓની પણ તંગી : એ બન્ને અમારી ન્દાની બિરાદરીમાં હોય છે, પણ જે ધરમાં તે હોય તે ધરવાળાને જ ત્હેની હમાતી માલૂમ હોય છે— બીજા કોઇને નહિ. કારણ કે પ્રદર્શન અને કુર્પાદ બન્ને અમારા દેશમાં અપરિમિત છે, અને બિરાદરના સપનશૂદ્ધમાં પણ પ્રવેશ કરવાની પરવાનગી લેવાની અમને જરૂર નથી હોતી, તે છતાં એના રસોડામાં મિષ્ટાન્ન બન્યાં છે કે ઝાડનાં પાંદડાં તૈયાર થાય છે તે રમે અમારી નજરે પડવા પામે એ બાબતની અમે ખદુ જ કાળજી કરીએ છીએ, કારણ કે બિરાદરની તંગી જોવી એ એતું મ્હોટામાં મ્હોટું અપમાન કરવા સમાન અમારામાં મનાય છે. 'દયા' અમે અમારા શત્રુઓ મટિ વાપરવાના સ્વેચ્છ તરીકે રીઝવડ રાખીએ છીએ. બિરાદર સાથે કંપનામાં પણ અમે એ ભાવ ન જોડી શકીએ. જૂલેયુક્તે પણ જો અમારી દષ્ટિ એક બિરાદરના રસોડાની તંગી જોવા પામે તો આંખનો સંશોભિત સ્વપ્નમાં ઘટી દષ્ટિએ છીએ કે જ્યાં તે અમને કિમતી ખજાના તરીકે અને કાપનેમો તરીકે કામ આવે છે; કારણ કે તંગી છતાં શરબતી ઘનારની યાદી કરતાં બીજી કઈ વ્યવસ્થા વધારે શક્તિ, પ્રકાશ, માન અને આનંદ પ્રગટાવી શકે ?

જ્ઞ:—ત્હારે તો હું ત્હમ્હારી નિર્ધનતા જોવા પામ્યો એ ત્હમને અપમાનજનક લાગ્યું દશે ?

જ્ઞ:—લવલેસ નહિ; પ્રથમ તો મ્હારી નિર્ધનતા કે સપનવાનો સ્વીકાર કે ઇનકાર કરવાને જ હું તૈયાર નથી. એક વખત હું ખરેખર તંગીવાળો હોઈ અને ત્હમે કે ત્હમ્હારી સારી દુનિયા એ જોવા પામે તો તે સંજોગમાં મ્હને 'અપમાન' ન

પહેલે, કાગળ કે અપમાન તો એક દેશીના દષ્ટિપાતથી જ લાગે, ફૂતરા ભસે છે ત્હેને ત્હમરી દુનિયાના મનુષ્યો શું અપમાન માની શકે છે ? તેમ જ પશુપક્ષીની હાજરી વચ્ચે ત્હમે ત્હારે જંગલમાં મવત્યાગ માટે નગ્ન થઈ બેસો છો. ત્હારે ત્હમરી નગ્નતા એમની દષ્ટિએ પડવાથી ત્હમને 'શરમ'ની લાગણી થવા પામે છે ?

જ—ત્હારે ત્હમે મ્હોટા સંત, પવિત્ર મહાત્મા, સદ્ગુણી હોવાનું અભિમાન રાખો છો એમ જ ને ?

જા—અમારી દુનિયા ત્હમરી દુનિયાનો વિચારનો વિષય બને ત્હારે એ જ જગમેટ નીકળે એ હું સ્હમજી શકું છું, પણ 'જગમેટ' કંઈ 'હકીકત' નથી, હકીકત તો 'વિવર્ત' જ હોઈ શકે અને હોય છે. મ્હારા અભિપ્રાયની દગ્ગા વગર ત્હમે પોતે જ આ પામેનો કંમેરા પકડો, મ્હારો ફોટો લ્યો, અને પછી એમાના સ્વચ્છ, નિષ્કપગી કાચ પર પડેલું ચિત્ર તપાસો જુઓ, તે હું ત્હમને દેખાડી છું તેથી ઊંડું જ રૂપ દેખાડે છે કે નહિ ? એ કાચ પરથી જ બીજા પદાર્થ પર એને લઈ જશો. ત્હારે જ ખરું રૂપ દેખવા પામશો.

જ—સજીર, ત્હને નિચારવા ઘો આજે હું કાંઈ નવું જ સામજીયું છું કે, જે મ્હાગા દષ્ટિકોણને આખો પંનટારી નામે છે.

જા—હા, એક પવટો બસ નહિ ચાલ્યો, હજી બીજો પવટો ભેઈસો, જેમ મ્હારા કપની છમીમાં એ પવટો ચલા તેમજ 'વિવર્ત' પછી 'આવર્ત' થશે ત્હારે જ 'હકીકતમાં' અથવા 'સ્હમજના રાજ્યમાં' અવારો આ જ અર્થમાં અમે રાગ્ન અને નેતાને અધીશુખ કરવાનું કહીએ છીએ, કે જેથી તેઓ

પ્રતિબિંબ ઝીલી શકે, ઝીલ્યા પછી પાછી સવળી ગુલાંટ ખાઈ એ ક્રિયાદ્વારા ઉલટા પ્રતિબિંબને સુલટાવી શકે; પણ અમારી વાત સાંભળવાને યોગ્યોને જ કનડૂપી કેમેરા હોય અને ને યોગ્યો પાસે તે ચંચ હોય છે ત્હેમનામાંના બહુ યોગ્ય શૌર્યાશ્રિક આર્ટ જાણતા હોય છે; તેથી અમારી બાપા ત્હમારી દુનિયામાં સ્થમનવા વગરની રહે છે, અગર તો ગેરસ્થમન સ્થપન કરનાર ચર્ચ પડે છે.

વઃ—Quite a matter of fact ! તદ્દત્ ! હવે મ્હારા છેલ્લા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશે ?

અઃ—જેમ અમારી બાપા ત્હમે સ્થમન શકતા નથી તેમ ત્હમારી બાપા પણ બધી વખત-પ્રખર પ્રવલન વગર અમારાથી સ્થમન શકાતી નથી, ત્હમે શું બોલ્યા હમણું ?

વઃ—‘મ્હારા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશે ?’ એમ મ્હેં પૂછ્યું !

અઃ—જો એ જ ત્હમારો પ્રશ્ન હોય તો મ્હારો ઉત્તર નગરમાં છે. ત્હમારો પ્રશ્ન અમુક બાબતમાં કૃપા કરવાની મ્હારી હિચ્છા જાણવાનો છે, અને અમારા બધારણમાં ‘કૃપા’ કરવાની હિચ્છાનું તત્ત્વ જ નથી હોતું. અમે કાંતો આપોઆપ ક્રિયા કરીએ છીએ, અગર તો કેઈ ઘટના અમને ફરતી ક્રિયા કરાવે છે તો તે કરીએ છીએ, પણ વિનંતિ કે આજ્ઞાથી પ્રેરાઈને તો ગતિ કરવાનું અમારી પ્રકૃતિમાં જ નથી, એમ દોષ અમારાઓ ‘કૃપા’ અને કે કૃપાની હિચ્છા અમને માથે એ ખ્યાલ જ અમને વિદેશી લાગે.

વ:—મહે અમારા શિષ્ટાચાર પ્રમાણે વિનયનો પ્રયોગ કર્યો હતો; મહારા કહેવાનું તાત્પર્ય તો એટલું જ હતું કે મહારા હેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે ત્હમારી પાસેથી કાંઈ વધુ અનુભવ હું ઇચ્છું છું.

અ:—દેશભેદને લીધે કેટલો બધો સ્થમનભેદ ! ત્હમારા દેશમાં પૈસો છે, તેથી પૈસાથી મળતા અલંકારો બહુ બહુ છે—એટલા બધા કે અલંકારોની લગભગમાં અસલ આશય—નમ્ર સ્વરૂપ—ખરી માગણી—દકાઇ જાય છે. ત્હમારી ચોક્કસ ઇચ્છાને ઇચ્છારૂપે જ દર્શાવી હોત તો એ ક્ષેત્રે મહારી સ્વતંત્રતા—મહારી ભુદ્ધિને ગતિમાન કરવા પુશી છે કે નહિ એટલો જ મહારે માટે પ્રશ્ન રહેત. હ, ચાલો હવે અપમાન અને સરમ લાગવા—ન લાગવાપણા સંબંધી અમારી પ્રકૃતિ મહે ત્હમને કહી તે ત્હમને સત, પવિત્ર મહાત્મા, સદગુણી તરીકેના અભિમાનરૂપ લાગી હતી અને ત્હમારે એ લાગવું યથાર્થ હતું કે કેમ ને ત્હમે જાણવા ઇચ્છો છો. સાબળો ત્હમારે, પ્રથમ તો એ પ્રશ્નના ઉત્તરપદને જ પતાવુ અમાગમાં અભિમાન નથી એમ કહેવું એ જ અમને મિથ્યાભિમાન લાગે છે. અમારામાં અભિમાન છે એમ કહેવા કરતાં અમે સાક્ષાત્ અભિમાન રૂપ છીએ એમ કહેવું વધારે યથાર્થ છે, સારી સમજિનું અભિમાન અમારા દેશીઓ પૈકીના દરેકના હૃદયમાં હોય છે, અને એ એ અભિમાનનો જ પ્રતાપ છે કે અમારી મિરાદરીમાં કોઈ 'સત' જ નથી, કાંઈ કે કોઈ 'પાપી' નથી; એકેય 'મહાત્મા' નથી, કારણ કે કોઈ 'સુચાત્મા' નથી; કોઈ પવિત્રતા ઇચ્છતું નથી, કારણ કે અમારા સર્વનો એટલો તાપ છે કે અમારી ભૂમિ પર

અપવિત્રતા આવવા કે રહેવા પામતી જ નથી; અને સદ્ગુણ શું તે અમે જાણતા નથી, કારણ કે મનુષ્ય જણુ ગુણ પૈકીના જે ગુણનો પ્રતિનિધિ હોય છે તે જ ગુણ તે ખેલતો હોય છે; એટલે કે સમષ્ટિની યોજનામાં જે સ્થાન તહેને માટે નિર્માયણ હોય છે તહેને તે વફાદાર જ હોય છે તો પછી એની એ વફાદાર ક્રિયા માટે 'સદ્' અને 'દૂર' (બહુ અને ખૂંટ) એવો ખ્યાલ પણ અમારા મગજમાં કેમ ઉત્પન્ન થવા પામે ? તદ્ભારી દુનિયાના શિષ્ટાચાર જેમ બહુ છે તેમ પરાપકારનો ઢોંગ પણ એટલો જ વિસ્તૃત છે; તદ્ભરે ત્પદારે કાષ્ટની ક્રિયા બપ કે પીડા કરનારી લાગે છે ત્પદારે સીધેસીધા એ બપ કે પીડાથી બચવાને જરૂરી એવી ક્રિયા કરવાને બદલે કે એવી ક્રિયા કરવા જવા સાથે તદ્ભરે એ મનુષ્યને અને એની ક્રિયાને તમામ જનતામાં વખોવવા કમર કસો હો, એને 'પાપી,' 'દુષ્ટ,' 'પતિત' એવાં પૂછડાં લગાડી દુનિયા આખીને એની સ્લામે ઉછેરી મૂકો હો, સર્વ સ્થાન માટે અને સર્વકાળ માટે એની છાંદગી અશક્ય બનાવી દો હો. આવી નિર્માસ્યતા અને તત્જન્ય સ્વજાતિની વ્યક્તિ તરફની ફરતા તો એક 'નીતિ'વાનોની દુનિયામાં અને ખીજી ફૂતરાઓની દુનિયામાં—એ બે સિવાય અન્ય કોઈ સમજે મ્હારા સાંજાળવામાં નથી આવી. ખીજી જાતિઓમાં જો કે વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે આક્રમણ અને રક્ષણ માટેનું મુદ્દ અવસ્ય હોય છે, પરંતુ તે સાથે મુદ્દ દરમિયાન જન્મે પક્ષના સચોટ દાવ માટે ખીજાઓમાં તારીફની લાગણી હોય છે. એકને 'પાપી' માની એના ઉપર તિરસ્કારના વરસાદ સાથે બધાએ વૂઠી પડી એ માની લીધેલા પાપી માટે મુદ્દ આપવું કે મુદ્દ લેવું અશક્ય બનાવી

મુકવાનું તો માત્ર નીતિવાનોની મનુષ્યસૃષ્ટિ અને કૃતરાની સૃષ્ટિમાં જ હોય છે. ત્હમે કહેશો કે એ અમારી સમાજ ગ્યના-અમાજ રક્ષણ માટેની જરૂરીયાત છે, હું કહીશ કે એમ કહેવામાં ત્હમે ગુન્હો, અજ્ઞાનતા અને મિથ્યાભિમાન ત્રણ રોગોનું પ્રદર્શન કરે છે. હું માની લઉં કે સમાજની રક્ષા 'કાનૂન' વગર થઈ શકે જ નહિ, વળી માની લઉં કે મમા-જરક્ષાના કાર્ય તરીકે મમાજની એક વ્યક્તિ પર યત્ન આક્રમણ વખતે સમાજની ખીણ વ્યક્તિએ મદદે ધાવું જોઈએ, તો પણ તેથી કાંઈ એ હક્કિત નથી થતું કે એકની રક્ષા કે એકનો પ્રતિરોધ આખા સમાજનું બળ માટે છે, અને પ્રતિરોધ વિપત્તિ લાગણી માથેનો હોવો જરૂરી છે એમ તો કોઈ મૂર્ખ પણ કહી શકશે નહિ આ વિષય પ્રથમ ધર્મોએ ઉત્પન્ન કર્યું અને ધર્મો પાસેથી ત્હારે રાજ્ય અને રાજ્ય પાસેથી પ્રજામત્તાએ સોલશામન જીતી લીધું ત્હારે ધર્મોનું ઉત્પન્ન કરેલું એ વિષય 'ન્યાયદાન' રૂપે કાયમ રહ્યું એ જ કારણ છે કે, આજે ત્હમारी દુનિયામાં એક માણસની ચોરી કરનાર, ઠોમો મારનાર કે ગાળ દેનાર બીજા એક માણસને આખા સમાજની તરફની સજા તરીકે દડ કે જેલ આપ્યા બાદ ઉપરથી બળી આપ્યા જિંદગી સુધી એના ઉપર આખા મમાજની તિરસ્કાર દષ્ટિરૂપ વિષ વર્ષા જ કરે છે. જે પ્રાથમિક જાતિઓ હજી ત્હમारी દુનિયામાં હયાત છે, ત્હમનામાં ધર્મ અને રાજકાનૂન નથી તેમજ આ વિષય પણ નથી. તેઓનાં આક્રમણ અને બચાવ માટેના યુદ્ધો પણ નિર્દોષ દિલનાં હોય છે, અને પ્રેક્ષકોને મરદાનગીના દૃશ્યની નિર્દોષ મન આપનારાં હોય છે.

તદ્ભારી એ વિકૃતિનો વધુ ભયંકર ભાગ તો એ છે કે, તદ્ભારે ચોરી આદિ ક્રિયા કરનાર જાતિભ્રાંતર સદ્ભારે આટલી દહની ફૂટતા સમાજહિતના કાનૂનને નામે ચોજી, પણ તદ્ભારી સમાજહિતની ભાવના ચોરીની આવશ્યકતાને સ્થાન ન મળે એવી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂરીઆતોનો સ્વીકાર કરવા નોટલી પ્રમાણિકતા સિંખી નહિ. દુકંમાં, કાનૂન ધડવાની તદ્ભારી દોડધામ એ કાંઈ 'પ્રગતિ'નું ચિન્હ નથી, પણ નિર્બલતા અને અપ્રેરિત ક્રિયા અથવા ધમાલ માત્ર છે. 'રાષ્ટ્રીય સાળાનું રાજ્ય' તે આનું નામ.

ધ:—તદ્ભારે રાજ્યના સાળાનું રાજ્ય ક્યાં દરો ?

ધ:—તદ્ભારા દેશના અંધકારો, પત્રકારો અને વક્તાઓની સાતિમાં.

ધ:—અને ખુદ રાજ્યનું રાજ્ય ?

ધ:—તદ્ભારી દુનિયામાં ? આજે ? વીસમી સદીમાં ? 'રાજ્ય' ને લાયકની 'પ્રજા' મળે જતાવળે પછી પ્રશ્ન કરજો.

***

પર તદ્ભારે પ્રગતિના પરિકરને માટે અધો માત્ર-સાહિત્ય માત્ર-ધર્મશાસ્ત્રો સુદાં નકામાં જ કે ?... એ પ્રશ્ન જ પ્રેરિત મતિનો-ધમાલનો-અધર્મનો છે. કાંઈ જોરાક અપચો કરે છે, વૈષ્ણવો આપેલો કાંઈ જોરાક ઉલટી કે ઝાડા કરે છે. અપચો અને ઝાડા બન્ને બધે થવા પછી પેટ ત્હેની સ્વામાવિહ તંદુરસ્તીમાં પાછું ફરે તે પછી જોરાકનો કાંઈ વાંધો નથી, જેમ સ્વજાતિમાં તેમજ સહજમાં બને છે.

મનુષ્ય પેઢીદરપેઢી જે હજારો-સાખ્ખો વિચારો, કલ્પનાઓ, ધ્વજાઓ, લાગણીઓ પોતાની અંદર ઉપજાવે છે અને બહારથી અંદર આયાત કરે છે તથા ગ્રહણતથી આવવા દે છે- એ સર્વને તે વિચારની અગ્નિમાં બાળી શકતો નથી કે ક્રિયા દ્વારા બહાર ધક્કેલી શકતો નથી, તેથી ત્હેના સક્ષમ દેહમાં એ મર્વ ભગમ્મ રહી સડે છે અને પછી એના વીર્યદ્વારા એના સંતાનને એ સધળો કંઈ કંઈ કાળનો ભમેલો સડેલો કચરો વારસામાં મળે છે. (તેથી જ જૈનશાસ્ત્રો કહે છે તેમ, દેવો મનુષ્યભૂમિપર આવવા કવચિત્ નીકળી પડે છે, તથાપિ નીચેની ભયંકર દુર્ગંધ આવવાથી અડધેથી પાછા ફરે છે ।) એ વારસામાં વળી પેઢી દર પેઢી વૃદ્ધિ થતી રહે છે (જેને ત્હમે 'પ્રગતિ'નું ચિન્હ કહો છો ।) 'હાથ પગ દોરડી અને પેટ માગરડી' જેવી ફશા જન્દારે આવે છે ત્હારે પહેલ પ્રથમ મનુષ્યને જ્ઞાન થાય છે કે "જન્દાં હોય ત્હાં કાંઈક પણ 'રોગ' છે." અનંતકાળના રોગના પરિચયે વૈદનો પણ પરિચય મનુષ્યજ્ઞાનને કરાવી રાખ્યો હોય છે અને જે પૃથ્વીમાંથી અપવાનું કારણ થઈ પડનાર ખોરાક મેળવાયો હતો તે જ પૃથ્વીમાંથી ઝાડાનું કારણ થઈ પડનાર ખોરાક મેળવનારને 'વૈદ' સંતા દુનિયાએ આપી હોય છે. રોગનું જ્ઞાન થતાં જ વૈદનું રમરણ થાય છે. વૈદ કાંઈ ખોગક આપે છે જેને તે પહેલા ખોરાકથી ઝોળખાવવા 'ઔષધ' એવી સંતા આપે છે. એ ખોરાકથી ઝાડા થઈ ન પામ્યા તો બીજો ખોરાક આપે છે. એમ જન્દાં સુધી ઝાડા અને પૂરતા પ્રમાણમાં ઝાડા ન થવા પામે ત્હાં સુધી વદ અને ખોરાક બદલાતા જ રહે છે. એ 'પ્રયોગ કાળ'માં કાંઈ કાંઈ ઉપદ્રવ વધતા રહે છે, કંઈ કંઈ ઘટતા લાગે છે.

કેટલાય દરદીઓ લખો વખત પ્રયોગશાળા બન્યા રહેવા નેટલી શક્તિ ગુમાવી બેડા હોય છે, તેથી પ્રયોગ દરમ્યાન અને પ્રયોગવડે જ મરણ શરણ થાય છે; કેટલાકનો મગ થોડે અને કેટલાકનો ધણે અંશે દૂર થવા પામે છે, બહુ થોડા છેક જ અમળ થવા પામે છે. અંશે અમળ થયેલા અને સર્વાંશે અમળ થયેલાઓ જીવાળની અસર બધ થયા પછી ખોરાક અવશ્ય છે. એ ખોરાકનું લેવાનું એમની સતેજ થયેલી જકરામિતું કાર્ય છે, છત્તાલોધુપીપણાનું નદિ અને અગ્નિ એ ખોરાકને 'રંધિવા'—દળમ કરવા તેમ જ પાછો ડેવવા સમર્થ છે, જેથી વિકારનો ભય નથી. બીમાર અને વૈધનો, દરદ અને દવાનો, 'જરવા' અને ખાલીયવાપણાનો—જે સંબંધ તે જ મંબંધ સરેરાશ મનુષ્ય અને શાસ્ત્રાદિ સાહિત્યનો, જ્વરપ્રેરિત છત્તાઓ તથા તર્કવિતર્કવાળી દયા અને શાસ્ત્રાભ્યાસનો, સપાટી પર દોડાવી ભારતી ગતિ અને એક પગે સ્થિર ઉભા રહેવાના તપ રૂપ 'આચા'નો: આ બધું માત્ર ઉપચારના અખતરામાં જવાપાતું છે, અને અખતરાના પરિણામો પ્રાપ્ત: 'સન્નેગો' પર અવલંબિત છે. પ્રથમ તો નાડી (શક્તિ) ને પિછાનનાર કુસળ વૈદ જ જવલ્લે મળે છે. દરદ જાણવામાં આવ્યું તો પણ દરદીની પરિસ્થિતિઓ અને અંતર સ્થિતિઓનું જાણપાતું કે જેના વગર કોઈ પણ દવા યથેષ્ટ અમર ઉપજાવી શકે જ નહિ તે હોવાનો સંભવ (પરિચયના અભાવે) જોછો જ હોય છે. અમુક દેશ-કાળમાં જ પાકતી ઔષધિ મેળવવાના સાધનની પણ હાજરી હોય વા ન હોય. ઉવટે, કાંઈ નહિ તો એક ઔષધને ત્રેનું કાર્ય બજાવવાને

જોઈતો સમય મળ્યા પહેલાં, ખીર્ન કરચિત્ત વિરોધી અસર ઉપજવવાનો ગુણ ધરાવતા ઔષધ તરફ નહિ દળવા જોઈતું થઈ પશુ દરદી અને દરદીનાં આળી ચામડીવાળાં 'રોદી' જનોમાં ભાગ્યે જ હોય છે, આમ અનેક સંયોગો ઉપચાર દ્વારા રોગ મટાડવાના પ્રયોગ સાથે લાગેલા જ હોઈ, પરિણામે રોગ વધવાના સંભવ વધારે પ્રમાણમાં છે, ઘટવાના સંભવ થોડા હોય છે; અને મટવાના સંભવ તેથીયે થોડા હોય છે. શાસ્ત્રાદિ સાહિત્ય માત્રનું વાચન, શ્રવણ, તપાદિ ક્રિયા વિશેષનું આચરણ અને યોગાદિ તાલીમ વિશેષનું સેવન એ સર્વ પશુ સરેરાશ મનુષ્યને મળે અને અશક્તિ વધારનાર થઈ પડવાના સંભવ વધારે છે, મળે અને અશક્તિ ઘટાડનાર થઈ પડવાના સંભવ પ્રમાણમાં ઓછા છે. અને મળે અને અશક્તિ મટાડનાર થઈ પડવાના સંભવ તો એથીયે ઓછા છે પણ તે છતાં નિહાં સુધી એક તરફ મળે અને અશક્તિ છે, અને ખીજી તરફ ખોરડા અને ઔષધિઓ છે ત્યાં સુધી ઔષધોનો ઉપયોગ અને વૈદ્યનો ધંધો તો ચાલુ રહેવાનો જ નહિ દવાથી અમુક દરદ મટ્યું લાગે છે ત્યાં પશુ દવાની અમર લોહીમાં ખીન્ને ખાસ વિકાર તો જરૂર પ્રગટાવે છે કે જોનો ઇલાજ કરવાનું તો હજારોમાં એકને જ સહે છે સર્વથા કુશળ વૈદ્ય અને એકનિષ્ઠાવાળો દરદી એ બે સંજોગો મુખ્યત્વે હોય તો આરોગ્ય વહેસે મોડે પણ જરૂર પરિણમે છે અને એવો વૈદ્ય દવા વડે મળે દૂર કર્યા બાદ દવાની અમરને પણ જાણી નાખવા ચૂકતો નથી. એ જ કારણ છે કે શુક્લ યજુર્વેદના મુક્તિકોપ-નિપદના પ્રજેતાએ દેહ અને દુનિયાની સાથે સાથે શાસ્ત્રાદિ સાહિત્યની પણ 'વાસના' (અર્થે, આરોગ્ય મળે)માં ગણતી

કરી ત્હેનોય ત્યાગ ('દુનુમાન' જેવા નીરોગીને) કરમાન્થો હતો. દુઃકમાં, જરાવધાને ખાલી કરવા ઉપે મસ્તક કરવો અને પછી પાછો પોતાની મેથે જ ઉત્તમ મસ્તકવાળો થવા દેવો- એ અનુભવી અથવા યાનીની તાલીમનું રહસ્ય હોય છે. જે કાંઈ છવાસુના જીવિચરીરને કે લાગણીચરીરને સાચું લાગે 'તે દરેકને અસત્ય કરાવી આપતું અને અસત્ય તરીકે જાહેરવું એ જ યાનીનું કર્તવ્ય. 'જન્યૂત' ને 'સ્વપ્ન' તરીકે પ્રતાપ્યા બાદ શિષ્યને એ નવા 'જ્ઞાન' સાથે જન્યૂતમાં ખેલવા સ્વતંત્ર રાખે છે. વર્તનનો પક્ષટો માત્ર દૃષ્ટિના પક્ષટા પર્યંત જ રાખે છે. 'આવર્ત' એટલે 'વિવર્તનોય વિવર્ત' થયા બાદ શિષ્યને માટે ચરાચર આખું વિશ્વ ખુલ્લું મૂકે છે: કારણ કે ત્યાં પછી શિષ્યની ગતિ અજાનની અપેક્ષા પર દયાતી ધરાવતા યાનથી દોરાતી નથી હોતી, પણ 'નિરપેક્ષ યાન'થી ગેરાતી અને દોરાતી હોય છે. એ યાનમાં 'વિવર્ત' કે 'આવર્ત' નથી. 'સર્વ સાર ઉપનિષદ' એની પિછાન કરાવતાં કહે છે, "તે આત્મપ્રકાશ છે, તે એ છે કે જે સર્વને પ્રકાશિત કરે છે, તે એ સ્વતંત્ર (અમર્યાદ, absolute) જ્ઞાન છે કે જેને કાંઈ આડખીજ નથી, તે એ જ્ઞાન છે કે જેમાં આદિ અને અંત નથી; જે સર્વ દ્વંદ્વો અને કૃપાન્તરેનો સાક્ષી છે. "

* * *

૫૩ વિકારને નિમિત્તે વૈદ્યનો અને વૈદ્યને નિમિત્તે વેદનો ઉલ્લેખ થઈ ગયો એ જોઈ વૈદ્ય અને વેદ વચ્ચેના મૂળ સંબંધનું સ્મરણ થઈ આવે છે. વૈદ્ય શબ્દનો ઉચ્ચાર

થવા સાથે આજે આપણી સ્થાને એક એવી વ્યક્તિનો ખ્યાલ ખડો થાય છે કે નાડીપરીક્ષા અને ચિકિત્સા જાણુતો હોય તથા ઔષધિઓ ખનાવી અને વેચી જાણુતો હોય. દૂકમાં એક ધોધારી સાયન્ટીસ્ટ. એ શબ્દ ત્હેના જન્મ વખતે જુદા જ અર્થમાં પ્રવર્તતો હતો, પણ ખીજા ધણા શબ્દોની માફક જ એનું પ્રતિદિન અધઃગમન થતાં થતાં આજના અર્થે તે આવી ગયો છે. મૂળે વેદ અથવા 'જ્ઞાન'થી મેળધ ધરાવનાર એ અર્થમાં 'વૈદ્ય' શબ્દ જન્મ્યો હતો. બહારની તેમજ અંદરની દુનિયાની મજામુક્તિ અથવા શુદ્ધિ સાધી આપનાર જ્ઞાન અને એ જ્ઞાન ધરાવનારા 'જ્ઞાની' તે વૈદ્ય વેદ અથવા જ્ઞાન અને વૈદ્ય અથવા જ્ઞાની એઓના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા નથી; કારણ કે બહારની તેમજ અંદરની દુનિયાની ઉત્પત્તિ, લય તેમજ સ્થિતિ દરમિયાન બહારની દુનિયાથી અંદરની દુનિયા પર અને અંદરની દુનિયાથી બહારની દુનિયા પર પ્રક્ષેપાતી અસરો અને ત્હેની પ્રતિ-ક્રિયાઓ એ સર્વનો એના વિહારક્ષેત્રમાં સમાવેશ હોય. ખીજા શબ્દમાં કહીએ તો શરીરરચના અને આરોગ્ય-શાસ્ત્ર, પ્રાણ અને વૃત્તિશાસ્ત્ર, સુદ્ધિનિયમનશાસ્ત્ર, આત્મવિદ્યા, મંગીતશાસ્ત્ર, શબ્દ-લિપિ-આકરણ-તર્ક-કાવ્ય-અલંકાર શાસ્ત્ર, પાક-આયામ-કામશાસ્ત્ર, સંતતી-કૃષિ-વાણિજ્ય શાસ્ત્ર, રસાયણ-મંત્ર-વિદ્યુત શાસ્ત્ર, વનસ્પતિ અને પ્રાણી શાસ્ત્ર, ભૂસ્તર-ભૂગોળ-ખગોળ શાસ્ત્ર, જ્યોતિષ-મંત્ર-યોગ શાસ્ત્ર, સમાજ રચના-સમાજ ગદ્યા-સમાજ વિકાસ શાસ્ત્ર (તદ્દંત-ગંત વિગ્રહ, શાન્તિ અને ધારાશાસ્ત્રો સહિત) : ઈત્યાદિ સર્વ ક્ષેત્રોમાં જોનો પ્રકાશ ખેલતો હોય તે વૈદ્ય એ પૂર્ણતાનો અંશ

માત્ર પકડી એને 'ધધો' બનાવવાની પ્રકૃતિ જેઓમાં પ્રક્ટી તેઓ પણ 'વૈદ્ય' જ કહેવાતા રહ્યા—પશુ સંસ્કૃત કોય સાક્ષી પૂરે છે કે તે ધ્યાનશુ અને વૈશ્યાના કે ધ્યાનશુ અને શુદ્રાણીના સંયોગનું સંતાન હોય, અર્થાત્ 'Mixed blood' ઉચ્ચ અને તુચ્છ વૃત્તિઓની સંકરતાનું ફળ નથી બહાકાર વૃત્તિના ફળને કપ-વિક્રમ અને સેવા-સેવાફળ સુએવ નહિ : આ વાંચીને કેટલાએ અધી-રાઓ તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી પડશે; શું ત્ત્કારે ઉદરનિર્વાહ જોટક્રુપ મહેનતાણું ન લેવું ? શું પેટ ભર્યા વગર જીવન અને સમાજરક્ષા શક્ય છે ? શું સાધન વગર સાધ્યની સિદ્ધિ સંભવિત છે ? શું 'નીતિ' પૂર્વક રજાતો પૈસો પણ પાપ છે ? શું પૂર્ણતા પૈસાનો દોહ કરી રહે ? શું દ્રવ્ય વગર સાયન્સ કે સાહિત્યની પ્રગતિ થવી સંભવે ? આવા આવા એક દબારને એક પ્રશ્નો થયા જ જોઈએ. પણ દરકોઈ અનુભવી કહી શકશે કે આ પ્રશ્નો મૂળ હકીકતના કુદૃષ્ટીઓ નથી, ઓળા છે. જેમ બધા ઓળાને અવકાશ છે તેમજ આવા પ્રશ્નોને અવકાશ છે. સૂર્યમાં ઓળા નથી, બહુબાનમાં પ્રશ્નો નથી. આ સંપળા પ્રશ્નો 'બપ'માંથી ઉત્પન્ન થાય છે કે જે બપ 'પ્રમાદ'નું કાર્ય છે. એક વિજેતા પોતાના અનુભવ કહે છે કે "તથ્વતો વમ-તસ્ત મયે સથ્વતો બપમત્તસુણત્તિમયે"—પ્રમત્તને કેન્દ્રથી ખસી ગયેલા જ્ઞાનને—એક નહિ પણ સર્વ તરફથી બપ કરે; અપ્રમત્ત-આત્મનિષ્ઠ કેન્દ્રમાં સ્થિર જ્ઞાનને સર્વતઃ અભય છે. શું યશે અને કેમ યશે એવો તરંગ તપેલી જમીનમાંથી જ નીકળી શકે અને તે પ્રમાદભૂમિકામાં જ બને છે. અપ્રમત્ત-ભૂમિ પર આવશ્યકતા માત્ર આકર્ષાઈ આવે છે. આત્મનિષ્ઠતા હૃદયકાશમાં થતો એક સંકલ્પ માત્ર કંઈ કંઈ સાધનો તૈયાર

સાગોપાંગ રૂપે ખડા કરે છે-રે કંઈ કંઈ રાગઓ, રાગ્યો અને પૃથ્વીઓ એના પગનો દડો બનવા કે એના ચાક પર ચડવા સ્વતઃ ઉમેદવાર બને. પણ આ કાંઈ મ્હોં મીઠાં કરવાની કે સાહિત્યચર્ચાની વાતો નથી. આ તો સ્થિતિવિશેષનું ચિત્ર છે. પ્રમાદ જોટલે અંશે છતાયો હોય તેટલે અંશે એ સ્થિતિ ઉગવા પામે. પ્રમાદના જયની તાલીમ કે મુદ્દ તે 'પ્રગતિ'. પ્રમાદની આગ્રાથી સપાટી પર જેમ તેમ 'Unscientifically' જેંચવું અને જેંચાવું, લૂંટવું અને લૂંટાવું, પારવું અને માર ખાવો, બકવું અને બકાવું, ભોગવવું અને ભોગવાવું, ચડવું અને ચડાવવું, ઉચકવું અને ઉચકાવવું, પડવું અને પાડવું, વાંચવું અને વચાવવું-એ માત્ર અશક્તિના ફાંફાં છે-પ્રગતિના માર્ગ પર એ પગલાં કદાપિ જોવામાં આવતાં નથી.

*
* *

૫૪ પ્રસન્નવદના 'નમ્ર સત્ય' ને મ્હોં એક વાર પૂછ્યું: "સત્ય શું અને અસત્ય શું?" તેણીની આંખમાંથી અમિ ઝરવા લાગ્યો-જેને ક્રોધામિ કે શાનામિ એવું કાંઈ નામ આપવાનું મ્હને તે વખતે સ્ફુરણ જ થયું નહોતું. તે વખતે મ્હને તેણીની આંખની ક્રિયા મ્હારા હૃદયમાં જવાબ આપતી લાગી: "નમ્ર સત્યની સ્થાને આવીને ઉભવા બાદ પ્રશ્ન! નગ્નતા પોતે જ સત્ય પછી કયું સત્ય શબ્દ કે ચિત્રથી બતાવશે? હું નગ્નતા માટે 'શરમાતી' નથી અને નગ્નતા જોનાર તરફનો 'ભય' ધરાવતી નથી-કારણ કે મ્હારા સિવાય ખીજું કોઈ કે કશું જ હવું તે બધું મ્હારી નગ્નતાની જવાબમાં

બળી અદક્ષ થયું છે. શરમ અને લાયનો અત્યંતાભાવ એ જ સત્ય બાકી તમામ અસત્ય,—એ કે મ્હારી નમ્રતામાં તો અસત્ય ખ્યાલ રૂપે પણ દયાત નથી અને માત્ર ત્હારી ખાતર એને દયાતી આપવી પડે છે. તું જે નિઃશંકપણે કરવા પ્રેરાય તે, તે કાર્ય માટે શરમાવા વગર અને અન્યના ભય વગર કર; અને પરિણામ માટે પણ શંકા, ભય કે લજ્જા ન થવા દે; એ જ નમ્રસત્ય” અને એ આગના શબ્દો મ્હારા હૃદયમાં સખાઈ રહેવા સાથે જ મ્હારી હૃદયવાદિકા બળી ખાખ થઈ, ઘણા યન્ને ઉછેરેલાં બાંકિત, દવા, સક્રાન્ત્યુતિ, નમ્રતા, સેવા આદિ સુગંધીદાર પુષ્પો ગુમાવી બેઠાં। ખરૂં કહું છું, પારો જૂલેચૂકિય એ નાગી મૂંગી ધૂતીના પડએ કેઈ ન મ્હડશે।

પૃષ્ઠ ગોંધીજીનું અદ્વિસક રાજતંત્ર સત્ય હો વા બમણા હો—
તે સાથે મ્હને કાંઈ નિરખત નથી. પણ જે કાળે આર્ષ પ્રજા સગાયકબળ તેમજ આખ્યાત્મમળમાં શ્રેષ્ઠ હતી તે કાળની ત્હેની પ્રકૃતિ કે જે ત્હેની બાષામાં પણ સ્વભાવતઃ ઉતરવી જોઈતી હતી અને ઉતરી હતી તે પ્રકૃતિએ એક શબ્દ રચ્યો હતો તે મ્હને યાદ આવે છે. એ શબ્દનું નામ ‘વૈશાલ્યમ્.’ માણસના અનુમાનો ત્હેના અનુભવોને અનુસરતા હોઈ થીસમી સદીનો હિંદી એ શબ્દનો “પ્રજ્વનાં રાત્રો છીનવી લેવાનો કામ કાનૂન વિશેષ” એવો અર્થ કરવા તૈયાર થાય તો એથી આશ્ચર્ય ન થવા પામે. પણ સંસ્કૃત શબ્દકોષ જોતાં એ અર્થનું ખોટાઈ સ્પષ્ટ દેખાશે કાંઈ કહે છે: વૈશાલ્યમ્ એટલે

ગઢનંમેન્ટ ! જે સમાજવ્યવસ્થામાં રાજા રાખવાની જરૂર જ ન પડે એવી શાસનપદ્ધતિનું નામ વૈજ્ઞાનિક અથવા ગઢનંમેન્ટ ! તલવાર, તોપ, ટોરપીડો જ માત્ર નહિ, પણ ફાંસી, જેલ, એક કોડે એક કલમવાળો કાયદો-ઇત્યાદિ સર્વ સજાઓની જરૂરી-આતને વધારી જવાય ત્યારે સમાજવ્યવસ્થાના અખતરાએ યાને ગઢનંમેન્ટ પ્રગતિ (Progress) કરી રહેવાય. રાજ-સત્તાક હોવા પ્રજાસત્તાક હો, જે સરકાર આ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી પછી પોતે ખસી જવું, એવા નિર્ણયનો પ્રમાણિક અને હૃદયોક એકરાર ન કરે તેવી તમામ સરકારો જનતાની દ્રોહી છે, મનુષ્યવિકાસની ધાતક છે. પૃથ્વી પરના મ્હોટાંમાં મ્હોટાં રાજ્ય કરતાં અનેક ગુણી મ્હોટી પૃથ્વીઓ પ્રેરિત ગતિ, બાહ્ય અંકુશ અને દૃશ્યમાન સરકાર વગર કોડો વર્ષોથી અને નિર્વિધિ જીવી અને ચાલી શકે છે, માત્ર આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાની પ્રમાણિકતાનો જ અભાવ છે; નહિ તો અતર્ગત કાનૂનને પ્રતાપે તમામ મ્હો આદર્શો કરે છે તેમ સમાજો પણ ચાલી શકે એવી ચાવી શોધાવી અશક્ય નથી. દરેક મ્હો ચોક્કસ મ્હર્મા જ ફરે છે, ફરકોઈ જે મ્હો વચ્ચે ચોક્કસ છેલું સમવાપ્ત રહે છે, એક મ્હો અને બીજા મ્હો વચ્ચે આતર્થવહાર કે આત-વ્યાપાર નથી-કે ત્હેની જરૂર પડતી નથી, એક મ્હોની બીજા મ્હર્મા ઉપસમોરી નથી, અનુકરણ નથી; બીજું શું શું છે અને શું શું નથી તે અવલોકી મનુષ્યસમાજની સુવ્યવસ્થાને એ અવ-લોકન કેટલે અંશે લાગુ પાડવું અર્થસાધક છે તે વિચારવું જોઈએ ॥ અને એ વિચારણા માટે સુધરેલી દુનિયાના એક-તમ જોજાઓએ પ્રયત્ન સહકાર કરવો જોઈએ છે. જ્યાં સુધી આ રસ્તે વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન શરૂ ન થાય ત્યાં સુધી આખા

જગતની પ્રજા સાહિત્ય, શિક્ષણ, કાનૂન આદિ લગભગ તમામ પ્રવૃત્તિઓને સહીસલામતીથી મોકુફ રાખી શકે છે;—ફક્ત શાસકોને તે ન પાડવે એ જુદી વાત છે.

* *

૫૬ 'મુક્તિ' નો જાણે જાણનાર, ધર્મશાસ્ત્રના 'સ્વ' નારાઓએ 'ધર્માત્માપણું' નથી ખેંચ્યું, કે નથી ખેંચ્યું 'રાજદારીપણું' એમણે માત્ર 'મનુષ્યત્વ' ખેંચ્યું છે, કે જે મનુષ્યત્વના ધર્માત્માપણું અને રાજદારીપણું આદિ અંગ માત્ર છે. નબળાઈને વટાવીજવાને રસ્તે મનુષ્યને મુકવો એ જ એમની ગતિ છે, અને એને 'ધેટાં'ઓએ 'મુક્તિનો ઉપદેશ' એવું નામ આપ્યું છે. સિંહ જેમ 'સખાવતી' નથી તેમ પુરુષસિંહ 'ઉપદેશક' નથી હોતો; છતાંય તુમિવાદતુમિના ચિહ્ન તરીકે ઢુઢા ફેંકવાનું સિદ્ધથી સ્વભાવતઃ બનવા પામે છે તેમ પુરુષસિંહ તુમિના પ્રસંગે વિશ્વાસ રૂપે મુક્તિ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવા પામે છે, જો કે તે પોતે તો મુક્ત કે મુક્તિ સ્વરૂપ જ હોય છે—મુક્તિનો ઉમેદવાર કે ઉપદેશક નહિ।

* *

૫૭ મનુષ્યમાં જેમ વધુ અસે મુક્તિ પ્રગટતી જાય તેમ બાકી પ્રવૃત્તિ આપોઆપ ધટતી જાય, આંતરે પ્રવૃત્તિ વધુ ને વધુ વિસ્તૃત અને બળંકર થતી જાય. તર્કવાદીઓ માને કે ન માને પણ મુક્તિના પ્રાકટ્યની નિશાની જ 'આપખુદી' હોય અને મુક્તિના પૂર્ણ પ્રાગટ્યમાં આપખુદી સ્વભાવતઃ બળી ગઈ હોય ! એ જવાબમાં ચતાં પ્રથમ સ્થાનથી 'she'

અમર અને તુંડ બને અને બીજા સ્નાનથી 'ખાખ' થાય ! એટલા જ માટે એવી વ્યક્તિ સમુદ્ર (સમાજ) ની પેલી પારના 'પહાડ'ના- 'ગર્ભ'માં વસવાટ કરે છે, કે જેથી એનું રૂપ જનતાની આંખોને પીડે નહિ, એની તુંડાઈ જનતાને ઈર્ષ્યા ઉપજાવે નહિ અને એની અમરતા નિરંતર મરતા માનવને સાહે નહિ ! અને એની અમરતાને, એના રૂપને, એના પુનર્સ્નાનને અને એના ખાખ થવાપણાને Leo-પુરુષસિંહ જ જોઈ શકે ! ફ્રેન્ચ પક્ષી હેમડને આ દર્શન કેમ થયું હશે ?... સઘળા સહજ વિચારકો શહે છે, સઘળા યોગીઓ Leo છે, પણ વિચારકોને બાળનાર અને યોગીઓનેય ડરાવનાર 'બીજાવારની નવાળા' એ 'બહા' છે, 'સિદ્ધ' છે, 'યોગીશ્વર' છે, ખાખ છતાંય મુડદાને ગતિમાન કરનાર છપું તત્ત્વ છે, એ જ 'તત્ત્વવેતા' છે !... આહ ! તત્ત્વવેતાની ઉંચાઈને ઉંડાઈ કાણ અને ક્યા ગળથી અને કઈ ધીરજથી માપશે ?

* *

૫૮ વિચારકમાં વ્યાપકતા હોય છે તેથી ઇન્દ્રિયોને અગોચર એવા તત્ત્વને પણ સ્પર્શી શકે છે, પણ હેનાથી યોગ કરી શકાતો નથી; અર્થાત્ એકાકારપણું કરી શકાતું નથી. એની એ અપૂર્ણતા એને યોગીની મૂલાકાત માટે તરસાવે છે. બીજા હાથ પર 'યોગી' એકાકારપણું કરી શકે છે, પણ પ્રેમ કરી શકતો નથી; કારણકે પ્રેમમાં અદ્વૈતનું પણ બંધન નથી હોતું—પ્રેમપાત્રનું વ્યક્તિત્વ કાયમ રાખીને હેનાથી ભેટી શકાય તો જ પ્રેમ ગંભીર છે, તેથી ત્હારે she અથવા વિચારક Leo અથવા યોગીને ભેટવા ઇચ્છે છે ત્હારે યોગીની પ્રકૃતિને કાંઈક ભય જેવો અનુભવ થાય છે અને તે

ભય અભિપરીક્ષા સૂચવે છે । પરિણામે એકાકારપણાનો તે ગરગળાંડો જ્ઞાનામાં છીપલાવી ‘ખાખ’ થાય છે—‘સિદ્ધ’ થાય છે—‘જ્ઞાની’ થાય છે અને સવળી કિમતોના સન્ન્યને વટાવી જાય છે; જ્ઞાનરે યોગી Leo પાછો ‘વતન’ તરફ—જે જનતામાંથી તે છોડ ઉઠ્યો હતો તે જનતા તરફ પાછો સીધારે છે । હા, પહેલાં કરતાંય વધુ શક્તિ સાથે પાછો સીધારે છે. એ શૃદ્ધિગત શક્તિની સાખીતી એ છે કે, કોલના નિવાસમાં જ્યાં વખતે Leoને પહોંચીને એ ઘડો વચ્ચે પાટીકા મૂકીને ખીણ વટાવવી પડી હતી, જ્ઞાનરે કોલના નિવાસને છોડતી વખતે વગર પાટીઆએ જ ખીણને ચેકી જતું શક્ય બન્યું હતું. ‘વતન’ તરફ પાછો ફરેલો યોગી જલે હવે સમર્થના ખેલ કરશે, પણ ખાખ થયેલો કોલને તો જોઈ શકશે નહિ અને ખાખમાં રહેલી મુઝદાને અસાવવાની શક્તિ પણ તેના નદી-બમાં નહિ હોય ।...વિચારક ‘ઝી’ છે, અને યોગી ‘પુરુષ’ છે,—પણ શુકાબલો બધી બાબતમાં ન હોઈ શકે. દર્શાત માત્ર એકદેશીય જ હોવા સંભવે. વિચારક અખતરામાં આનંદનારો હોઈ વધુમાં વધુ સાહસિક હોય છે અને તેથીજ જેનાં પરિણામની પોતાને ખબર નથી એવા પુનર્સ્થાન માટે તત્પર થઈ એ ‘બયંકર જૂસ્સા’ને પરિણામે મુક્તિ મેળવી લે છે, જ્ઞાનરે સ્વરક્ષા અને સ્વઆનંદનો દાસ એવો જે યોગી વિચારકને પ્રજાગતી જ્ઞાણને જોઈ ભય પામી વતન તરફ પાછો ફરે છે તે તો મુક્તિનો પ્રસંગ શુભાવી બેસે છે—કાંઈ કુઝોને માટે શુભાવી બેસે છે.

‘યોગી’ અને ‘વિચારક’ બન્નેનું જીવન ‘તપ’ રૂપ
 ૫૯ હોય છે—પોતા માટે કષ્ટો ઉપજાવવા દ્વારા જ તેઓ
 જીવે છે. પણ તેમ ચવામાં કંઈ પરગણુપણાની શુદ્ધિ કારણ-
 ભૂત નથી હોતી; તે દરેકની વિભિન્ન જરૂરીઆત જ કારણ-
 ભૂત હોય છે. પણ એમની એ જરૂરીઆતનો પડછાયો ધરતી
 પર-જનતા પર-જુદાં જુદાં ચિત્રો ઉપજાવે છે. યોગીની પૂજા
 અને વિચારકનો ભય પ્રતિક્રિયારૂપે જનતામાં પ્રકટે છે. અને
 વસ્તુતઃ યોગી પોતાનો આનંદ મેળવે છે અને વિચારક જન-
 તાને પ્રગતિનાં પાદચિન્હો આપનાર થઈ પડે છે ! હકીકતનું
 આ આલેખન ન માની શકનારે બ્યવહાર શુદ્ધિથી જ પુરૂષ
 અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિ તપાસી જોવી; સ્ત્રીની એજ લૂંટનાર પુરૂષ
 પોતાનો જ આનંદ નથી દૂંઢતો તો ખીજું શું કરે છે ? અને સ્ત્રી
 ખાટલે પડી જે ‘પ્રભ’ જણે છે તે પુરૂષની પ્રભ કહેવાય
 છે અને જનતાને ‘ઉપયોગી’ થવા માટે હોય છે.

યોગી અને વિચારકનું એકથ યાચ તો એમાથી ‘જ્ઞાની’—
 ૬૦ નિરપેક્ષ જ્ઞાની જન્મે, પણ એવાં લગ્ન બહુ જવડલે
 જ બને છે. ઘણે ભાગે એક, બીજાને પોતા માટે અનિષ્ટ
 માનતો હોય અને તેથી ‘સગાઈ’ જ થવા પ્રસંગ આવતો
 નથી અને સગાઈ યાચ તો લગ્ન પહેલાં જે વચ્ચે એકાદી
 મુસાકાતમાં ચક્રમક ઝરવા પામે અને કદાચ લગ્ન યાચ તો
 પૂરી કચવાટની લાગણી સાથે છૂટાછેડા થવા પામે ! જેમ
 મોઢી ચીજ તેમ પ્રાપ્તિ મુશ્કેલ !

વિચારકની અખંડ અજાણી અને યોગીનો અખંડ
 ૬૧ રસાસ્વાદઃ બેઉ, ‘જ્ઞાની’ની આગમાં અદસ્ય યાચ
 છે. પણ જે જમાનામાં યોગી અને વિચારકનો પણ દુષ્કાળ

તે જમાનામાં 'જાની' ક્યાં દૂંદવો !... એ ઉચ્ચ પદાર્થોની નામનાએ એમના 'ઇમિટેશનો' તો જરૂર ઉપજાવ્યાં છે; 'જાની'ના ઇમિટેશન તરીકે આશ્રમધારીઓ અને શુદ્ધ વેદાંતીઓ; વિચારકના ઇમિટેશન તરીકે રિપોર્ટરો, બાપાંતરકારો, કથાકારો અને દીકાકારો; અને ચોગીના 'ઇમિટેશન તરીકે' હકચોગીઓ, દોષોદીપ્તો, વામમાર્ગીઓ અને વાગ્જનના મચ્છીમારો; એ સર્વની ધીસા ખેલી રહી છે. વિકૃતજનતા વચ્ચે કનૈયો કદાપિ ખેંચી શકે છે ? એની દારકાં તો જળમાં લવ પામી છે—હવે એને Locusts કાઢાવે—ઉભવાની જૂમકા જોઈએ ને ? આધુનિક મૂઠો એના નાચનું આંગણું—પ્લેટફોર્મ—જૂમિકા તૈયાર કરવા ખાતર તો નહિ હોય ?

૬૨ લોકો 'સોધી' તો શકતા નથી, પણ ચાહે રાખી શકતા નથી, અને તેથી જ સોધકને તેઓ પૂજતા હોય છે ત્વેનો દોહ કરનાર મધ પડે છે—વગર ઇચ્છાએ તેમ બનવા પામે છે. ફેરિક નિત્સેએ વિચારક જૂમિકા પરથી એક વાર ઠણું હતું કે, પ્રગતિની આગળ વધતી સ્થિતિમાં દીવાના-પણું હોય या ઉદ્દતાઈની પરાકાષ્ટા હોય. એ 'નર્નખી'ને અને એ ઉલ્લેખને કેટલાંએક વર્ષો વીણા બાદ એની પ્રગતિએ એને એથીય ઉચ્ચ જૂમિકાએ લાવી મૂક્યો. એ વખતે લોકો એને ખરેખર દીવાનો માની દીવાનાસાળામાં ધક્કેલી આવ્યા ! પણ 'લોકો'ના શો દોષ ? નિત્સેના મરણ બાદ એના પરમ પ્રશ્ન-સકો પૈકી એક વિદ્વાન અને એના પરમભક્તો પૈકી એક (એની ખૂંટ કે જોએ એનું જીવનચરિત્ર લખ્યું છે) લખવા ચૂક્યા નહિ કે, નિત્સેની આખર અવસ્થાનું દીવાનાપણું એના પિતા તરફનો વારસો હતો ! મતલબ કે આ ભક્તોને દીવાના-

પણ એ 'ખામી' રૂપ લાગ્યું અને જેને તેઓ ખામી વગરનો માને છે તેનામાં દેખાતી એ ખામી તેમને ખુંચતી હોવાથી એ ટાપલો પૂર્વજને સિરે નખાઈ ગયો. આમ ચાથી બન્યું ? એમને માત્ર ડાહ્યાપણની અપેક્ષા પર હયાતી ધરાવતું દીવાનાપણું જાણવામાં હતું, તત્ત્વવેતાનું દીવાનાપણું એ કાંઈ સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે એવો અનુભવ નહોતો, અને નિત્યે પર ભક્તિ છતાં એના શબ્દોને વટાવીને એને પ્હોંચવાની એમનામાં શક્તિ નહોતી. તેથી એનામાં એમને દેખાયલું દીવાનાપણું ભેતી વખતે પણ તેઓ એના પોતાના શબ્દો માદ કરી ચક્રા નહિ કે 'એક અલૌકિક દીવાનાપણું પ્રગતિનાં પાદચિન્હ તરીકે આવે છે,' હિંદી યાનીઓએ પ્રગતિનાં પાદચિન્હો એક બે નહિ પણ તમામ કહી દીધાં છે, જેમાં દીવાનાપણું, ઉદ્ધતપણું અને બાલપણું પણ સમાઈ જાય છે. પણ એવા ઇસારા છતાં લોકો ભૂલે છે-કારણ કે એ પગલાને પોતાના પગઝાથો માપવા જાય છે ! Eche Homo જેવી કૃતિને આ પ્રમાણે જ દીવાનાપણાથી રંગાયેલી શુદ્ધિનો બકબકાટ કરાવવામાં આવ્યો છે !

૬૩ વાલ્મીકીનું 'રામાયણ', નિત્યેનું 'Thus spake jarthustra,' બાસનું 'મહાભારત' અને તદતગતિ કૃષ્ણગીતા (અથવા Thus spake the Riddle), Alexander Dumas નું 'Count of Monte Cristo,' Haggarsનું 'She' એ વગેરેના લખનારાઓએ કાંઈ ઇતિહાસો લખ્યા નથી, કથા કે કલ્પનાઓ લખી નથી, સાહિત્ય લખ્યું નથી, પણ પ્રગતિનાં પિકચરહાઉસો રચ્યાં છે અને હિંદુઆત્માની સામકાલો જીવેલાના એક્ષરે એપરેટસ ગોઠવ્યાં છે:

એમ ત્હારે કેટલાએક સાહિત્યશાસ્ત્રી અને શાસ્ત્રપંડિતો સમક્ષ મ્હારાથી બોલાઇ જવાયું ત્હારે તેઓ મ્હારી અતિશયોકિતપર હસ્યા ! મ્હેં ત્હેમના હસવા સાથે સદાનુમૃતિનું હારવું ઉમેરું. નહિ તો બીજું શું કરું ! ત્હમે મૂર્ખ છો એવી પંડિતોની માન્યતાને ત્હમે જો છુટ્ટી પાડશો તો તેઓમાં દેવનો ક્રોડ સસળશે અને ત્હમારા તરફના યોગ્ય ધણા માનને સ્થાને પ્રગટ તિરસ્કાર ઉપજવશે !

*
*
*

૬૪ શાસ્ત્રપંડિતો તો નિતરીનું નામ વ્યાસ સાથે કે એલેક્ઝાન્ડર કુમારું નામ વાસ્મિકી સાથે બોલાવું પણ સાંભળી શકતા નથી ! વ્યાસ, વાસ્મિકી અને 'ત્રિપદી સમાધા પુરૂષ ચરિત્ર' ના કર્તા હેમાચાર્ય : એ બધા તો આધ્યાત્મિક સાહિત્યના કર્તા; અને કુમા વગેરે તો માત્ર નવલકથાકાર તથા નિતરી કલ્પનાનું મુતજું કે સુદિવાદનું જાગું કે બહુ તો (અરવિંદ બાણુ જેવા યોગાભ્યાસી માનસશાસ્ત્રીએ કહ્યું હતું તેમ) આધ્યાત્મની વિકૃતિ ! ... યુક્તિમય દિવંતું અધ્યાત્મ પણ કેટલું યુક્તિમય બનવા પામ્યું છે ? અદૈતની જાવનામાં એકનાર દિલ્લી પણ અધ્યાત્મ અને વ્યવહાર લિલ જ જોવાં કરે છે ! વ્યવહારને ગતિ આપનાર અધ્યાત્મ અને અધ્યાત્મનું સ્થૂળ વ્યવહાર બે વચ્ચે અભેદ તે જોઇ શકતો નથી. એને મન અધ્યાત્મ એક સિદ્ધાંત માત્ર, પવિત્ર મુર્તિ માત્ર, સ્થિતિસ્થાપક અને દેશસ્થ જાવના માત્ર છે; સર્વવ્યાપક, સર્વ રંજી, બહુરૂપી શક્તિ નહિ ! અમુક દેહ અને અમુક વસ્ત્રમાં તેણી હાજર થાય તો જ તે પિજાણી શકે અને પૂજી

શકે, નહિ તો એ પૂત્યને પણ તહેની જૂતી પડે!....માણસ
ગમે તે 'મંદિર'માં જાય કે ગમે તેવી air-tight ગુફામાં યોગ
સાધવા બેસે, પણ એની mentality કે જે ગુલામીના દુક-
ડાથી બનેલી છે તે તો તહેની સાથે જ અને સ્થાને જ હોય
છે. અને તે જે દર્શન કરાવે છે તે જ તહેને દેખાય છે.
વાલ્મિકી ચોતે કહી ગયા છે કે, અણુએ અણુએ સૃષ્ટિ છે,
લાંબી પહોળી સૃષ્ટિ ખુદ એક અણુ છે, એ અણુ પણ વ્યક્તિના
એક કાળના એક ભાવનું સ્પૂર્ણીકરણ માત્ર છે. એકની સૃષ્ટિમાં
બીજાને અવકાશ નથી, અને વ્યક્તિમાત્રની સૃષ્ટિઓ ચિદાકા-
શના પ્રતિબિંબ સિવાય બીજું કશું નથી, કે જે ચિદાકાશ એ
અદિતીય આત્માનું હૃદય છે, -પણ તે છતાં વાલ્મિકીના ભક્તો
નવલકશ અને આધ્યાત્મશાસ્ત્રને એક જ શક્તિના પ્રતિબિંબો-
આભાસો રૂપે જોઈ નથી શકતા અને વાલ્મિકી કૃત રામને
તથા નિરોક્ત નનામા Superman ને તથા Dumas કૃત
Sailor Count ને એકી વખતે એક રૂપે અને બાવહાર
તેમજ અધ્યાત્મમાં ખેલતા ચેતન્ય રૂપે જોઈ નથી શકતા. એ
એકદેશીય 'પંડિતો' અને 'ભક્તો'ની અશક્તિ જ ભેદની દિવાલ
ખડી કરે છે અને હિંદ સિવાયના સ્થાનોમાં ખેલતા મહાભારત
'યુદ્ધો'ના અધ્યાત્મ પર તિરસ્કાર કે અસ્વીકારનો પડો નાખે છે.

* * *

૬૫ સાહિત્યશાસ્ત્રી અને શાસ્ત્રવિદોની પસંદગીઓ અને ના-
પસંદગીઓ ખોરાકના ગુણુ-દોષને અવલંબે છે; વિદ્યા-
રક્તની અને યોગીની પસંદગી અને નાપસંદગીઓ માત્ર એમની
જંદગિન પર અપેક્ષા રાખે છે. એક કુખ્ખને અનુસરે છે, બીજો કૃષ્ણને

અનુસરે છે કે જે કૃષ્ણે કુળજને ખુદ પર લાત મારી 'સીધી' અને 'શિર ઝુકાવતી' અને 'પગમાં પૂજનપુષ્પો ધરતી' કરી હતી !

૬૬ આખ્યાતમને વજ્રાતમાઓ માટે જ 'રીઝર્વ' રાખવાની યોજના કરનારાઓ કાંઈ આશ્ચર્યજનક બેદબાવને માનનારા નહોતા ! સુગંધીદાર પુષ્પોની શક્યતા કાયમ રાખવા માટે જ એમને એ પ્રતિબદ્ધ રચયો પડ્યો હતો, અને એ રચનાથી નિર્બંધો સત્તજોનુ અનુકરણ કે નકલ કરવા જતાં માર્યા જતા બચતા હતા, તેમજ આમર્ગ અશકતોના અખતરાનો ભોગ થતો બચતો હતો. એ વિદ્યા ક્ષાત્રભૂમિકામાંથી જ પ્રગરી શકે છે. અને ત્યાં જ પોષાર્થ અને ફળી શકે છે, જૈન શાસ્ત્રકારોએ ચોવીસે અવતારો કે તિર્થંકરોને ક્ષત્રિયાણીની રૂપે જ જન્મેલા બતાવવામાં કાંઈ કેઈ કેમ વિષેનો પક્ષપાત નથી કર્યો. એક જ કિયાને જુદી જુદી ભૂમિકામાં જન્મેલા-ઉછરેલા. છેડ જુદી જુદી દષ્ટિએ જ જોઈ કે આદરી શકે છે. યુદ્ધમાં ઉતરેલો ચદ્ધ પમાર આપવાની આજ્ઞા પાળવા ખાતર મરવા-મારવાની દિમત શીખે છે, એ માત્ર ચંત્ર છે, શુદ્ધિ નથી કે બાવના નથી; વૈષ્ણ યુદ્ધના પરિણામે થવા સંભવતા આર્થિક લાભો ખાતર લડાઈમાં ઉતરે છે, કે લડાઈને સદાય કરે છે, એને મનઃયુદ્ધ એ વાણિજ્યના લાભનો વ્યાપાર છે; ક્ષત્રિય રોક માટે, પોતાના વડવાની, ધર્મની કે દેશની રોક જે તેણે પોતાની કરેલી છે, ત્હેને માટે લડે છે. અને પાકાણુ કે જેણે 'અહં' ને જ દરાવી દીધો હોય છે તે તો કાંઈ અદસ્ય

વિશ્રયોગનાને સહાયભૂત થવા ખાતર યુદ્ધ કે સુલેહનાં શસ્ત્ર
ધારણ કરતો હોય છે. તેથી જ સ્વાભાવિક રીતેજ, પાછાણનું
'યુદ્ધ' જ્યત માત્રને ઉત્ક્રાન્તિમાં-પ્રગતિમાં જેથી જનાઈ હોઈ
પ્રપ્ત છે. શત્રુઓનું યુદ્ધ મરદાનગીનો જેલ હોઈ તુચ્છ પ્રકૃતિ
પર અને ધણે ભાગે 'અહં' પર વિજય અપાવનાઈ થઈ પડે
છે; વૈશ્યનું યુદ્ધ ભયકર સત્યાનાશી ઉપરાંત બન્ને પક્ષને લાંબા
વખતની તંગી અને તત્જન્ય દુર્બલતા આપનાઈ થઈ પડે છે.
અને શત્રોનું યુદ્ધ તો સર્વથા બાહીય સત્યાનાશી જ હોય છે;
તેથી જ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વમજી લેવું. તત્ત્વજ્ઞાન આપવું ન
જોઈએ, પ્રગટાવવું જોઈએ અને પ્રગટાવવા માટે જ લાંબા
કાળના કાર્યક્રમ રચાતા હતા, જહેને ક્રિયાકાંડ અને સસાર નામે
ઓળખવામાં આવે છે.

*
* *

૬૭ આખ્યાત્મ, મુક્તિ, વિજય એ કોઈ ફળ નથી, કે
જહેને કોઈ ઉછેરે અને કોઈ તોડી લેવા પૂરતા ઉઘ-
મથી મેળવી શકે અને આરોગી શકે. એ બધા પ્રગત કરતાં
પુરુષવૃક્ષમાં અમુક મોસમે ઉદ્ભવતાં તરવો છે, એ નિયમિત
અને દીર્ઘકાળની 'જેતી' છે; વિચારની કલ્પના માત્ર નહિ !
તર્કશાસ્ત્ર કે સાહિત્યની તહેને દરકાર નથી-એ તો વૃક્ષના
પડછાયા છે !

૬૮ કાષ્ઠ છોડ (કંદ જેવા) છૂતગમાં જ જન્મે છે અને ત્યાં જ મરે છે, સૂર્યપ્રકાશ જેવા પામતા નથી.

કાષ્ઠ છોડ (વેલ) જમીનમાંથી જ પ્રગટે છે, પણ જમીનથી બહાર ઉછરે છે; જો કે હજી દટાર ઉભા રહેવા જેટલી મજબુતાઈ આવી નથી. કાષ્ઠ છોડ (ફૂલ છોડ) જમીનથી પ્રગટી, બહાર જીવે છે અને પોતાના પગ પર દટાર રહી શકે છે. પણ જોકે ઉંચે વધી શકતા નથી. કાષ્ઠ છોડ (તાડ વગેરે) સૂર્ય પ્રકાશ તરફ વધુ આગળ વધી શકે છે. પણ તે છતાં જો બધા છોડ હજી જમીનમાં ઝોટી રહેલા હોય છે; જન્મદતાથી સ્વતંત્ર થઈ પોપણ મેળવવાની મુશ્કેલી એમનામાં નથી. એક પ્રાણી છોડ જ એવો છે કે, જન્મશય સુધી જ માતાથી જોડાયેલો રહે છે, અને જમીનથી બહાર નીકળતાં જ જમીન અને છોડ વચ્ચેની નાજ કાપી નખાય છે. પ્રાણીઓ જમીનમાંથી જ જન્મવા છતાં આખી પૃથ્વી પર ફરીફરી શકે છે, પણ તેમાં માત્ર માનવ છોડ જ એવો છે કે જહેનું આખું બદન આકાશ ભર્યા હોય; કેમ જણે સૂર્ય તરફ તકાયેલું તીર ન હોય ! જેટલા જોરથી જો તીર ' છોડવા 'માં આવે તેટલા જ વેગથી તે સૂર્ય તરફ પ્રાણસંક્રિતના અને પ્રકાશના પ્રદેશ તરફ ગતિ કરી શકે. મનુષ્ય જો બીજું કંઈ નહિ પણ છોડ જ છે, પણ તીર બનેલો છોડ છે. એને જમીન પર રહેવા ન દો, એની કાયાની દયા ન કરો, એને તો 'વેગથી છોડો' અને પાછળથી પણ 'વેગ ધીરો' કે જેથી તે પાછો જમીન પર આવી શકે જ નહિ !

૬૯ તીરને એવી તીવ્ર ગતિ આપવા માટે કામકામમાં જઈ અને કામકામ ખેંચનારમાં દમ ખેંચવાની શક્તિ નોંધો. અથ દુનિયાના સુધારકો ! ન્યાયશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્રના ટેંગો છોડી ઓને પોલાદી કામકામ બનાવવા તરફ અને પુરૂષને દમ ખેંચનાર ચોગી બનાવવા તરફ સધળું ઘણું મેકો. જ્યાં જ્યાં એ સંસ્કાર શૈલી હતી, ત્યાં ત્યાં તો વાલ્મીકી જેવા લુટારા પણ સર્વોત્તમ રાની હતા અને હોમર જેવા ગુલામ પણ આજના રાજા અને ધર્મગુરુ કરતાં વધારે 'સ્વતંત્ર' હતા.

*
* *

૭૦ ધર્મ એ કાવેનેમો છે, પણ આજના ધર્મપડિતો એ કાવેનેમોને શબ્દભંગ કે આશૂષણ માને છે ! મનુષ્યના બેજામાં એ કાવેનેમો મૂકી એને ઉડાડવાને બદલે એના માથા પર મૂકી એને ચમદી નાખનાર ગમારોનું મત્થાનારા જાગે !

*
* *

૭૧ સાહિત્ય એ કાવેનેમોનું ચિત્ર માન છે, પણ આજે તે કાવેનેમોનું શામક બન્યું છે, અને એ ઓળો કલ્પિત સંસાર અને કલ્પિત મન્યો સજીવા અને માણુવામાં જાંદગી પૂરી કરે છે. દેવોની જમિયા અસુરોનું-મૂતડાનું રાજ્ય તે આનું નામ ! અને એ લેખન-વાચન કલાને 'સર્વ માટે' ખુલ્લી મૂકવાની 'નીતિ' અને 'ઉદારતા'નું જ પરિણામ છે ! એક દિવસ દિંદમાંથી સઘળા ધર્મો અને ધર્મગુરુઓ એક સાથે નાશુદ થશે, અને એમનાં લોહી પીધેલી ધરતીમાંથી 'ધર્મ' જન્મશે, તમામ

સાહિત્ય બળી ખાખ થશે, અને એ ખાખમાંથી આંતરસાહિત્યના ઉદ્ગાર સાહિત્ય રૂપે મૃદુ ઝરણામાં પુટી નીકળશે. પાછલા સાહિત્યના વિકૃત સ્મરણો દિંદી મગજમાંથી ધક્કેથી કઠાડવા માટે એકાદ ભાષકર અને સર્વદેશીય મહાભારતની જરૂર પડશે.

* *

૭૨ ધણા માર પછી સ્વમજ આવે છે, અને સ્વમજે ૭૨ સુચવેલી કિયાનું દીર્ઘકાળ સુધી પુનરાવર્તન કરવાથી, કસરત કર્યાં કરવાથી, સાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કહીએ તો 'અભ્યાસ'થી, એક ભૂમિકા વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. જે જન્દા ઉભીને બેવાથી હજી વધુ દૂરની સ્વમજ નજરે પડે છે. એ સ્વમજ કોઈ કાગળપર લખે અને લેખન-વાંચન સિખવા પામેલો હરકોઈ મનુષ્ય વચ્ચે તો એ વાંચન એને કાંઈજ ઉપયોગી ન થઈ શકે. વાંચનાર ભાષા વચ્ચે છે કે બહુ તો એના ઝડકમ-કનું સૌંદર્ય વાંચી હરખાય છે, એને આત્મા વાંચી શકે જ નહિ. તેમ થવા માટે તો એણે પહાડી સિખરો પર પોતે ચઢવું પડે, અને તે કાંઈ તુરતાતુરત બની સકતું નથી.

* *

૭૩ તત્ત્વવેતાઓ જન્દા આકાશમાં ચઢવાનું કહે છે ત્હાં વસ્તુતઃ બોલિરામાં ઉતરવાનું હોય છે : કેવા ઠગારા ઝાનીઓ!... અને કયા શબ્દકાષ કે વ્યાકરણ કે ન્યાય-મંથથી એ ઠગારાઓની ભાષા ઉઠેલી શકાશે ? તેઓ આર્યા-વર્તનો પ્રતિદાસ અને જૂમોજ-ખમોજ આલેખતા દેખાય છે, ત્હાં આર્ય અથવા પ્રખર સાયન્સની પદ્ધતિથી ઉગાડેલા અને પોષેલા અને ઉછેરેલા મનુષ્યછોડના આંતર જગતનું જ માત્ર ચિત્ર દોરતા હોય છે ! અને એ ચિત્રના વાસ્તવિકપણની

સોડી કરવા વામનજીએ દુરબીનની, સંવત અને ઇસ્વીસનની, માટ્યારજે મૂકેલી નોંધોની, સાહિત્યશાસ્ત્રીઓએ કે રાજદારીઓએ લેલા પ્રંથોની દલાલિ મદદો લે છે, અને પંડી બહી મારે છે ! - પ્રાચીન ઋષિઓમાં ઇતિહાસિક શોખ નહોતો અને મૂળોના-ખગોળનું ખરૂં જ્ઞાન નહોતું !

એક દિવસ એમજ જોનોએ શાસ્ત્રીય 'જ્યોત્ષા'ને ૭૪ 'જીવદયા'રૂપે વાંચી રજોદરશુ આદિ સ્પૂલ પદાર્થો યોજ્યા હતા ! કપ્ડાં પાતાંજની 'જ્યોત્ષા,' અને કપ્ડાં પૃથ્વીપરનો રજોદરશુ ! અંદરની વૃત્તિ બહાર ખેલવા નીકળે તે વખતે પણ આત્માનું જ્ઞાન કાયમ રાખવાનો આમ્રહ એ 'જ્યોત્ષા,' લેને જીવોના મરવા-ન મરવા સંબંધીની કાળજીરૂપે, વિલાવરૂપે, સ્થૂમજી કેટકેટલી કોકટની સૃષ્ટિઓ ઉત્પન્ન કરી નાંખી ? એમજ મૂર્તિપૂજા અને સાહિત્યપૂજાની સૃષ્ટિઓ વર વગરની જાનો ઉત્પન્ન થઈ !

જનમાં ગદાતાં ગીનો ગમે તેટલાં અતિશયોક્તિવાળાં ૭૫ હોય પણ તે અતિશયોક્તિ એક જ વ્યક્તિને અંગે ચતી હોય છે અને તે પૂર્ણતાનો દાવો વર પોતે નથી કરનો, પણ જાનેયા લેનાપર પૂર્ણતા આરોપી પોતે મઝા લેતા હોય છે. પરન્તુ વર વગરની બનેલી આજની દુનિયામાં તે ગીતો ગાવાની ટેવવાળો દગ્ગોષ્ઠ મનુષ્ય પોતાને વર બનાવી પોતાના

સુણુઆમ માવા લાગી જાય છે અને પ્રજા પાસેથી દાણ વસૂલ કરે છે. એમને કાંઈ પૂછનાર મળે તો જવાબ મળે છે કે તેઓ 'રાણીના સાળા' છે ! કારણકે સૂર્યની માફક કોડો હાથથી સર્વેમ પ્હોંચી વળેના અને વિરાજેના રાજા જે જમાનામાં વ્યસકય બન્યો હોય તે જમાનામાં રાણીના સાળાઓ જ પ્હોંચી શકે અને ચળકી શકે ! રાજકચેરીમાં પ્રજાના નામે અને પ્રજામાં રાણીના નામે મુસી, ચ્હોંટી, દાણ પામતા રાણીના માળાઓને જ આજની મંદૃતિ, આજનું સાહિત્ય, આજનો સમાજ, કાનૂન અને આજની કહેવાતી પ્રવૃત્તિ માત્ર આજારી છે.

* * *

૭૬ હવેના પાંડી બોલે અને સે'ક્રેડે પેસેન્જરને ગતિમાં
 ૭૬ ચકનારી ટ્રેન લંછ / એમાં હજીય મમે તેટલા હોય
 પણ એન્જન તો એક જ છે અને તેમાં કાંઈ ગાદી-તકીઆ
 કે પુરથી-ટેંગલ કે રંમરોગાનનું નામનિશાને ન મળે ! એમાં
 વળી 'માલ' કે માલદાર પેસેન્જરને પણ રથાન ન મળે !
 એની એક ગુફામાં અમિ છે, જે બીજી ગુફાના જળને તપાવે
 છે-એના અણુએ અણુને બાળી ઉપર નીચે કરી મૂકે છે,
 બહારની હવાથી રક્ષાપાક અને બાજુની આગથી તપેલું જળ
 રીમરૂપે-સક્રિરૂપે-ગાંધી રૂપે બહાર દોડે છે અને જે તહેના
 માર્ગમાં હોય તહેનાપર આક્રમણ કરી તહેને ગતિમાન કરે છે.
 લોકોની દૃષ્ટિએ એન્જનનાં પૈડાં એન્જનને અને ટ્રેનને બેચી
 જતાં દેખાય છે ! એમાં બે વિજ્ઞાનથી કે મંત્રથી જીભ મક-
 વાનું સકય હોય તો તે બોલે કે "પ્રગતિના કારણરૂપ અમે છીએ !"

લેખક : વા. મો. શાહ

અમિમાં કેાઠ વાચા મૂકી શકે તો ? તોપણ તે બોલે જ નહિ, અને કદાચ બોલે તો કહે : “અમને પ્રગતિ, ગતિ, પ્રેરિત ગતિ સર્વની આજ્ઞ છે ! અમે તો અમમાં જ સ્થિત છીએ, ત્હમારા જળને પણ ગતિ ધીરવાનો ‘ઈરાદો’ અમમાં ત્હમે માત્ર આરોપો છો તેટલા જ પૂરતો સાચો છે. અમે અમારા માટે અમારામાં જ રાજીએ છીએ એવું કહેતાંય અમને શરમ આવે છે”; સ્ત્રીમને જીલ મળે તો કહે : “હું માત્ર આક્રમણ બાણું છું-શામાંથી મ્હારો જન્મ થયો ત્હેની મ્હને ખબર નથી, કારણકે પાછળ નજરે કરવાનું મ્હારે માટે શક્ય નથી અને આગળ દોડતી વખતે માર્ગમાં આવતા મિત્ર કે શત્રુનો ભેદ ન પાડવાની મ્હારી ખાસિયત છે;” ડબ્બાઓને જીલ હોય તો કહે : “કૃષ્ણ શરીર ઍન્જીનનો રાક્ષસી ખોરાક ખેંચી લાવનાર તો અમે છીએ ! જનતાની ‘સેવા’ માટે અમારે બોલે ઉપાડી વગર ઇચ્છાએ પણ ખેંચાવું પડે છે અને અમારા આખા બદન-માંથી થાકનો કંકળાટ ચવા છતાં અમને ધડીભરની વિશ્રાન્તિ મળતી નથી. તપ અને પરોપકારની સાક્ષાત્મર્તિઓ તો અમે જ છીએ !”

* *

૭૭ સ્ટવની બહારની વાટકીમાં બળતો કાકડો મૂકી જે ક્ષણિક આંચ આપવામાં આવે છે તે ત્હારે મધ્ય પ્રદેશને સ્પર્શે ત્હારે ત્હાં વાદળી રંગની મહમમ્ત નવાળા કૂદવા લાગે છે અને બહાગનો કાકડો જુઝાઈ જાય છે. કયા તેલથી, કયા કાકડાથી, જનનાના કયા ભાગપર આંચ આપવાથી, એના મધ્ય પ્રદેશનો આત્મા ભમૂકી ઉડે છે એ શોધ

હજી રાજદારીઓ નથી કરી શક્યા. સાયન્સીસ્ટો બલે સ્ટવ બનાવી શક્યા, પણ હજી મનુષ્યસ્ટવ અને સમાજસ્ટવની બનાવટ શોધી શક્યા નથી. યોગીઓ બલે પોતાનો સ્ટવ સાધી શક્યા, પણ એ સ્ટવના અભ્યાસને સમાજસ્ટવ પર ધટાવવા બેટલો વિકાસ એમનામાંવ નથી ચલા પામ્યો. બહારના પદાર્થોનું સાયન્સ તેમજ અંદરના પદાર્થોનું સાયન્સ હજી ધણાં ધણાં પમથીઆં માગશે. એક દિવસ એવો આવશે કે નહારે સાયન્સીસ્ટ જ પ્રખર અધ્યાત્મશોધક હશે અને એ બન્ને જગતોના ઝાનપૂર્વક જ સમાજરચના, સમાજસાચન અને સમાજ પ્રગતિ થવા પામશે. તે કાળના મનુષ્યના પગ પાતાળમાં, પેટ આસોકમાં અને મસ્તક સિદ્ધસોકમાં હશે.

* *

૭૮ ઝેન્ઝન અને સ્ટવમાં નરી ધાનિક રચનાની જ ખૂબી છે એમ ન સહગજવું; કયા બાળો કષ્ટ ધાતુ-વિશેષના બનાવવા એ બાગતના અનુભવજ્ઞાનની પણ આવશ્યકતા રહે છે. 'નવા મનુષ્ય'ની જાતી માટે વજ્ર મેળવવું પડશે અને તે માટે વિવિધ શોધવું પડશે.

* *

૭૯ શાસ્ત્રો શું કે કાનૂન શું, કે ધન શું-તે જાળવી રાખવાની નહાં સુધી પ્રકૃતિ છે ત્યાં સુધી ઉડવા-પહોં અને નવા પક્ષિઓ પકડવાપણું-નવી શોધોની ગ્રેરજા પામવાપણું સંભવતું નથી.

* *

૮૦ ધારાશાસ્ત્રીઓ ધર્મશાસ્ત્રીઓને હમ્મગ કહે છે અને ધર્મશાસ્ત્રીઓ ધારાશાસ્ત્રીઓને 'નાસ્તિક' કે

વેબક : વા. મો. શાહ

ખીત કે જડવાદી કહે છે, જ્ઞાની બન્નેને હમે છે. એની પ્રતિભાથી તો એકી વખતે નીતિનો જનક ન્યાય અને ભાવ નાનો જનક ધર્મ જોડે—એકરૂપે—જન્મે છે અને જન્મતાવેંતજ એનો ખોજો છોડી એવવા નીકળી પડે છે. એવું પ્રત્યેક કાર્મ કાનૂન અને ધર્મસિદ્ધાંતની નવી આવૃત્તિ હોય છે

***

૮૧ ધારાશાસ્ત્રીઓ અને ધર્મશાસ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ ભુકથળ જ હોય, પણ તે વર્ગમાં જેઓ ગરૂક છે તેઓ જો થોડીવાર કુધાપર જ્ય મેળવવાની પણ 'પ્રેક્ટીસ' કરે તો કાનૂન અને ધર્મ માત્રની હદને વટાવી જઈ ગરૂકગામી કૃષ્ણ બનવા પામેઃ એમ મહને ધણીએવાર કૃષ્ણ કાનમા કહી મયો છે, પણ કમનસીબે એ સદેશો કાનૂની અને શાસ્ત્રીય ભાષામાં ગોઠવતાં હું શિષ્યો ન હોવાથી યથાર્થ રથાને પહોં-ચાડી શકતો નથી

***

૮૨ સ્ટીરીઓટાઈપકાનૂન દ્વારા ન્યાય તોળનાની સંસ્થા હરેક સરકારને માટે ખર્ચાળ થઈ પડે છે, હરેક પ્રજાને માટે વિવંજ અને ખર્ચ બન્ને કાંબુથી અનિષ્ઠ થઈ પડે છે અને ન્યાય તોળનારને પોતાને અત્યાધુપી કે અકાળવૃદ્ધ બનાવનાર થઈ પડે છે. બીજા હાથ પર યોગ્ય કાનૂન ન રચવામા આવે તો સ્વછંદનો મોટો ભય રહે છે. આ બન્ને જોખમો ત્હારે જ અદૃશ્ય થાય છે કે ત્હારે પમાજરથના અને સમાજશાસનની કળા નવંસરથી અને માનસશાસ્ત્રની મદદથી શિખવવામાં આવે અને એના મનુ-

ખોતી જાતિ ઉપજાવવામાં આવે કે જેમાંથી-જેમ ગુલાબનો છોડ વાવનાર ખાત્રીથી કહી શકે છે કે ત્હેના પુષ્પમાંથી સુગંધી અને અમુક જાતની જ સુગંધી નીકળી શકશે તેમ, ખાત્રીથી કહી શકાય કે એ જાતિનો પ્રત્યેક છોડ ન્યાય જ દેહાડી શકશે.

* *

૮૩ કહે છે કે કાયદાનું મૂળ સાદી સહમજ - વ્યાપક દૃષ્ટિ- 'Common Sense' છે; અને કાયદા લાગુ પાડવામાં પણ Common Senseની જરૂર પડે છે. છતાં Common Sense વાળા છોડ ઉપજાવવાનું સાધનસંઘ કંઈ કંઈએ શોધ્યું નથી એ સાપન્ટિફિક જમાનાની બલિહારી છે! આજથી સો વર્ષ પછીના મનુષ્યનેતાઓ આજની આખી ન્યાય પદ્ધતિ પર, ન્યાયના અંગે પર, ન્યાયના આશય પર હસશે અને ન્યાયના પરિણામે પર અશ્રુ ઢાળશે.

* *

૮૪ બાળક પડી જાય છે અને ત્હેને વાગે છે-દુઃખ થાય છે ત્હારે તે જમીનને 'ફત' કરે છે. એ એનો 'ન્યાય' ■ કે જે આપણી દૃષ્ટિએ વૈરની વસુલાત માત્ર અને તે પણ નિષ્ફળ વસુલાત છે. બાલકની માફક જ બાલીશ મનુષ્ય જન્મ્યાથી કે જ્ઞાનાથી અચડાઈ પડે છે અને 'દુઃખ'ના અનુભવ કરે છે ત્હાં અને ત્હેના પર વૈર લેવાની 'વૃત્તિ'ને 'ન્યાય' માને છે. એ વૃત્તિ પછી શુદ્ધિ પાસે કાનૂનો રચાવે છે. અરજદારને 'દુઃખ' થયું તેમજ હવે ખીજા પથને પણ દુઃખ ઉપજાવતું એ, એ કાનૂનોનો આશય હોય છે. દુનિયા દવાળુ

જા:વા. મો. સાદ

ની જાય એવી અસકય ધમ્મજાને બાબુએ રાખીએ તો પણ પ્રથમ થાય છે કે બીજાને દુઃખ ઉપગમવાથી પહેલાનું દુઃખ શી રીતે ટળવાનું કે ઓછું થવાનું હતું? અથવા સમાજને શી રીતે લાભ થવાનો હતો? અથવા સગા પામતી વ્યક્તિ ફરીથી કાષ્ટના દુઃખનું કારણ નહિ બનવા પામે એમ શી રીતે બનવાનું હતું? સહમજાય છે કે સગતો આશય જ આજ સુધી ખોટો પકડાયો છે, મનુષ્ય હજી બાત્યાવસ્થામાં છે, અથડામણો કેમ થવા પામે છે, કષ્ટ અથડામણો મમાજને કે વ્યક્તિને વિકાસ આપનારી છે અને કષ્ટ એમના વિકાસને અટકાવનારી છે, જહેને ગુન્હા કહેવામાં આવે છે તે શરીરના કયા દરદોષી અને પોષણના અભાવથી થવા પામે છે, કયા ગુન્હા કાનૂનોએ પોતે હયાતીમાં આવ્યા છે, તમામ ગુન્હાઓ રાજ્યબવસ્થા કરવાની લાયકાતને હાવો કરનારા-ઓની નાલાયકીને કેટલે અંશે અને કેવી રીતે આભારી છે: આ સર્વ અને એવા અનેક પ્રશ્નોની વિચારણા કરવામાં વૃદ્ધ ન્યાયાધીશોની બાકીની આખી જીંદગીનો ભોગ આપવો જોઈએ છે.

***

૮૫ બિમારી, દીવાનાપણું અને ગુન્હો: આ ત્રણે શારીરિક પ્રકોપના સંતાન છે, છતાં એમાંના પહેલા એના ભોગની 'દયા' ખવાય છે, અને ત્રીજાના ભોગ 'પડ્યા પર પાડુ' જેવું વર્તન થાય છે એ જ અજ્ઞયખી છે! મનુષ્યહોડની પ્રગતિ કેટલી ધીમી અને અદ્ય થતી રહી છે અને છતાં-એના મિથ્યાભિમાનની કાંઈ હદ છે?

***

૮૬ પ્રકાશ નથી કાંઈ આપી શકતો, નથી કાંઈ છીનવી શકતો. તે પોતે તો, જે સ્વીજો તે બીજને બતાવે છે તે સ્વીજોનેય જોવાને અધિક હોય છે ! એ અંધાણે જ એના નિર્દોષ બેઝને શક્ય બનાવે છે એના બેઝની કાંઈ કિંમત નથી, જોકે તે બહુમૂલ્ય છે. એ આભાર માનતો નથી, માગતો નથી, શરમાતો નથી-શરમાવતો નથી. ડરતો નથી-કરાવતો નથી, બોલતો-લખતોય નથી-જોકે એનાં કિરણો છીલીને ઘણાં પ્રકૃતિપૂજકો અને પ્રકૃતિનાં અંગો-પુષ્પો, સરોવરો, પહાડો, વનો-ઝાવણો અને લખાણોના ઢગના ઢગ કર્યે જાય છે.

* * *

૮૭ વસ્તુ જેવી હોય તેવી દેખાડી પ્રકાશ પોતે પણ અલોપ થાય છે, પોતાના મૂળ સ્થાનમાં સમાઈ જાય છે; કાંઈ રમરણો પણ સાથે લીધા સિવાય જ ! તથાપિ ત્હેના વડે જેણે વસ્તુસ્વરૂપ જોયું-એક વાર પણ જોયું તેવો માનવી તો ત્હેની ગેરહાજરીમાં પણ વસ્તુસ્વરૂપને જાણ્યા જ કરે છે, અને પ્રકાશને આસિર્વાદ આપ્યા જ કરે છે. હુઆ પ્રકાશ, તે આસિર્વાદ-આસિર્વાદ બોલનારના છગરના બોંબરામાં પડ્યા પડ્યા સાંભળતો હોય છે અને મુસ્કરાતો હોય છે; કારણકે પ્રકાશ બહારથી દેખાતો બંધ થાય છે ત્હારે દેખનારના છગરમાં છપાઈ ગયો હોય છે !

* * *

૮૮ પ્રકાશ કાંઈ સ્વીજ બનાવતો નથી, બાંધતો નથી, તે માત્ર સ્વીજો દેખાડે છે: જેવી હોય તેવી અને જેમ હોય તેમ પણ તેમ યવા મટિય જોનારને આંખો હોવી

લેખક : વા. મો. શાહ

લેખકે એ કે જે દ્વારા પ્રકાશ દૃષ્ટા અને દ્રશ્યનો મંબંધ થઈ શકે છે અંધા અને અજ્ઞાનો માટે પ્રકાશ કંઈ જ કામની થીજ નથી. ધર્મી, ધરાદાપૂર્વકની ગેગસમજ, મિથ્યાભિમાન : એ સર્વ પણ અંધાપાનાં જ બીજાં નામ હોય, જ્યાં તે છે ત્યાં પ્રકાશ કંઈ દેખાડી શકતો નથી. એની એ અશક્તિ કંઈ એના બલાનસતું માપ નથી, પણ દૃષ્ટાના આરોગ્યનું માપ છે,

***

૮૯ 'પ્રકાશ'નો ઉપયોગ કરી શકવા માટે આંખો હોવી એટલું જ બસ થતું નથી જે લેવામાં આવે તે સંધ્યું નેહ રહેવાય-નેહ શકાય એવું મનશ્ચુત હોય પણ નેહએ, લોકો ફાગટ 'જ્ઞાન નેહએ છે, જ્ઞાન નેહએ છે' એવી જૂઓ પાડે છે; ખરેખર એમને 'જ્ઞાન' નહિ પણ જ્ઞાનની કિંમત સ્વમજી શકનાર તરીકેનું માન લેઈતું હોય છે । જ્ઞાન તો હોમને અસલ થઈ પડે. કારણકે નેહ શકવા માટે તો સાવટીસટનું જીગર નેહએ, બાણાવળીની આંખો જ નહિ અને એ જે ચીત્તે મેળવાયા બાદજ પ્રકાશ કામ લાગી શકે છે.

***

૯૦ એવું છે સ્વરૂપ પ્રકાશનું, જેવું હો તેવું-તે કોને કામનું છે ? માત્ર તેઓને કે જોડેમને આંખો અને જીગર હોય, -હોય એટલું જ નહિ પણ ફળવાયલા-તાલીમ આપેલાં-'માત્રા' ખવડાવેલાં હોય. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જેઓ પ્રકૃતિથી-શુદ્ધથી-'જન' જ માત્ર નહિ પણ 'જન' હોય : સામાન્ય મનુષ્ય નહિ પણ મનુષ્યવિશેષ હોય કે જોડેના ઉપર

બળમે 'માના' ચઢી ચૂકી હોય. બળમે માના જ્ઞાન અને ક્રિયા શક્તિની.

* *

૯૧ કુદરતના નિયમો સદા એકસરખા રહે છે. કુદરત સાથે નીકટમાં નીકટ સંબંધમાં આવી ચૂકેલા જાણીએ કુદરતનાં રહસ્યો પામી શક્યા હોય ■ અને તેઓએ જે રહસ્યો સામ્રાજ્યે સખી મનુષ્યજાતિને વારસા તરીકે આપ્યાં છે.

* *

૯૨ અકુદરતી જીવન જીવનારો સામાન્યમણી કુદરતનાં જે રહસ્યો નથી સ્પષ્ટ શક્યો તહેને તે રહસ્યો સિખવવા માટે જ શાસ્ત્રો યોગ્યતાં હતાં. શાસ્ત્રો કાંઈ કુદરતના નિયમો સંબંધી અજ્ઞાન પર રચાયાં નથી, તેમ તેઓ કાંઈ કુદરતના નિયમોની અવગત કરવાનું પણ સિખવતાં નથી.

* *

૯૩ શાસ્ત્રો અને ધાર્મિક કરમાનોનો એકનો એક આશય જીવન જીવવાની કળા સિખવવાનો છે, કે જે જીવન કુદરતના નિયમોના જ્ઞાનપૂર્વક જીવાતું હોય.

* *

૯૪ એક તરફ 'આખી કુદરત' અને એક તરફ કુદરતના એક ભાગ તરીકે 'મનુષ્યજાતિ' આ બે વચ્ચે ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા ચાલ્યાં જ કરે છે. વ્યક્તિમાં જેટલે અંશે જ્ઞાનશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિ હોય તેટલે જ અંશે તે પ્રતિક્રિયામાં

હી શકે અને ક્રિયા કરી શકે અને એ રીતે પોતાની
જ્ઞાનક્રિયાશક્તિનો વિકાસ કરી શકે.

* *

૯૫ વ્યક્તિમાં જેટલે અંશે જ્ઞાનક્રિયાશક્તિની ભરપૂરતા
તેટલે અંશે એનામાં તૃપ્તિ અથવા સ્વમંતુષ્ટપણું
વિશેષ હોય, જેટલે અંશે જ્ઞાનક્રિયાશક્તિની ન્યૂનતા તેટલે
અંશે તૃપ્તિ અથવા સ્વમંતુષ્ટપણું ઓછું હોય જ. અને જ્યાં
એ જેટલે અંશે તે ઓછું છે ત્યાં તેટલે અંશે અસાંતિ,
ઠગાઈ, ખાધોડીઆ (Stomach-ache) સ્વભાવતઃ હોય; આ
મર્મ એના એ ગુણસ્થાનની શરતો છે, સ્વભાવ છે, ખાસી-
એના છે. એ ખાસીએનોનો ઈન્કાર કરેથી, છપાવ્યેથી કે એને
માત્ર 'ધુરી ચીજ' કહી મંત્રોપવાળાથી મનુષ્યનો એકેક અર્થ
શરતો નથી. વસ્તુને વસ્તુરૂપે જોવી-સહમજવી અને પોતાના
ચિત્તને સ્થિર રાખીને 'પ્રત્યર્થ' કરવો એ જ જ્ઞાનમાર્ગ છે.

* *

૯૬ ધર્મ ઠાંઈ જીવનને 'અક્રિય' કે 'અલાયકુ' કરવાનું
સિખવતો નથી, -એથી ઉલટું, ધર્મ વ્યાપક ભાવ
આપે છે અને વધુમાં વધુ ફલદાયક થઈ પડે એવી ક્રિયા સૂચાડે
છે, તેમજ ક્રિયાશક્તિ ભગ્યત કરવાના મલાજ-તાલીમ-પણું
બતાવે છે.

* *

૯૭ 'જીવન' અને 'ધર્મ' ને વિરોધ ન હોઈ શકે,
તેમજ 'વ્યક્તિનું જીવન' તથા 'માનવસમાજનું

જીવન' એ એ વચ્ચે પણ વિરોધ ન હોવો જોઈએ, તેમજ

વળી 'વ્યવહાર' અને 'તત્ત્વજ્ઞાન' પણ એકબીજાના વિરોધી ન હોઈ શકે. આ સર્વ વચ્ચે એકવાક્યતા છે અને હોવી જોઈએ. મનુષ્યો કુદરતને સ્વમજવામાં કે શાસ્ત્રોને સ્વમજવામાં પોતાની અશક્તિને લીધે-જૂલ કરી બેસે છે અને તેથી જ ખોટા 'સિદ્ધાન્તો' અને ખોટી 'નીતિ'ઓ માનવા લાગી જાય છે, -જેમ કે 'વ્યવહાર' અને 'તત્ત્વજ્ઞાન' એ ભિન્ન વસ્તુઓ છે. શાસ્ત્રો તો માત્ર બીજી દુનિયામાં-બીજા જન્મમાં-મળી શકતી હોઈ કાષ્ઠપત્રિક પ્રાપ્તિની ગરજવાળાઓ માટે જ છે, -અથવા તો-અર્થ કરી પોતાની જીવિની સરસાઇનું પ્રદર્શન કરવા ઇચ્છનારાઓ માટે જ છે, રોડઘો કે કીર્તિ રણવામાં અને ધર, સમાજ કે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવામાં ધર્મ કે ધર્મશાસ્ત્ર કે તત્ત્વજ્ઞાન કોઈ રીતે ઉપયોગી ચીજો નથી, ઇલાદિ, ઇત્યાદિ.

***

૯૮ આ ખોટી સ્વમજ મનુષ્યની પોતાની અશક્તિને જ આભારી છે, અને એ 'ખોટી સ્વમજ' તથા તહેની જનેતા અશક્તિને દૂર કરવી એને જ 'પુરુષાર્થ' કહેવાય છે. શાસ્ત્રોમાં ન્હાં ન્હાં 'પુરુષાર્થ' શબ્દ વપરાયો છે ત્હાં ત્હાં તે આ 'મૂળ કારણ' ના સંબંધમાં જ વપરાયો છે. પૈસો મેળવવો, સત્તા મેળવવી, કીર્તિ મેળવવી : એ તમામ પ્રવૃત્તિઓ પૈકી એકેકે માટે 'પુરુષાર્થ' શબ્દ નથી વપરાયો. સાંકડી અને ઉપરછલી જીવિવાળાઓ તેથી એમ માની બેસે કે શાસ્ત્રોએ પૈસો મેળવવાની ના કહી છે, વ્યવહારમાત્રની પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કર્યો છે - તો એવી 'માન્યતા'ઓથી શાસ્ત્રોને કાઢી જ સંબંધ નથી. સ્થૂલ વ્યવહારની ક્રિયાઓ રાકી રાકાની નથી,

જ એ દિવાં કંદાંથી અને કેમ પ્રગટ થઈ, અને તે આરોગ્ય-
 વૈકલ્ય કે આરોગ્યનાચક છે તે સ્વમજ્જા-માનસિક પ્રવૃત્તિને
 મદદના ઉદ્દેશને-જ 'પુરુષાર્થ' કહ્યો છે, કાગળ કે તે પુરુષાર્થ જ
 જેવાં દુષ્કર્મથી બચાવનાર તત્ત્વ છે.

* *

૯૯ શારીરિક પ્રવૃત્તિ પણ-સરીગને ટકાવવા માટે-
 આવશ્યક છે અને 'તરવ્યાની' તેમ જ 'ત્યાગી'એ
 પણ તે કરવી જ પડે. પણ અત્યંત મનુષ્યો એમ માને છે કે,
 યાત્રા કે યાત્રાનું પુસ્તક કે છાપુ ખૂણે એસી વાંચ્યું અને
 'આહાહા' કરી ખુશ થયા એટલે કાંઈ શરીરથી તો કરવાની
 'એમમદારી' રહેતી જ નથી ! આવા મનુષ્યો 'પ્રમાદ'ના
 મ્હોટાંમા મ્હોટો હોય સેવે છે. તેઓનો વિકાસ એ ખોટી કલ્પના
 ઊડીને પુરુષાર્થપ્રેરિત પ્રવૃત્તિ કર્યા સિવાય કાંઈ કાળે થવાનો નહિ.

* *

૧૦૦ મતલબ કે, 'ખરી સ્વમજ્જા' એ જ 'સમ્યક્ત્વ' છે,
 એને પોતાના ચિત્તમાં ઉગાડવું એ જ 'પુરુષાર્થ' છે
 અને એને અંતરાયરૂપ કાંઈ હોય તો તે નીચેની ચીજો છે:-
 (૧) સાંભળેલી કે વાંચેલી વાતો, કલ્પનાઓ, અભિપ્રાયો
 અને માન્યતાઓને વિવેકબુદ્ધિ તથા પોતાના અનુભવ વડે
 તપાસ્યા સિવાય, એકાએક-પ્રમત્તપણે માની લેવારૂપ નિર્મળતા;
 (૨) પોતાથી વધુ અનુભવી પુરુષના કથનના મધ્યપ્રદેશને અને
 એ કથનના આખાએ પૂછને સ્પર્શવાની- પોતાની અસક્તિ;
 (૩) પોતાના અધૂરા કે જૂવલરી રીતે કરાયેલા અખતરાના

અમુક પરિણામ પરથી ચોક્કસ નિશ્ચય કે સિદ્ધાંત બાંધી લઈ એ મુશ્કેલ વર્તવાની દેવ રૂપ અશક્તિ; (૪) શબ્દો, વ્યાખ્યાઓ, અર્થકારો, વર્ણનો, ઉપદેશો, આદેશો છત્વાદિમાં બંધાર્થ-જંકડાઈ ન રહેતાં તે સર્વ 'શરીરો' અંદર 'ચૈતન્ય' રૂપે જે વસ્તુ હોય ત્હેને ચિત્તથી મદદથી કરવાની અશક્તિ, અર્થાત્ વેધક-શક્તિ અને બ્યાપકશક્તિ - મનન અને યોગ : જે શક્તિઓનો અભાવ એ જ પુરૂષાર્થને અંતરાયરૂપ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, અશક્તિ જ શુદ્ધામીનું-બ્રમચ્યનું-પીઝાનું-નરકનું મૂળ કારણ છે; અને એનું સ્થાન અંદર-આંતરજગતમાં છે, તેથી સાચીર ઉપદેશો ગદ્યા આંતરજગતને ઉદ્દેશીને જ અપાયા છે.

* *

૧૦૧ શરીર અને જન્મત બન્ને એકસરખાં છે. શરીરને સ્થૂમળે તો જન્મતને સ્થૂમળયો. શરીરમાં વિર્થ જેવી કિમતી ચીજને રહેવાનું સ્થાન છે, તેમજ વિદ્યા જેવા દુર્ગંધમય પદાર્થને ઉપજવાનું પણ સ્થાન છે, અને વિર્થ તેમજ વિદ્યા ઉત્પન્ન કરી અલગ પાડનાર પાચનક્રિયા મોટે પણ સ્થાન છે; તેમજ જન્મતમાં યાત્રીઓ અને મહીન વાસનાવાળાઓ અને બન્નેને સિત્ત પાડી વ્યવસ્થા યોજનારા પંચો, સરકારો વગેરે પણ છે. શરીરમાં વિર્થ જે કામ કરે છે, સમાજમાં તે જ કાર્ય યાત્રીઓ કરે છે. શરીરમાં પાચનક્રિયા પરી ચનાં જેવી વિદ્યા જૂદી પડે છે કે ત્હેને બહાર ધકેલવામાં આવે છે તેમજ જન્મતમાં સમાજ-મંચનક્રિયાને અતિ તરી આવતા મહીન વાસનાવાળા છવેને સમાજરૂપી શરીરથી બહાર ધકેલી સમાજનું સ્વાસ્થ્ય રક્ષવા

મટે પ્રત્યક્ષ પંચો અને સરકારી અમલદારો છે. અને જેમ
 વિદ્યા ને ખાતર તરીકે ઉપયોગમાં લઈ તે વડે નહું અન્ય
 પદ્ધતિ છે તેમ આ સમાજની વિદ્યારૂપ વ્યક્તિઓનો ઉપયોગ
 સમાજની જરૂરીઆતો પૂરનાર ખાતર તરીકે થઈ શકે, વિદ્યાને
 ધિક્કારની એ કાર્યસાધક નથી, ત્હેને શરીરથી અલગ કરી
 ફરીને જરૂરના અન્ન-શાક ઉપજાવવા માટે 'ખાતર' તરીકે
 ઉપયોગમાં લેવી એ જ 'સમ્યક્ જ્ઞાન' છે. "નિંદા ન કરવી,"
 'ધિક્કાર' એ પાપ છે " ઇત્યાદિ 'શબ્દો'નો કાંઈ 'અર્થ' હોય
 તો ને આટલો જ છે. વિદ્યાનીય નિંદા ન કરવી એમ કહેના-
 રો આશય કાંઈ એવો ન જ હોય કે, વિદ્યાને પેટમાં પડી
 રહેવા દેવી ! વિદ્યાને ધિક્કારના શબ્દો કહેવા તે, તેમજ
 ધિક્કારના શબ્દોને પાપ કહેવું તે—જન્મે કયનો હવાઈ છે,
 'શાસ્ત્ર'નિક છે, કાંઈ જાતનો અર્થ સારનાર નથી. પાત્રનક્રિયાના
 અનિવાર્ય પરિણામ તરીકે જ વીર્ય અને વિદ્યા છે. એકનો
 'ઉપયોગ' હોવાથી શિરે બિરાજમાન કરવા યોગ્ય છે, એકનું
 યાન વધુ વખત રહેવું વિપજનક હોઈ એને તે સ્થાનેથી
 કોઠાઈ રીતે—છેવટે જીલાબ કે પીચકારીથી પળુ-દૂર કરવામાં
 અર્થસિદ્ધિ છે અર્થસિદ્ધિ એ જ શ્લેષ યાદ રાખવાનું છે. અને
 અર્થસિદ્ધિ વીર્યની પૂજા માગતી નથી, વિદ્યાની નિંદા માગતી
 નથી. વીર્યની રક્ષા અને વિદ્યાનો બહિષ્કાર એ એ કાળજીઓ
 તો અર્થસિદ્ધિ અવશ્ય માગે છે. આ વસ્તુસ્વરૂપ યથારૂપ
 'શુભજનું' એ જ સમ્યક્ જ્ઞાન છે, અને જીવનના હરેક
 પ્રસંગમાં એ 'શુભજ' ને ક્રિયામાં મૂકવી એ જ 'સમ્યક્-
 ચારિત્ર' અથવા 'સમ્યક્ ક્રિયાશીલતા' છે. પેસો, યશ, મતા
 અને એ ચીજો વડે તાત્કાલિક ચની અનુકૂળ કે પ્રતિદ્વં

લાગણીઓ-નહેને સામાન્ય રીતે આપણે 'સુખ' થયું કે 'દુઃખ' ઉપજ્યું કહીએ છીએ: એ બધાનું દેખાવું અને અદૃશ્ય થવું એ તો ક્રિયારીક્ષતાનાં બાહ્ય અને ક્ષણિક દર્શનો-Phenomena-માત્ર છે. અને તે સમ્યક્ક્રિયાને અંગે તેમજ મિથ્યા ક્રિયાને અંગે પણ હોય. મતલબ કે જઠારના 'સુખ' કે 'દુઃખ' ઉપરથી કોઈ ક્રિયા 'સમ્યક્ક્રિયા' હતી કે 'મિથ્યા ક્રિયા' હતી એ વાતનો નિર્ણય ન કરી શકાય.

* * *

૧૦૨ વ્યક્તિની પ્રકૃતિને અનુકૂળ ખોરાક અનુકૂળ વખતે અને અનુકૂળ રીતે 'મહણ' કરવો: એ સમ્યક્ક્રિયા છે; એ ખોરાક પાચન થતો હોય ત્યાં સુધી બીજા કોઈ મને નેવા ખોરાકથી પણ પરહેજ રહેવું-'સંવર' ક્રિયા કરવી એ પણ સમ્યક્ક્રિયા છે; ખોરાક પાચન થઈ રહ્યા બાદ સત્ત્વદીન કચરાને-વિદાને જઠાર કઢાડવી, 'ત્યાગ' ક્રિયા કરવી એ પણ સમ્યક્ક્રિયા છે: અને આ ત્રણમાંની એક જ નહિ પણ ત્રણે ક્રિયાના ઉપયોગપૂર્વક જીવવું એ જ 'સમ્યક્ જીવન' છે, 'કુદરતી જીવન' છે. મહણક્રિયા, ત્યાગક્રિયા તેમજ અક્રિય બેસવા રૂપ સંયમક્રિયા: આ ત્રણે 'કુદરતી જીવન'ની 'આવશ્યકતા'ઓ-'અનિવાર્યતા'ઓ છે. વ્યક્તિના જીવનમાં તેમજ સમોજના જીવનમાં, શરીરની બાબતમાં તેમજ જીવિની બાબતમાં, ગૃહની બાબતમાં તેમજ રાજ્યની બાબતમાં: સર્વ વ્યવહારોમાં આ ત્રણે 'અનિવાર્યતા'ઓ લક્ષમાં રાખવી જ પડશે-જો 'કુદરતી જીવન'ની કે 'પ્રયતિશીલ જીવન'ની ગરજ હોય તો.

* * *

જે અકુદરતી-પતીન જીવન-જીવનું પાલવતું હોય

૧૦૩ તો-તો દરકોઈ મનુષ્ય પોતાના હિસાબે અને
 નોખમે-એકલી ગ્રહણક્રિયાને કે એકલી ત્યાગક્રિયાને કે એકલી
 સંયમક્રિયાને અપનાવી શકે છે ! ત્યાં પશુ વ્યક્તિને પોતાના
 હિસાબે ને નોખમે પશુ-એકાંતક્રિયા કરવાની સ્વતંત્રતા
 સમાજ મહીસલામતીથી આપી શકે નહિ. એક માણસ નર,
 ગ્રહણ ક્રિયા જ કર્યા કરે-ખાધા જ કરે-અને આડપેશાબની
 ક્રિયા કરે જ નહિ, તો એની જિભારી આખા કુટુંબને ભાર
 પડે, અને તેથી એવી એની ક્રિયા કુટુંબને પાલવે નહિ જ.
 એવી જ રીતે, એક માણસ સમાજમાંથી ધન કે કીર્તિ લૂટ્યાજ
 કરે અને સંગ્રહા કરે, એમાંથી 'ઓળખ' બનાવવાની
 તકલીફ ન લે, ઓળખ બન્યા પછીનો ધન અને કીર્તિનો
 કચરો ફેંકી ન દે. તો એવો મનુષ્ય સમાજને અવશ્ય લાભ-
 કારક અને ઓળખાય થઈ પડે એની એ સ્વતંત્રતા સમાજને
 ન જ પાલવવી જોઈએ. ખીજા સંપ્રદેશમાં કહીએ તો, ધન કે
 કીર્તિ કે સત્તા પોતે કાંઈ અનિષ્ટ પદાર્થો નથી, ધન કે કીર્તિ
 કે સત્તાને જ ધ્યેય બનાવનારી 'એકપક્ષી બુદ્ધિ' જ અનિષ્ટતત્ત્વ
 છે, કે જે વ્યક્તિ તેમજ સમાજના આરોગ્યને બાધક છે.
 બુદ્ધિની જડતા અને હૃદયની વક્તા જ સંઘના 'રેગો'નું મળ
 કારણ છે. અને આ જમાનામાં મનુષ્યની પ્રકૃતિમાં રહેલી આ
 બે ખામીઓ પૂર્વકાળના ઋષિઓ-મહાવીર જેવા મહાપુરુષો-
 આગળથી જોઈ ચકયા હતા અને તેથી નોંધ કરી ગયા હતા.
 "હે યાનના શોધક ગૌતમ ! હવે પછીના મનુષ્યોમાં વક્તા
 અને જડતા 'ખાસ લક્ષણ' રૂપે હશે" એવા શ્રી મહાવીરના
 કથનને આજની લગભગ દરેક ઘટના સાચું દર્શાવે છે. આજના

‘પુરુષાર્થ’ એ કાંઈ કરવાનું હોય તો તે માત્ર ‘વક્તા’ ને તોડવાનું અને ‘જડતાને’ ખીંચાવવાનું જ કામ છે, એ ક્રિયા-ઓથી પોતાને કે બીજાઓને તાત્કાલિક ‘સુખ’ કે ‘દુઃખ’ થાય, ‘લાભ’ કે ‘ઝેરલાભ’ થાય એ કશાની મશ્વરી ન કરવી પાડવે.

* *

૧૦૪ ‘સુધારકો’ ને મુખેથી રાજ સાંભળીએ છીએ કે “હાની-કારક રીવાજો, મનુષ્યો, બધારણો વગેરેને નિંદો-તોડી પાડો.” બીજી તરફથી પોતાને ધર્માત્મા મનાવનારાઓ કેટલાકો જુમ મારે છે કે “નિંદા કરવી એ તો મહા પાપીનું કામ છે, તોડવું-ભાંગવું એ કોપીનું કામ છે, એવાં કામ કરનારાઓ મમાજને બચાવ છે” : આવાં બે પરસ્પરવિરોધી કથનો સાંભળીને બોલો-આંતરવિકાસ વચરનો-સમાજ ખુઝાઈ પડે છે અને ધીમેથી પૂછે છે: બેમાંનું શું માનવું ? મનુષ્ય માત્રે ‘પુરુષાર્થ’ નો જ રસ્તો પસંદ કરવાનો છે, અને એથી ઉલટો રસ્તો-પ્રમાદનો રસ્તો-છોડી દેવાનો છે: એ એક જ ‘સત્ય’ યાદ રખાય તો બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર પોતે જ મેળવી શકાય. પ્રમાદથી કેઈ નુકસાન કે કષ્ટ સહન કરવું એ અનિષ્ઠ-ત્યાગ્ય છે-દુર્યુધ્ધ છે; ઉત્તમ પરિણામ માટે પુરુષાર્થ કરતાં આવી પડેલું કષ્ટ સહન કરવું એ ‘પુરુષાર્થ’ છે અને તેથી કષ્ટ છે-સદ્ગુણ છે. કેઈ પ્રસંગે ખામોશ રાખવાથી, મૌન સેવવાથી, અક્રિય બેસવાથી અર્થસિદ્ધિ-કષ્ટસિદ્ધિ થતી દેખાય તો એ પ્રસંગનું મૌન, અક્રિયતા, ખામોશ એ ‘પુરુષાર્થ’ છે-સદ્ગુણ (Virtue) છે, એ જાતની અક્રિયતામાં આંતરશ્વમ છે-પ્રમાદ નદિ, તેકલીફ કે કષ્ટ કે નુકસાનના બચથી સેવાતું મૌન, અક્રિયતા, ખામોશ :

એ સર્વ 'પ્રમાદ'નાં રૂપો છે અને દુર્ગુણો છે, લાન્ય છે. જેમાંય નરહારે એ 'પ્રમાદ'ને સદ્ગુણનો-નીતિનો-ધર્મિષ્ઠપણનો-વાધો પહેરાવી પ્રદર્શન કરવામાં આવે ત્યારે તો મનુષ્ય કાળામાં કાળું-ભયંકરમાં ભયંકર-ગીધ પક્ષી બને છે. ગીધોને 'સમાજ' વચ્ચે વાસ કરવા દેવા એ કોઈ દિવસ પાલવતું ન જોઈએ.

જે શબ્દ, જે વ્યાખ્યા, જે સૂત્ર, જે સલાહ,
૧૦૫ આપણને 'ઉપયોગ'માં ન આવે-આપણા જ્ઞાનને જનનેન્દ્રિયથી અને ઉદરથી ઉપાડીને હૃદયે કે ગળે કે તાળવે ન ખેંચી જાય-વિકાસક્રમ કે પ્રગતિમાં ન મૂકે, તેવો દરેક શબ્દ, વ્યાખ્યા, સૂત્ર, સલાહને જાણી ચક્ર અભરાષ્ટ્ર પર જ રહેવા દેજો. 'માથા'પર ચઢાવી નાહક બારે ન મરતા. કંઈ કાળથી આ અને પેલા નિરર્થક 'ભોજન' માથા પર ઉપાડી ઉપાડીને તો આપણે આજના 'દિગ્ગુજ' બન્યા છીએ: 'દબાયલા,' 'વળી ગયેલા' (વક્ર) બની ચૂક્યા છીએ. હવે જો આપણને એ 'વક્રતા'નું જ્ઞાન ખરેખર થયું હોય તો એ વક્રતા પર હથોડા મરાવવા ઈચ્છતું જોઈએ થોડાના પગમાં ખીલા (નાળ) મરાવવા-પૈસા આપીને- જવું પડે છે. આપરેશન કરાવવા માટે- પેટ ચીરવાથી થતી વેદના ભોગવવાની સ્થિતિમાં આવવા માટે-ખીરમામા પૈસા લઈને સર્જનનું ઘર શોધવું પડે છે (પણ ગધેડાને કોઈ નાળ મરાવતું નથી, અને કૂતરા-ખિલાડાને આપરેશન કરાવતું નથી!). રક્ષવાના પદાર્થ માલવાળા હોય તોજ આપરેશનો અને અંકુશો યોગ્ય છે. નિર્માલ્યનાં આપરેશનો કુદરત કરી લે છે; યત્નજો દ્વારા કે અકસ્માતો દ્વારા.

સન ૧૯૨૧માં જર્મનીમાં સ્થાપન થયેલી

ઈન્ડો જર્મન ટ્રેડિંગ કંપની

પ્રિમાઇટર :

શાન્તિલાલ ધાડીલાલ મોતીલાલ શાહ

કે જેઓ

નીચે ગણાવ્યા મુજબ જર્મન કારખાનાઓની
હિંદુસ્તાન ખાતેનો સોલ એજન્સીઓ ધરાવે છે.

- (૧) બોડે પાન્ઝર સેપ્કસ લીમીટેડ—હાનોવર
સેપ્ક ડીગોઝીટ, સેપ્કસ તથા સેપ્ક ડીવાઈસીઝ બનાવનાર
- (૨) માયા-હેન્ગીન્ગ રચસ્ત્રેશન સ્ટીલ કુ. લી.—હાનોવર
માયા પેટન્ટ હેન્ગીન્ગ રાઈસીંગ કેબીનેટ બનાવનાર
- (૩) મર્ક વર્ક્સ—સાન્કહેર્ટ મેઈન
પોર્ટીબલ અને ઓશીસ ટાઇપરાઈટર્સ, મર્ક સેવીંગ ક્લોઝસ,
ગર્મીંગ મશીન આદિ બનાવનારા.

- (૪) સાખા રેડીયો લીમીટેડ—ફ્રાન્કફર્ટ
આ કારખાનુ યુરોપમાં રેડીયો બનાવનારાઓમાં મોટામાં
મોટું ગણાય છે, જેના ૭૦૦,૦૦૦ કરતાં વધુ રેડીયો
વપરાશમાં છે.

- (૫) જે. હાઇલસ લીમીટેડ—ઓન્સ્ટમેઈયન
રેક બતના સાવન્ડીરીક કાંદાઓ અને ઓટોમેટીક વેઈગ
મશીન બનાવનારાઓ.

- (૬) બોલો બેકર—બરલિન
મોટોરિક મોટરો-મશીનરી બનાવનારાઓ
ઉપરની સાઈનોનો તેમજ કોઈપણ બતનો
માસ મગાવવાની તૈયારી હોવાથી તે

ઈન્ડો જર્મન ટ્રેડિંગ કંપની

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૨૧૮૫૫ રજ.

મુબ. [રજીસ્ટ્રેશન નં. ૨૧૮૫૫ રજ.]

